

DEVLET İLE TOPLUM ARASINDA

BİR OKUL: İMAM HATİP LİSELERİ...
BİR KURUM: DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI...

DEVLET İLE TOPLUM ARASINDA

BİR OKUL: İMAM HATİP LİSELERİ...

BİR KURUM: DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI...

ISBN 978-975-8112-86-9

TESEV YAYINLARI

Yayıma Hazırlayan: Derya Demirler

Metin Düzelti: Fırat Bozçalı

Kitap Tasarımı: Rauf Kösemen, Myra

Kapak Tasarımı: Bora Tekoğul

Basıma Hazırlayan: Myra

Basımevi: Sena Ofset 0212 613 38 46

TESEV

Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı

Demokratikleşme Programı

Bankalar Cad. Minerva Han No: 2 Kat: 3

Karaköy 34425, İstanbul

Tel: +90 212 292 89 03 PBX

Fax: +90 212 292 90 46

info@tesev.org.tr

www.tesev.org.tr

Copyright © MART 2007

1. Baskı, 2000 adet

Bu kitabın hakları saklıdır. Kitabın hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın (TESEV) izni olmadan, hiçbir elektronik ve mekanik formatta ve araçla (fotokopi, kayıt, bilgi depolama vd.) çoğaltılamaz.

Bu kitapta yer alan görüşler yazarlara aittir ve bir kurum olarak TESEV'in görüşleriyle bire bir örtüşmeyebilir.

Bu kitabın yayımlanması ve tanıtılmasındaki katkılarından ötürü İngiltere Başkonsolosluğu'na, Açık Toplum Enstitüsü – Türkiye'ye ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu'na teşekkürü borç biliriz.

DEVLET İLE TOPLUM ARASINDA

BİR OKUL: İMAM HATİP LİSELERİ...

BİR KURUM: DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI...

İRFAN BOZAN

MART 2007

TESEV
YAYINLARI

İçindekiler

Sunuş, 1

Önsöz, 3

Summary, 7

Giriş, 9

İMAM HATİP LİSELERİ, 11

1. Tarihsel Arka Plan, 11

1.1. İmam Hatip Mektepleri (1924- 1930), 12

1.2. İmam Hatip Kursları (1949- 1951), 12

1.3. İmam Hatip Okulundan İmam Hatip Lisesine (1951- 1974), 14

1.4. İmam Hatip Liselerinin Yükseliş Yılları, 17

1.5. İHL'lerin Gerileme Dönemi, 21

2. Neden İmam Hatip Liseleri?, 22

2.1. Din Eğitimi Talebi, 23

2.2. Pansiyon ve Burs Olanakları, 25

2.3. Kız Öğrencilerin Devam Edebilmesi, 25

2.4. Halkın Özellikle de Dindar, Muhafazakâr Kitlelerin
Bu Okulları Sahiplenmesi, 29

3. Neden İHL Tartışılıyor?, 30

3.1. İHL Mezunları ve Üniversite, 30

3.2. İmam Hatip Liseleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı, 33

4. İHL'lilerin Dünyası, 34

4.1. Katsayı Sorunu, 35

4.2. Nitelik-Nicelik Sorunu, 35

4.3. İmam Hatiplilik Olgusu ve Dayanışma Ağları, 36

4.4. İHL'lilerin Topluma ve Devlete Bakışları, 37

4.5. İHL'nin Geleceğine Yönelik Görüşler ve Seçmeli Din Dersi Tartışması, 37

5. İHL'ye Bakışlar, 38

5.1. "İHL'de Din Eğitimi Verilir" Yaklaşımı, 38

5.2. "İHL'de Din Görevlisi Yetiştirilir" Yaklaşımı, 39

5.3. Din Öğreniminin Özelleşmesi, 39

6. AKP, YÖK, İHL, 39

7. Çözüm Nerede?, 42

8. Son Söz, 47

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI, 49

1. Tarihsel Arka Plan, 49

1.1. Cumhuriyet Öncesi, 49

A) Şeyhülislamlık, 49

B) Şeriye ve Evkaf Vekâleti, 50

1.2. Cumhuriyet Dönemi (1923- 1960), 50

A) Diyanet İşleri Reisliği, 50

B) Camilerin Yönetiminin Diyanet'ten Ayrılması, 52

C) Teşkilat Kanunu ve Laiklik Kavramının Anayasaya Girişi, 53

D) Çok Partili Dönem, 53

E) Yeni Diyanet İşleri Başkanlığı Kanunu, 54

F) Demokrat Parti Dönemi, 54

1.3. 1960 Sonrası Din-Devlet-Toplum İlişkileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı, 56

2. DİB Teşkilat Yapısı, Görevleri, Hizmetleri, 60

2.1. Teşkilat Yapısı, 60

A) Ana Hizmet Birimleri, 60

B) Danışma ve Denetim Birimleri, 61

C) Yardımcı Birimler, 61

D) Taşra Teşkilatı, 62

E) Yurtdışı Teşkilatı, 62

2.2. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Görevleri ve Hizmetleri, 62

A) İbadet ile İlgili Hizmetler, 63

B) Dini Konularda Toplum Aydınlatma ile İlgili Hizmetler, 65

C) Din Eğitimiyle İlgili Hizmetler, 65

D) Yurtdışı Hizmetleri, 68

E) Vakıf Hizmetleri, 68

3. DİB'e İçeriden ve Dışarıdan Bakışlar, 68

3.1. Din Görevlilerine Göre DİB, 69

3.2. Cami Cemaatine Göre Diyanet, 70

3.3. Üst Düzey Yöneticileri ve DİB, 72

3.4. Alevilere Göre Diyanet, 73

4. DİB Fotoğrafı, 81

4.1. Kadro Açığı Sorunu, 82

4.2. Din Görevlilerinin İmajı, 82

- 4.3. Diyanet ve Bağlı Vakıfların Şeffaflığı, **83**
  - 4.4. Ezan, Hutbe ve Vaazların Merkezileştirilmesi, **83**
  - 4.5. Cami Cemaatindeki Nitelik Artışı, **84**
  - 4.6. Diyanet'in Dışa Açılması, **84**
  - 4.7. Erkek Egemen Zihniyet, **85**
  - 4.8. Diyanet'e Siyasi Müdahale ve Özerklik Tartışmaları, **86**
  - 4.9. Diyanet'in Lağvı Tartışmaları ve Cemaatlere Bakış, **86**
  - 4.10. Yurtdışı Hizmetleri, **87**
  - 4.11. Aleviler ve Diğer İnanç Gruplarına Bakış, **88**
5. DİB Fotoğrafının Ardından, **89**
- 5.1. Değişim Çabaları, **90**
  - 5.2. Son Söz, **92**

Kaynakça, **93**

Yazar Özgeçmişi, **98**

TABLULAR

- 1.1.1. Yıllara Göre İHL Öğrenci Sayısının Ortaöğretim Toplam Öğrenci Sayısına Oranı (Lise Kısmı), **22**
- 1.2.1. 1996-1997 Öğretim Yılında Öğrenci Pansiyonları ve Öğrenci Kapasiteleri, **25**
- 1.2.2. 1990 Yılı Sonrası İHL Erkek-Kız Öğrenci Sayısı Tablosu, **26**
- 1.2.3. Sosyal Hayat ve Kadın Konusunda Okul Türlerine Göre Yaklaşımlar, **28**
- 1.2.4. Kadının Çalışma Hayatına Katılımına İlişkin Okul Türlerine Göre Yaklaşımlar, **28**
- 1.3.1. İHL Çıkkılı Adaylardan Bazı Lisans Programlarına Yerleşenlerin Sayıları, **31**
- 1.3.2. DİB Personeli İçinde İHL Mezunları, **34**
- 2.2.1. Yıllara Göre Cami Sayısı, **63**
- 2.2.2. Yıllara Göre Diyanet Personel Sayısı, **64**
- 2.2.3. Diyanet İşleri Başkanlığı Kadro ve Personel Sayısı (1 Ocak 2007 itibariyle), **65**
- 2.2.4. Yıllara Göre Kuran Kursu Sayıları, **66**
- 2.2.5. Yıllara Göre Kuran Kursu Öğrenci Sayıları, **67**

ŞEKİLLER

- 1.1.1. 1971-1981 İHL Sayıları (Orta Kısım), **18**
- 1.1.2. Yıllara Göre İHL Öğrenci Sayısı, **23**
- 1.2.1. Yıllar İtibariyle İHL'de Erkek Öğrenci Sayısı, **27**
- 1.2.2. Yıllar İtibariyle İHL'de Kız Öğrenci Sayısı, **27**
- 1.3.1. Okul Türlerine Göre Üniversite Sınavı Başarı Oranları (Açıköğretim ve 2 yıllık

meslek okulları dahil), **32**

2.1.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Şeması (1965-1971), **58**

2.1.2. Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Şeması 2007, **59**

Sunuş

Türkiye'nin modernleşme macerası, Tanzimat'tan bu yana esas olarak kurumsal reformlar dizisi olarak algılanmış ve öyle yaşanmıştı. Cumhuriyet'in iddiası ise bu süreci nihai olarak sonlandırmış olduğuydu: Buna göre Türkiye'nin kurumsal yapısı Batılı ve çağdaş ülkelerin düzeyine erişmiş; ülke, modernliğin gereğini yapmıştı.

Gerçekten de kurumsal reformlar toplumun değişken ve kaotik dinamiğini devletin rasyonalitesi ile ilişkilendirmek açısından son derece önemli oldu, Türkiye'yi uluslararası düzlemde farklı bir boyuta taşıdı. Ancak söz konusu reform süreci kurumlar üzerinde yoğunlaştığı ölçüde, siyasetin de bu kurumlar üzerinden ve bu kurumlar eliyle yapılmasına neden oldu. Osmanlı'dan miras kalan devlet-toplum kopukluğu, siyasetin bu kopukluğu gidermesi beklenen kurumlara taşınmasıyla sonuçlandı.

Devletle toplum arasındaki kopukluğun en işlevsel olduğu alan ise muhakkak ki dinsel duyarlılıklara ilişkindi. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın topluma hizmet vermenin ötesinde, vatandaş 'oluşturma'ya yönelik bir görevi de oldu. Ancak toplumun iç dinamiği bu kurumsal çatıyı zorlamaya devam etti ve dinsel duyarlılığın eğitimde bir hareket alanı bulmasıyla birlikte İmam Hatip Okulları modeli hayata geçme şansı buldu.

Türkiye bugün hâlâ siyaseti kurumlar üzerinden yapma geleneğini kırabilmiş değil. Dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı da, İmam Hatip Okulları da olması gereken işlevlerinin dışında siyasi anlamlar taşımakta, toplum tarafından siyasi bağlam içinde algılanmakta ve bu kurumlara ilişkin tartışmalar siyasi çözümleri ima etmekte...

Demokratikleşmenin siyasetin normalleşmesini ifade ettiği gerçeğinden hareket eden TESEV, söz konusu kurumların siyasetten arındırılmasını hedefleyen bir tartışma açmak üzere 2004 yılında İmam Hatip Liseleri ve 2005 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı konularında kapsamlı bir araştırmaya girişmiş ve araştırmanın bulgularını kamuoyuna sunmuştu. Elinizdeki çalışma bu iki araştırmanın güncellenmesini ve çeşitli kesimlerin eğilimleri ışığında yeniden değerlendirilmesini içeriyor...

Etyen Mahçupyan
Demokratikleşme Programı
TESEV

Önsöz

Türkiye’de din-devlet-toplum ilişkilerinin idari ve siyasi düzeneği; dün olduğu gibi bugün de vatandaşların din eğitimi, din hizmetlerinden yararlanma hakkı, ibadet ve inanç özgürlüğü vb. toplumsal taleplerine yanıt oluşturmanın bir hayli uzağında kalmayı sürdürüyor.

TESEV, bir demokratikleşme sorunsalı olarak ortaya koyduğu “Din, Devlet ve Toplum İlişkileri” alanında 1999 yılından bu yana çalışmalar yürütüyor. Bu çerçevede bugüne dek; dinin ve dindarlığın günümüz dünyasında kazandığı yeni anlamlar kavranmaya çalışıldı. Söz konusu yeni anlamlar etrafında örülen siyasi ve sosyo-ekonomik evreni tartışmak üzere ve inanç ve ibadet özgürlüğünün demokrasiler için vazgeçilmez olduğu ön kabulünden hareketle şekillendirilen araştırmalar yürütüldü. Yürütülen araştırmalarda özellikle İslam dini ve Müslümanlık kimliğinin toplumsal, siyasal ve hukuki düzeylerde ve vatandaşlık pratiği bağlamında imaları ele alındı. Bunun en önemli nedeni ise Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu ilkelerinden biri olan laiklik çerçevesinde herhangi bir din ve inanç sistemine ayrıcalık tanınmayacağına öngörülmesine karşın, Lozan sistemiyle gayrimüslim vatandaşları ilgilendiren din ve eğitim hizmetlerinin ayrı bir düzenlemeye tabi tutulmuş olması idi. İslamiyet üzerinden şekillendirilen mevcut sistemi ele aldığımızda ise konunun hak ve özgürlükler bağlamında iki kurumsal yapıya gönderme yaptığı iddia edilebilir: İmam Hatip Liseleri (İHL) ve Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB). Elinizdeki bu çalışma ise geniş toplumsal kesimleri etkileyen bu iki kurum hakkında yine TESEV tarafından yayımlanmış iki çalışmanın güncellemesi niteliğini taşıyor.

Bu çalışmalardan ilkinin, Ruşen Çakır, İrfan Bozan ve Balkan Talu tarafından hazırlanan ve Kasım 2004’te kamuoyuna sunulan *İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler*¹ başlıklı çalışma oluşturuyor. Kamuoyuna açıklandığı günlerde oldukça yankı uyandıran bu çalışma, Cumhuriyet’in ilk yıllarından bu yana “milli eğitim”, “din görevlisi yetiştirme ihtiyacı”, “din eğitimi talebi” çerçevesinde gündeme gelen bu konuyu üniversiteye giriş sınavlarında uygulanan katsayı problemi, halkın İHL’lere bakışı gibi çeşitli boyutlarıyla ele alıyordu. Çalışma mevcut yapının ya reforme edilmesi ya da tamamen değiştirilmesi gerektiğinin altını çiziyor, her iki alternatifin de güçlü ve zayıf yanlarını tanımlayarak sağlıklı bir çözüm için toplumsal talepler ve

1 Kitabın tam metnine <http://www.tesev.org.tr/etkinlik/imam_hatip_efsaneler_gercekler_kitap.pdf> adresinden erişebilirsiniz.

“siyasal kaygılar” arasında birbirini duyan ve dinleyen bir diyaloga zemin hazırlamayı amaçlıyordu.

Aradan geçen iki yıl içinde bu yönde yasal ve idari bakımdan kayda değer bir gelişme olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte İHL meselesinin kamuoyuna yansıdığı kadarıyla, siyasa yapıcılar ve yasa koyucular tarafından bir demokratikleşme sorunu olarak gündeme alındığı da söylenemez. Ancak beklenebileceği üzere, İHL meselesinin; siyasa yapıcılarının ve kamuoyunun gündeminden düşmüş olması, kendiliğinden ne İHL’leri, ne İHL öğrencilerinin sorunlarını, ne de bu sorunun tüm tarafların uzlaşısıyla bir türlü çözülememesinin ima ettiği “toplumsal şizofreniyi” ortadan kaldırdı.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince medreselerin kapatılması ve sonrasında da tarikatların yasa dışı ilan edilmesinin ardından, “İmam Hatip Mektepleri” din görevlisi” yetiştirme amacıyla 1924 yılında açıldı. Başlangıçta; “laikliği kurucu ilke olarak benimseyen yeni Türkiye Cumhuriyeti”nin siyasi ve idari yapılanmasıyla dindar vatandaşların toplumsal taleplerini uzlaştırmaya yönelik bir “Cumhuriyet Projesi” idi. 1980’ler sonrasında ise İHL’lerin bu kez “Türk-İslam sentezi” olarak zuhur eden siyasi mülahazalar eksenindeki devlet politikası çerçevesinde niceliksel ve niteliksel olarak dönüşüm geçirdiği söylenebilir. 1990’lı yıllarda söz konusu eğitim kurumları “siyasal İslam’ın arka bahçesi” niteliğiyle “tehdit unsuru” olarak görülmeye başlandı. Nihayet 28 Şubat 1997 sonrasında İHL’lerin varlığı salt “din görevlisi ihtiyacına” indirildi. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu doğrultuda geliştirilen “çözüm” de din eğitimi alma isteği, donanım sahibi din görevlisi ihtiyacı ve özellikle 1980 sonrasında yükselen başörtülü kadınların eğitim hakkı gibi toplumsal taleplere yanıt oluşturmanın bir hayli uzağına düştü.

Hükümet politikalarını ana hatlarıyla değerlendirdiğimizde, varılabilecek en kestirme analizin, toplumsal taleplerin göz ardı edilmesinin süreklilik ve tutarlılık arz etmesi olduğu söylenebilir. Daha derinlikli bir analize ise ancak bu durumun bir demokrasi sorunu olduğu ön kabulünden hareketle varabiliriz. Bu noktada da önemle üzerinde durulması gereken iki husus olduğunu belirtmek gerekiyor:

- (1) Genelde eğitim özelden de İHL sorununun “yukarıdan” doktrine edilen yöntemlerle değil; “aşağıdan” gerçekleşecek demokratik katılım ile çözümlenmesi;
- (2) Din eğitiminin nasıl verileceği konusundaki tasarrufun sadece Sünni-Hanefi vatandaşların değil, Alevi ve gayrimüslim vatandaşların da taleplerini dikkate alarak şekillendirilmesi.

Henüz bu yönde adımlar atılmadığı için İHL’ler bugün de çözümlenmemiş bir demokrasi sorunu olma özelliğini koruyor. İrfan Bozan’ın 2004 yılında kamuoyuna açıklanan *İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler* başlıklı çalışmayı güncellediği ilk bölümde, ne geçmişte ne de günümüzde tüm tarafların demokratik katılım gösterdiği yaygın ve sivil bir tartışmanın yürütülemediği; bu nedenle de sorunun hâlâ yakıcılığını koruduğu bir kez daha gözler önüne seriliyor.

Çalışmanın ikinci bölümü ise Türkiye’de din, devlet ve toplum ilişkileri dediğimizde akla gelen iki kilit konumdaki kurumdan bir diğerine mercək tutuyor: Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB). Ruşen Çakır ve İrfan Bozan tarafından hazırlanan ve Şubat 2005’te yayımlanan *Sivil, Şeffaf ve Demokratik bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?*² başlıklı kitap çalışmasının güncellemesi niteliğini taşıyan ikinci bölümde kurumun statüsü, laiklik ilkesi bağlamında diğer din ve inanç sistemleriyle ilişkisi ve toplumsal taleplerle buluşma noktasındaki yeterliliği masaya yatırılıyor.

Tarihsel olarak incelendiğinde Osmanlı toplumunda Şeyhülislamlık makamına değin uzanan DİB yapılanması, Türkiye’de modernleşme sürecinin din işleri ile gel-gitli ilişkisini de bir ölçüde gözler önüne seriyor. 1924 yılında başbakanlığa bağlı idari bir kurum olarak yapılanmasıyla birlikte 1926’da Anayasa’da adı konan laiklik ilkesinin kurumsal taşıyıcılarından biri haline gelen DİB; bugün vatandaşlık, devlet ve din hizmetlerinin sunumu bakımından önemli bir tartışma konusunu teşkil ediyor. 2005 yılında yayımlanan kitapta DİB kapsamlı bir saha ve literatür çalışmasıyla ele alınmış ve iki temel eksen üzerinden tartışmaya açılmıştı:

- (1) Vatandaşların vergileriyle ayakta durmasına karşın İslam’ın sadece tek bir mezhebine (Sünni- Hanefi) yönelik hizmet sunması;
- (2) Mevcut kadro yapısı ve niteliği bakımından zımni de olsa “hedef kitle”nin talepleriyle buluşması noktasındaki yetersizliği.

DİB’in yapılanmasına yönelik ilk eleştiri, belli bir inanç sistemine (Sünni-Hanefi) ayrıcalık tanınması ve böylece diğer inanç sistemlerini doğrudan veya dolaylı yoldan gayrı-meşrulaştırılması üzerinden şekilleniyor. Bu noktada DİB’te temsil ve hizmet talebi üzerinden zemin bulan eleştirilere ses verenlerin ağırlıkla Alevi vatandaşlar olduğu söylenebilir. Alevi grupları arasında DİB’te temsiliyete ilişkin görüş ayrılıkları mevcutsa da, genel anlamıyla DİB’in Sünni-Hanefi mezhebine yönelik hizmet verdiği, diğer inançlara ayrımcılık yapıldığı konusunda bir uzlaşi içindeler.

Ayrıca, Avrupa Birliği süreciyle birlikte dikkat çeken bir diğer husus da Alevilerin, sivil toplum örgütlenmesine giderek kimliksel aidiyetlerini insan hakları söylemi içerisinden dile getirmeleri olarak karşımıza çıkıyor. Alevilerin zorunlu din dersini bir hak ihlali olarak gündeme getirip; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşınmaları, kültürel hakların talebi bakımından önemli bir örnek teşkil ediyor.³ Öte yandan Alevilerin; DİB tarafından yayımlanacak Alevi inancı ve tarihine ilişkin dizi kitap projesinin hazırlık sürecine dâhil edilmedikleri yönündeki eleştirileri söz konusu talepleri karşılamak konusunda samimi bir siyasi irade göstermenin henüz uzağında olunduğu kuşkuğunu doğuruyor.⁴

2 Kitapın tam metnine <http://www.tesev.org.tr/projeler/proje_rcakir_ibozan_2005.php> adresinden erişebilirsiniz.

3 “Din Dersine Dur”, *Radikal* gazetesi, 24.11.2006, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=205484>>

4 “Diyanet’in Alevi Oyunu”, *Radikal* gazetesi, 04.01.2007, <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=209122>>

Alevilerin yanı sıra diğer din ve inanç sistemlerine mensup vatandaşların da DİB tarafından karşılanmasını beklediği talepleri bulunuyor. Bu türden taleplerin son örneğini Ermeni Patrikhanesi'nin dini bir kurum olmaları hasebiyle İçişleri Bakanlığı değil Diyanet'ten sorumlu devlet bakanlığı tarafından denetlenme yönündeki talebi oluşturuyor.⁵ Netice itibarıyla din işleriyle ilgili hizmet sunmak üzere yapılandırılmış olan kurumun, laiklik ilkesi uyarınca herhangi bir inanç sistemine ayrıcalık tanınması demokrasi ve insan hakları perspektifinden bakıldığında izah edilmesi güç bir durumu teşkil ediyor. Bu çerçevede 2005 yılında yayımlanan çalışmayı güncelleyen ikinci bölümde DİB sorununun, toplumun tüm kesimleri tarafından kabul edilebilir, uygulanabilir ve kalıcı bir şekilde çözülmesi için vatandaşların ve sivil toplum örgütlerinin sesine kulak verilmesi bir kez daha öneri olarak sunuluyor.

İkinci eleştiri noktası ise Türkiye'nin en büyük, yaygın ve köksalmış kilit kurumlarından birisi olan DİB'in kurumsal statüsü, yapılanması ve "hedef kitleye" hizmet sunmadaki yetkinliği üzerinden şekilleniyor. Kadro açığı, din görevlilerinin imajı, şeffaflık, merkezîyetçilik, cami cemaatindeki nitelik artışına karşı personelin yetersiz kalışı, kurum olarak içe dönüklük, erkek egemen zihniyet olarak detaylandırılabilir eleştiri noktaları DİB'in mevcut yapılanması bakımından da bir revizyona ihtiyaç duyulduğunu gözler önüne seriyor.

***

Türkiye'de demokratikleşmeye yönelik adımların, sadece ödevler değil; hak ve özgürlükler üzerinden de tanımlanan bir vatandaşlık kavrayışını tartışmayı kaçınılmaz kıldığını söylemek mümkün. Bu çerçevede din ve inanç sistemleri açısından heterojen bir toplumsal dokunun varlığını göz ardı ederek yapılan kurumların günümüzde yetersiz kaldığını ifade etmek haksız olmaz. Diğer yandan vatandaşlara hizmet veren yapıların toplumun değişim dinamiğini kavrayarak kendisini sürekli bir yenilenmeye açık tutması yadsınamaz bir önem taşımakta. Bu bakımdan Türkiye'de din-devlet-toplum ilişkileri bağlamında kilit konumlarda olan İHL ve DİB'in reforme edilmesi; bu yapılırken siyasa üreticilerin ve yasa koyucuların, sivil toplumun katkılarına açık olması kritik öneme haiz görünüyor. TESEV Demokratikleşme Programı bünyesinde yürütülen İHL ve DİB konulu çalışmaların bulgularını ve değerlendirmelerini güncelleyerek bir araya getiren bu kitabın tüm toplumsal kesimlerin demokratik katılımıyla şekillendirilmiş çözüm önerilerinin gelişmesine zemin hazırlayacağını umuyoruz.

Derya Demirler
Demokratikleşme Programı
TESEV

5 "Bizi İçişleri değil, Diyanet'ten sorumlu Bakanlık denetlesin", *Zaman* gazetesi, 16.08.2006, <<http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=331742>>

Summary

Between State and Society: A School: İmam Hatip High Schools... An Institution: The Presidency of Religious Affairs... is the re-edited, updated and combined version of two studies carried out under the auspices of TESEV: *Imam Hatip Schools: Legends and Realities* (June 2004) and *Is a Civil, Democratic and Transparent Presidency of Religious Affairs Possible?* (February, 2005). The book focuses on two institutions, *Imam Hatip High Schools* and the *Presidency of Religious Affairs* which have historically been at the very centre of government policies towards regulating religion, state and society relations since the beginning of the modernization period in Turkey.

During the early Republican period, the educational reforms enacted, were part of the larger nation-state building and modernization efforts and contributed to the goal of undermining the role of religion in society. In 1924 the *Tevhid-i Tedrisat* (Law of Unification of Educational Instruction) was passed, replacing existing pluralist modes of education with a secular, centralist and nationalist educational system. With the *Tevhid-i Tedrisat* the Faculty of Theology and *Imam Hatip* schools were established for the training of *imams* and *hatips* (ministers and preachers). However, the schools were closed on the grounds of a lack of student interest. Although *Imam Hatip* courses were initiated under Republican People's Party (RPP) rule in 1949, the Democrat Party (DP) fully established the *Imam Hatip High Schools* (IHHSs) in 1951. After the 1960 military coup, Demirel's government opened new career paths towards university education for graduates of the schools. Again, junior *Imam Hatip* schools were closed and four-year *Imam Hatip High Schools* were established in 1973, within the political climate of military intervention of 1971. In 1974 junior *Imam Hatip* schools were re-opened by the coalition government of RPP and the National Salvation Party (NSP). After 1980, the number of schools did not increase significantly. The overall trend for increased student enrollment continued up until the 1990s, with an increase rate of about 45% in the period from 1980 to 1990. Moreover, the schools have developed in terms of quality as well. In 1985 the first Anatolian IHHS was opened. The English Medium High School became one of the prestigious schools of Istanbul. Children of Islamist businessmen and politicians attended the school and its success in University Record Examination was remarkable.

IHHSs were so popular for some reasons. The first reason was that a student could receive religious education from such schools. Financial aid, in the form of scholarships, made them more attractive, particularly for lower-income families. Actually, schools of this kind were financially and morally supported by religious and

conservative people. Finally people's trust in those schools, at an ethical level, made religiously conservative parents more comfortable with the idea of sending their daughters to attend classes there.

After eight years of uninterrupted education, junior *Imam Hatip* schools were once again closed down after the post-modern coup d'état of February 28th, 1997. Through this regulation, the IHHS students' career opportunities inside universities were seriously restricted. This regulation was a turning point, and has led to a qualitative and quantitative transformation of IHHSs in a negative way. In the end, IHHSs lost their popularity. In the eyes of the Islamist elite they were replaced by private colleges.

IHHSs have always been subject to cyclical politics. The ongoing discussions on the schools are being carried out without taking social needs and demands into consideration while the conflict between the ideas of religious education and training officers of religion, has made IHHSs too demanding for those who simply seek a religious education and insufficient for those who are after the vocational training necessary for becoming an *imam* or a *hatip*.

The second institution, the Presidency of Religious Affairs (PRA) was established in 1923 as an office directly linked to the Prime Ministry. This republican institution also was a part of the wider efforts for Turkey's modernization. The PRA was prescribed by the 1961 Constitution and in 1965 its structure and duties were reorganized by a new law which was the last significant legal arrangement about the institution. The PRA has always been criticized for departing from the principle of secularism by different circles and from different perspectives.

As a public institution the PRA is financed by all tax-paying citizens and due to this fact it should give service to all citizens and should remain neutral towards all belief systems in the country. Nevertheless it has been criticized for privileging one of the belief systems (the *Sunni/Hanefi* belief system) over others, particularly Alevis. In other words, the PRA is accused of addressing a specific target audience. However, even members of that target audience seem to be dissatisfied by the services of the PRA. Negative comments coming from this target audience can be listed as being understaffed, negative image of religion officers, not being transparent, and being sexist.

In a historical perspective, it is beyond doubt that the IHHSs and the PRA have changed with the passing of time. But the incentives behind their evolution have been determined by cyclical politics rather than social factors. Hence the problems surrounding both the IHHSs and the PRA should be reconsidered with the aim of reaching a consensual solution which will take into consideration all segments of society.

Giriş

Neden, Türkiye’de din-devlet-toplum ilişkileriyle ilgili neredeyse her konu patlamaya hazır bombalar gibi Türkiye’yi tedirgin edip duruyor? Neden, bu ülkede, İmam Hatip Liseleri, Kuran kursları, din eğitimi, Alevilik, Diyanet İşleri Başkanlığı tartışıldığı zaman ortam geriliyor? Bu soruların yanıtını aramak ve Türkiye’deki din-devlet-toplum ilişkilerinin “sağlıklı” bir tartışma zeminine oturmasına katkı sağlamak için böyle bir çalışma gerçekleştirildi. Bu çalışma, daha önce yapılmış iki çalışmanın - TESEV bünyesinde 2004 yılında *İmam Hatip Liseleri Efsaneler ve Gerçekler* ile 2005 tarihli yine TESEV yayını olan *Sivil Şeffaf ve Demokratik bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?* – güncellenmiş halidir. Bir yıl arayla yayımlanan çalışmalardan bu yana bu iki alan özelindeki gelişmeler derlendi.

Türkiye’de İmam Hatip Liseleri (İHL) sorun üretmeye, toplumda gerginliklere neden olmaya devam ediyor, bütün bunlara bağlı olarak çok sayıda gencin bugünleri ve yarınları ipotek altına alınmış durumda. Meslek liseleri mezunlarına uygulanan katsayının varlığı veya yokluğu, hakkında çok konuşulup tartışılan, ideolojik/politik polemiklere ve çatışmalara konu olan İHL’nin, din eğitimi, meslek eğitimi, din-devlet ilişkileri, temel hak ve özgürlükler gibi farklı alanları ilgilendiren çetrefil bir sorun olduğu gerçeğini ortadan kaldırmıyor. Daha da ötesi İHL nedeniyle getirilen katsayı engeli, Türkiye’deki meslek lisesi öğretimini rehin almış durumda. AKP hükümetinin de bu sorunu çözmek adına toplumsal mutabakat aramaması, kapalı kapılar ardında katsayı engelini aşma adına bir takım uygulamaları devreye sokma girişimi ciddi güvensizlik yaratıyor. Hükümetin bu tavrı, sorunu çözenin ötesinde İHL tartışmasında taraf olanların tutumlarını daha da sertleştirmesine neden oluyor. Oysa İHL’lerdeki sorunun katsayı olmadığı, bir dönem önemli bir ihtiyacı karşılayan bu okulların artık yeniden ele alınıp çağın ihtiyaçları ışığında yeniden yapılandırılması gerektiği aşikâr.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Türkiye’de din-devlet-toplum ilişkilerinin odağındaki kurum. 1924 yılından bu yana camileri yöneten, dini konularda toplumu aydınlatan, din eğitimi veren bu kurum için “Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?” sorusunun cevabını 2005 yılında Ruşen Çakır ile birlikte aramıştık. Toplumun tüm kesimlerinin eleştirisi, şikâyet, beklenti, görüş ve önerilerini de derledikten sonra sivil, şeffaf ve demokratik bir Diyanet’in zorunlu, bunun pekâlâ mümkün, ama epey zor olduğu sonucuna varmıştık. Diyanet, gerek Avrupa Birliği (AB) süreci, gerekse nüfus bileşimi, eğitimdeki gelişmeler, kimlik arayışları, modernleşme gibi faktörler sonucu farklı kesimlerin dile getirdiği ve bundan sonra

getirebileceği “dinde değişim” arayış ve beklentilerine hazırlıklı olma durumundadır. “Dinde değişim” talebinin, kurumun ve yöneticilerinin reklâmı için basit bir “halkla ilişkiler” sloganına dönüştürölüp içinin boşaltılması deneyimini Türkiye’nin bir kez daha yaşaması hiç iyi olmayacaktır.

AB İlerleme Raporları’nda da her sene dikkat çekildiği gibi Alevi inancına sahip kesimlerin talepleri bu konuda Diyanet’i zorluyor. Bu kitabın yayımlanma sürecinde Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Mehmet Görmez’in “Bugüne kadar Aleviliği ihmal ettik”^{*} sözleri bu konuda yapılan çalışmaların ve tartışmaların boşa gitmediğinin göstergesiydi. Diyanet İşleri Başkanlığı’na yönelik Alevi kesimin eleştirileri ve bu eleştirilere Diyanet’in yanıtları bu çalışmanın önemli bölümlerinden birini oluşturuyor. Türkiye aynı İmam Hatip Liseleri tartışması gibi Alevilik konusunda da devlet vatandaş ilişkisi temelinde yürüyecek tartışmalara hazırlıklı olmalıdır.

Gerek İHL gerekse Diyanet İşleri Başkanlığı sorunlarının, toplumun tüm kesimleri tarafından kabul edilebilir, uygulanabilir ve kalıcı bir şekilde çözülmesinde vatandaşlara ve sivil toplum örgütlerine büyük görevler düşüyor. Toplumun farklı kesimleri Diyanet ve İHL olgusunu bir sorun olarak görür, bu soruna somut gerçekler ışığında yaklaşır ve en önemlisi bunun çözümü için toplumsal mutabakat arar ve bu uğurda birtakım tavizler vermeyi kabullenirse Türkiye, bu sorunlarını aşar.

İrfan Bozan

* “Diyanetten Özeleştiri: Bugüne Kadar Aleviliği İhmal Ettik”, *Zaman* gazetesi, <<http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=515066>>

İmam Hatip Liseleri

1. TARİHSEL ARKA PLAN

Cumhuriyet öncesinde Osmanlı toplumundaki “din görevlisi” ihtiyacı medreseler aracılığı ile karşılanıyordu. 1913 yılında imam hatip yetiştirmek üzere açılan ve daha sonra “Medresetü-l Vaizin” ile birleştirilerek “Medresetü-l İrşad” adını alan “Medresetü-l Eimme ve'l Hutaba” – bire bir karşılama da - bugünkü İmam Hatip Liseleri'nin kökeni olarak kabul edilebilir. Bu okullar ömürlerini Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na kadar sürdürdü.

3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı “Tevhid-i Tedrisat Kanunu”¹, ülke genelindeki tüm eğitim ve öğretim kurumlarının, bütçeleriyle birlikte Maarif Vekaleti'ne (Milli Eğitim Bakanlığı'na) bağlanmasını sağladı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Osmanlı Dönemi'nde farklı kurumlara bağlı faaliyet gösteren okulların tümü Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı.

Yasanın ardından dönemin Maarif Vekili (Milli Eğitim Bakanı) Vasıf Çınar 16 Mart 1924 tarihli telgraf emriyle ülke genelinde bulunan bütün medreselerin kapatılması talimatını verdi. Medreseler kapatıldıktan sonra öğretim kurumlarının tümü aynı düzenleme altına alınarak tek bir bakanlığa, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı. Türkiye Cumhuriyeti kurucularının devrim kanunlarından biri olan bu kanun merkezîyetçi, modernist ve ulusal bir eğitim sistemi getirmekteydi. Yasa medreseleri kapatıyor ancak 4. Maddesiyle de din görevlisi yetiştirilmesi için de okullar açılmasını öngörüyordu. Yasanın öngördüğü okullar aynı yıl “İmam Hatip Mektepleri” adıyla açıldı.

1 Madde 1 - Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaletine merbuttur. Madde 2 - Şer'iye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaletine devir ve raptedilmiştir. Madde 3 - Şer'iye ve Evkaf Vekaleti bütçesinde mekatip ve medarise tahsis olunan meblaiye Maarif bütçesine nakledilecektir. Madde 4 - Maarif Vekaleti yüksek diniyat mütehasısları yetiştirilmek üzere Darülfünunda bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitabet gibi hidematî diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de aynı mektepler küşat edecektir. Madde 5 - Bu kanunun neşri tarihinden itibaren terbiye ve tedrisatı umumiye ile müsteğil olup şimdîye kadar Müdafaa-i Milliyyeye merbut olan askeri rüşti ve idadilerle Sıhhiye Vekaletine merbut olan darüleytamlar, bütçeleri ve heyeti talimiyeleri ile beraber Maarif Vekaletine raptolunmuştur. Mezkur rüşti ve idadilerde bulunan heyeti talimiyelerin ciheti irtibatları atiyen ait olduğu Vekaletler arasında tahvil ve tanzim edilecek ve o zamana kadar orduya mensup olan muallimler orduya nispetlerini muhafaza edecektir. (Ek fıkra: 22/04/1341 - 637/1 md.) Mektebi Harbiyeden menşe teşkil eden askeri liseler bütçe ve kadrolarıyla Müdafaa-i Milliye Vekaletine devrolunmuştur. Madde 6 - İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir. Madde 7 - İşbu kanunun icrayı ahkamına İcra Vekilleri Heyeti memurdur. 03.03.1924 tarihli ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu, <<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/366.html>>.

1.1. İMAM HATİP MEKTEPLERİ (1924-1930)

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda öngörülen okullar "İmam Hatip Mektepleri" adı altında 1924 yılında 29 merkezde açıldı. Bu okullar İstanbul'daki Medresetü-l İrşad ve İstanbul dışındaki "Taşra Medreseleri"nin yerini aldı. Okulların ilk öğrencilerini yine bu medreselerin öğrencileri oluşturdu. İmam Hatip Mektepleri'nin eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiş ve dört yıllık ortaokul seviyesinde tutulmuştu. İmam Hatip Mektepleri'nin ömrü sadece altı yıl oldu. 1923-1924 yılında 29 okulda 2258 öğrenci öğrenim görülürken 1928-1929 yılında sadece 2 okulda 100 öğrenci kaldı. 1930 yılındaysa İmam Hatip Mektepleri öğrenci azlığı gerekçe gösterilerek kapatıldı.

"Mekteplerin, öğrenci ilgisi azaldığı için kapatıldığı iddiası bir ölçüde doğruysa da mektebin lise kısmının açılmayışı, yalnız dört yıllık bir orta mektep seviyesinde kalmış olması, mezunlarının istihdam alanlarının olamayışı gibi sebepleri birlikte düşünmek gerekiyor. Mekteplere öğrencinin ilgisiz kalışını, bir taraftan 1928'de yapılan Harf İnkılabı'nın etkisine, diğer taraftan laiklik anlayışı ve uygulamasına bağlamak daha doğru olacaktır." (Ayhan, 1999, 38) İmam Hatip Mektepleri'nin kapatılmasının ardından 1948 yılına kadar din eğitimi ve öğretimi Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Kuran Kursları tarafından verildi. Bu tarihe kadar Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde din görevlisi yetiştirmeye yönelik orta ve lise okulları seviyesinde herhangi bir okul açılmadı.

1.2. İMAM HATİP KURSLARI (1949-1951)

1946 yılında Türkiye'de çok partili hayata geçildi. Çok partili hayata geçildikten sonra "Din eğitimi" olgusu Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde de tartışılmaya başladı. İlk üzerinde durulan konu 24 Aralık 1946'da Mecliste görüşülen "dini eğitim" oldu. Bu görüşmelerde hükümet üyelerinin birçoğunun dini eğitim lehine görüş bildirmesinin yanı sıra Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars ile İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver "komünizm tehlikesine karşı manevi direnci sağlamak" üzere okullara din eğitimi konulmasını istediler; ancak Başbakan Recep Peker bu istemlere, "komünizm denen bir içtimai zehirden bünyeyi korumak için onun yanında yavaş yavaş genişleyecek bir şeriat hayatının ikamesi ihtimalini bir tedbir diye düşünmek başka bir zehirle tedavi edileceğini zannetmekten ibarettir" yanıtını verecekti (Tarhanlı, 1993, 23).

Dönemin başbakanının bu tespitine karşın 1947 yılında Anadolu Ajansı "Din Eğitiminin Serbestliğine" dair bir CHP Divanı tebliği yayınladı. Tebliğ, "Din Bilgisi Dershaneleri" açılmasını öngörüyordu. Tebliğde, "Din Bilgileri Dershaneleri'ne öğretmen yetiştirmek, imam hatiplik hizmetleri için eleman hazırlamak amacıyla yurttaşlar din eğitimi seminerleri dahi açabilirler. Seminerler ortaokul öğretimine dayanır ve ortaokul mezunlarına beş, lise mezunlarına iki yıllık öğretim verilir. Bu

dershanelerde Milli Eğitim Bakanlığı'nca onaylanandan başka kitaplar okutulmaz," deniyordu (*Selamet Mecmuası*, 1947). Ancak bu niyet uygulamaya geçirilemedi. CHP iktidarının din konusundaki açılımlarının neler olacağını öğrenmek için partinin 17 Kasım 1947'de toplanan ve Aralık ayı boyunca da devam eden Yedinci Kurultayı'nı beklemek gerekcekti. Bu kurultaya laiklik tartışmaları damgasını vurdu. Kurultayda din ile ilgili olarak geliştirilen öneriler ana hatlarıyla şunlardı:

1. Türk ve din büyüklerinin türbeleri ziyarete açılmalı.
2. Haftada birer saatlik seçmeli din dersleri, velilerin yazılı müracaatıyla öğrencilere verilmek şartıyla ilk ve ortaokul müfredatına dahil edilmeli.
3. CHP'nin din eğitimine önem verdiğini belirten bir madde parti programına konulmalı.
4. Parti programında CHP'nin ilkokullarda seçmeli din derslerini başlatacağı ilan etmeli.
5. Milli Eğitim Bakanlığı programında da seçmeli din derslerinin ilkokulların müfredatına koyacağını açıkça belirtmeli.
6. Din eğitimi veren yüksekokullar açılmalı.
7. İmam Hatip okulları yeniden açılmalı. (Toprak, 1981, 79)

Yaklaşık çeyrek asırdır "Din" olgusuna karşı mesafesini koruyan CHP'nin 1946 yılından sonra "Din Eğitimi" konusuna eğilmesi tesadüfi değildi. Bu açılımın üç ana sebebi vardı:

- 1 – 1946 yılında yapılan ilk çok partili seçimde henüz kurulalı bir yıl olan Demokrat Parti (DP) 54 milletvekili çıkarmıştı. Bu "başarıda" DP'nin din alanına ilişkin "açılım" yapma vaatleri etkili olmuştu.
- 2 - CHP'nin 1947 kurultayı'nda laiklik ilkesi etrafında yapılan tartışmalar önemli yer tutmuştu. Katılımcılar özellikle din eğitimi alanındaki eksikliklere dikkat çekmişti.²
- 3 – 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından gelişen Komünizm tehlikesine karşı din olgusunun bir fren olarak kullanılmak istenmesi.

Kurultay'da alınan bu kararların hayata geçmesi fazla gecikmedi. CHP Divanı'na ait bir tebliğde "Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı kurslar açılması ve buraya ortaokul mezunlarından askerliğini yapmış kimseler alınması suretiyle memleket ihtiyacını

2 Kurultaya CHP delegesi olarak katılan Yusuf Ziya Kösemen'in laiklik ilkesi tartışmalarında söylediği şu sözler önemlidir: " Arkadaşlar! Bilirsiniz ki 1924 tarihinde 430 numaralı Tevhid-i Tedrisat Kanunu meydana çıkmıştır; bugün dahi bu kanun meridir. Bu kanuna göre dini tedrisat, dini müessesat ile birlikte Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmiştir. Bu kanuna göre bu bakanlığın vatandaşın dini ve ahlaki terbiyesiyle meşgul olması lazımdır fakat laiklik uhdemize bir halel gelmesin diye bu mühim vazife ihmal edilmiştir. (CHP Yedinci Kurultay Tutanağı, Ankara, 1948, 462)

karşılama üzere din hizmetlerini görece elemanların yetiştirilmesi prensibini tesbir eden önerenin çoğunlukla kabul edildiği” yer aldı. (Ulus Gazetesi, 1948) Tebliğin yayınlanmasından sekiz ay sonra, 15 Ocak 1949 tarihinde önce İstanbul ve Ankara, daha sonra da Afyon, İzmir, Isparta, Kayseri, Kastamonu, Adana, Trabzon ve Urfa’da 10 ay süreli İmam Hatip Kursları açıldı. Bu kurslardan 1949 yılı sonuna kadar 50 kişi mezun oldu. Daha sonra kurslar iki yıla çıkarıldı ve meslek okulu mezunlarının da bu kurslara gitmesine imkân sağlandı.

1.3. İMAM HATİP OKULUNDAN İMAM HATİP LİSESİNE (1951-1974)

1950 seçimlerinde CHP çeyrek asrı aşan iktidarını Demokrat Parti’ye devretti. DP, seçim öncesinde vaat ettiği İmam Hatip Okulları’nı, iktidarının birinci yılında açtı. Dönemin DP’li Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri’nin konuya ilişkin açıklaması önemlidir: “İmam Hatip Okulları açılması zaruretine kaniyiz. Çünkü, Türk Milleti’ne hitap edecek olgun, kültürlü, hatip ve imamların yetişmesini arzu ediyoruz.” (Cumhuriyet Gazetesi, 1951)

Eğitimin en yetkili ağzının söyledikleri Ekim ayında gerçekleşti. 10 Ekim 1951 sayılı Müdürler Komisyonu kararıyla ilkokula dayalı birinci devresi dört, ikinci devresi üç yıl olan ve bir bütün teşkil eden yedi yıl süreli İmam Hatip Okulları yedi il merkezinde açıldı. Bu iller Ankara, İstanbul, Adana, Konya, Isparta, Kayseri ve Maraş’tı. Bakan İleri’ye göre İmam Hatip Okulları’nın amacı “Müspet, münevver din adamı yetiştirmek” idi.

İmam Hatip Okulları önce “Özel Okullar Müdürlüğü”ne, daha sonra ise “Ortaöğretim Genel Müdürlüğü”ne bağlı olarak faaliyetlerini sürdürdü. İmam Hatip Okullarının mezunlarının devam etmesi amacıyla 1959 yılında “Yüksek İslam Enstitüleri” açıldı. Bu okullar 1961 yılında, yeni kurulan “Din Eğitimi Müdürlüğü”ne, ardından 1964 yılında kurulan “Din Eğitimi Genel Müdürlüğü”ne bağlandı.

İlk açılan İmam Hatip Okulları, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın köy, bucak, kasaba ve şehir teşkilatına eleman yetiştiriyordu; birinci evreleri dört, ikinci evreleri üç yıld. Okullardaki meslek dersleri ile kültür dersleri arasındaki oran “yüzde 40 meslek dersi yüzde 60 kültür dersleri” şeklindeydi. Okulların ilk dört yıllık birinci evresinde ders yoğunluğu daha çok mesleki ağırlıklı, ikinci evrenin ders programıysa yüksek öğrenime yönelikti. Bu okullar ilk mezunlarını 1958 yılında, 193 kişiyile verdi.

1959 yılındaysa İmam Hatip Okulları mezunlarının gidebileceği “Yüksek İslam Enstitüleri” faaliyete geçti. Bu enstitüler, Milli Eğitim Bakanlığı Müdürler Komisyonu’nun Talim Terbiye Kurulu’nun kararını da içine alan 17.11.1959 tarih ve 575 sayılı kararı ile açıldı. Söz konusu kurul karar gerekçesinde “Orta ve ve muadil okullarımızda, öğretmen okullarımız[d]a yeter derecede ehliyetli din dersleri öğretmeni yetiştirmek, bu arada memleketimizin muhtaç olduğu müspet ve hayati

bilgilerle mücehhez din bilgileri yetişmesine zemin hazırlamak böylece TBMM’nde izhar buyurula gelen temennileri gerçekleştirmek gayesiyle ve bu günkü yedi yıllık imam hatip okulları mezunlarını kabul etmek suretiyle dört yıllık bir yüksek İslam enstitüsünün 1959-1960 öğretim yılı başında İstanbul’da açılmasına karar verilmiştir. (Aktaran, Ayhan, 1999, 235)

İmam Hatip Okulları 1960 darbesinin³ ardından iki defa kapatılma tehlikesi yaşadı. 2. Cemal Gürsel Hükümeti döneminde (5 Ocak 1961-20 Kasım 1961) “Milli Eğitim Planı’nın hazırlığı ile ilgili komisyon”un bazı üyeleri tarafından İmam Hatip Okulları’nın tasfiyesi teklif edilmiş, ancak komisyonun diğer üyeleri buna karşı çıkmıştır. (*Milli Eğitim Planı’nın Hazırlığı ile İlgili Komisyon Raporu*⁴, 1960,13, Aktaran, Ünsür, 1995)

1961 yılında toplanan “Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi Raporu’nda ise mevcut 19 İmam Hatip Okulundan 15 tanesinin kapatılması veya “köy dini memurları okulları” haline getirilmesi teklif edildi. (*Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Raporu*, 1961, 10-16, Aktaran, Ünsür, 1995) Ancak bu teklif sadece raporun sayfalarında kaldı, uygulanmadı.

Yeniden demokratik hayata dönülmesinin ardından CHP Genel Başkanı İsmet İnönü tarafından kurulan 9. İnönü Hükümeti daha önceki CHP hükümetlerinin aksine hükümet programında din eğitimine de değinmiştir:

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın çalışmalarını halkımızın bugünkü ve yarınki ihtiyaçlarını karşılayacak yeterliliğe ve verimli bir gelişmeye kavuşturabilmek, aydın din adamları yetiştirmek ve bunları layık oldukları refah seviyesine ulaştırmak için gerekli tedbirler alınacaktır. (Aktaran, Ünsür, 1995, 20)

1940’lı yılların sonunda CHP din eğitimi konusunda açılımlar getirmiş, politikalarında yumuşamalara gitmişti. Din eğitimini savunan CHP’nin her zaman vurguladığı nokta “Aydın Din Adamı” yetiştirilmesiydi. Aydın din adamı ile kastedilense, kabaca “laiklik” ilkesini benimsemiş din görevlileri şeklinde tanımlanabilir.

27 Ekim 1965’te Adalet Partisi (AP) Genel Başkanı Süleyman Demirel tarafından kurulan 1. Demirel Hükümeti’nin programıysa İmam Hatip Okulları öğrencilerine yönelik bir müjde içeriyordu. Eğitim politikasının çerçevesi çizilirken “İmam Hatip Okulları, mesleki orta ve teknik okul mezunlarına yükseköğretim imkânlarını açık tutarak kabiliyetlerini geliştirmelerini sağlayacağız,” (Aktaran, Ünsür, 1995, 22) denilmişti. Her ne kadar bu hükümet döneminde İmam Hatip Okulları mezunları

3 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koydu. İktidardaki DP yöneticileri askeri mahkemede yargılandı DP Genel Başkanı ve kabinesinin iki bakanı idam edildi. Askeri müdahaleyi yapan dönemin Genelkurmay başkanı Cemal Gürsel, 20 Kasım 1961 tarihine kadar kurulan hükümetlerde başbakanlık yaptı.

4 Bu komisyon 5-24 Eylül 1960 tarihlerinde Ankara’da 5-11 Ekim 1960 tarihleri arasında İstanbul’da toplanmıştır.

doğrudan üniversiteye girme hakkı kazanamasa da, ilk defa bir hükümet programında İmam Hatip Okullarını bitirenlerin üniversiteye doğrudan girebilmesinden söz edilmiş oldu.

12 Mart 1971 askeri müdahalesinden sonra ise İmam Hatip Okulları iki önemli değişiklik geçirdi. Bunlardan ilki orta kısımlarının kapatılmasıydı. Bu tarihe kadar (1951–1971) İmam Hatip Okulları orta kısmı dört, lise kısmı üç yıl olmak üzere yedi yıl eğitim veriyordu. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan ve 22 Mayıs 1972’de yayımlanan yönetmelikte “İmam Hatip Okulu, ortaokul üzerine dört yıllık eğitim veren bir meslek okuludur. Okul öğrencilerini hem mesleğe hem de kendi alanlarında yükseköğrenime hazırlar,” denilmekteydi. 12 Mart 1971’de dönemin AP Genel Başkanı Süleyman Demirel liderliğindeki hükümete muhtıra vererek düşmesini sağlayan askerler güdümündeki Nihat Erim Hükümeti, son gününde bu yönetmeliği yayımlamıştı. Bu yönetmeliğin altı çizilmesi gereken bölümü İmam Hatip Okulları için “kendi alanlarında yükseköğrenime hazırlar” demesiydi. Bu ifade İmam Hatip Okulları mezunlarının kendi alanları dışında yükseköğrenime devam edemeyeceklerini söylüyordu.

Bu yönetmelikten 1 yıl sonra çıkarılan 1739 sayılı “Millî Eğitim Temel Kanunu”ysa İmam Hatip Okulu öğrencileri için bir dönüm noktası olacaktı. Öncelikle okullar “İmam Hatip Lisesi” (İHL) adını aldı; ardından da üniversite kapıları öğrenciler için daha açık hale geldi. Naim Talu liderliğindeki hükümet döneminde çıkarılan bu yasanın 32. Maddesi:

İmam Hatip Liseleri, İmamlık, Hatiplik ve Kur’an Kursu öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere Millî Eğitim Bakanlığı’na açılan, ortaöğretim sistemi içinde hem mesleğe, hem yükseköğretime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır. (Ayhan, 1999, 200)

Bu madde İmam Hatip Liseliler için “kendi alanlarında yükseköğrenime devam ederler” ifadesini içermediği için üniversitelerin kapıları bu okul mezunları için fark dersi verilmesine gerek olmadan gidilebilir hale geldi. Aslında yasa maddesi komisyondan gelirken “kendi alanlarında yükseköğrenime devam ederler” ifadesini içeriyordu; ancak AP’li milletvekillerinin meclisteki değişiklik önermeleri sonucu bu ifade yasa metninden çıkarıldı. Yasayla birlikte, diğer liselerin edebiyat kolu mezunlarının girdikleri bölümlere İHL mezunları da girme hakkını elde etmiş oldu. Yönetmelik gereği İHL mezunları 1976–1977 öğretim yılında liselerin edebiyat kolu mezunlarını kabul eden fakültelerine kayıtlarını yaptırabildi.

1951 – 1952 yılında 876 öğrencinin kayıt olduğu İmam Hatip Okulları’nda 1969 – 1970 öğrenim yılı döneminde orta kısımda 36 bin 655, Lise kısmındaysa 5 bin 235 öğrenci öğrenim görür hale gelmişti. Okul sayısıysa 72’ye yükselmişti.

İmam Hatip Okulları öğrencileri, 1739 sayılı yasayla üniversitelerin edebiyat kollarına doğrudan girme hakkına kavuşmuşlardı, ancak okulların orta kısımları kapatılmıştı.

Bu durum uzun sürmedi. 26 Ocak 1974 tarihinde kurulan CHP-MSP⁵ (Milli Selamet Partisi) koalisyon hükümeti, programlarında şu vaatte bulunmuştu:

Meslek okullarının orta kısımları öncelikle açılacak, meslek okullarının ikinci dönem mezunlarının üniversite veya yüksek okul giriş imtihanlarına girebilmeleri sağlanacaktır.... Halk yardımıyla yapıp da bugüne kadar öğrenime açılmamış bulunan okul binaları yapılış maksatlarına uygun olarak bir an önce hizmete açılacaktır. (Aktaran, Ünsür, 1995, 25)

Nitekim İHL'nin orta kısmı 1974 yılında yeniden açıldı. Hükümet Programı'nda tanımlanan meslek okulları aslında İmam Hatip Liseleri'nden başkaları değildi. CHP gibi sosyal demokrat ve laiklik hassasiyeti yüksek bir partiyle 10 ay iktidarı paylaşan Necmettin Erbakan liderliğindeki MSP, İHL'ye ilgisini hiç gizlemedi. Öncelikle daha iki yıl önce dört yıla indirilmiş olan İHL yeniden ilkokula dayalı hale getirildi ve süresi yedi yıla çıkarıldı. Programdaki ikinci vaat ise 12 Mart 1971 muhtırasıyla ara verilen yeni İHL'nin açılmasıydı. Buna uygun olarak, on aylık hükümet döneminde 29 yeni İHL faaliyete geçti. Böylece İHL sayısı 100'ü geçerek 101 oldu. Bu hükümetin ardından Türkiye, Milliyetçi Cephe (MC) hükümetlerine tanıklık etti. MC dönemleri İHL'nin yükselişinin başlangıç yılları olarak da tarihe geçti.

1.4. İMAM HATİP LİSELERİNİN YÜKSELİŞ YILLARI

Birinci MC (31 Mart 1975–21 Haziran 1977) ve İkinci MC (21 Temmuz 1977–5 Ocak 1978) hükümetleri yaklaşık olarak 3 yıl 9 ay görev yaptı. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel Başbakanlığındaki ilk MC'de MSP, Milliyetçi Halk Partisi (MHP) ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) bulunuyordu. İkinci MC'de ise CGP yoktu. Bu 3 yıl 9 aylık dönemde 230 yeni İHL açıldı. İkinci MC'nin sonuna gelindiğinde ülkedeki İHL sayısı 334'e ulaştı. 2005–2006 öğrenim yılındaki İHL sayısının 452 olduğu düşünülürse, okulların yarısının bu dönemde açıldığı söylenebilir.

1974–1975 öğretim yılında İHL'de toplam 48 bin 895 öğrenci okurken, 1980–1981 öğretim yılına gelindiğinde bu sayı 200 bin 300'e yükseldi. Diğer bir deyişle yüzde 410 arttı. Okul sayısı da 101'den 374'e yükseldi. 1974–1978 döneminde tüm mesleki ve teknik okullarda öğrenci artışı yüzde 61,8 iken İHL'de bu oran yüzde 289 oldu. (Aktaran, Altunsaray, 2000, 29)

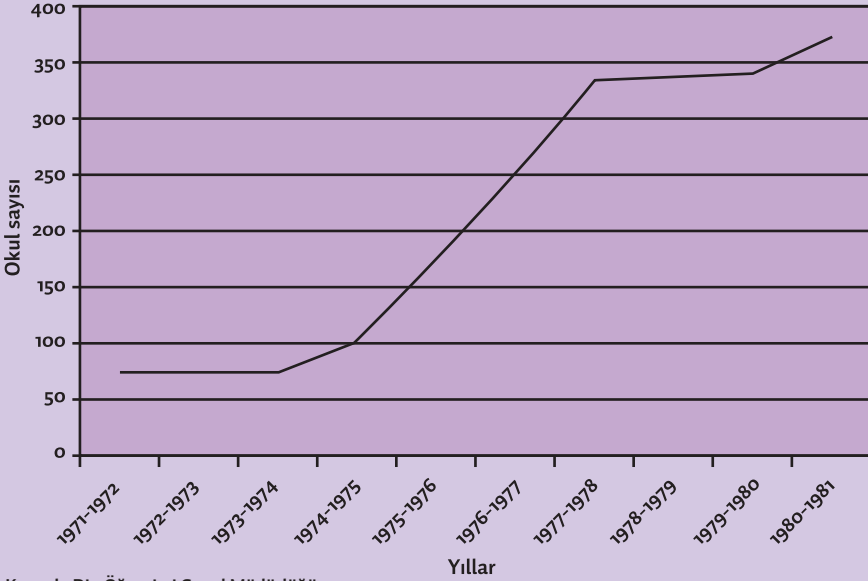
İHL'deki sayısal artış Türkiye'nin planlı dönemine denk gelmişti. Ülkenin 1973–1977 yılları arasını planlayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, söz konusu döneme ilişkin öngörüsünde İmam Hatip Okulları sayısındaki artışa dikkat çekiyordu:

5 11 Ekim 1972'de kurulan MSP 20 Mayıs 1971'de Anayasa Mahkemesi kararı ile kapatılan Milli Nizam Partisi'nin devamıydı. Kendilerini Milli Görüş hareketi olarak adlandıran bu parti mensupları Türkiye'nin en önemli bağımsız İslamcı hareketi olarak tanımlanır. MSP 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından kapatıldı. Milli Görüş hareketi 19 Temmuz 1983'te bu kez Refah Partisi adıyla yeniden partileşti. Refah Partisi 24 Aralık 2005 Genel seçiminde yüzde 21,4 oy oranıyla sandıktan birinci parti olarak çıktı ve Doğru Yol Partisi (DYP) ile koalisyon hükümeti kurdu. Bu koalisyon hükümeti adını 28 Şubat 1997 günü yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısından alan "28 Şubat Süreci"nde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin baskısıyla iktidardan uzaklaştırdı.

İmam Hatip Okulları 1. devresi, planlı dönem içinde 2. devresi ile birlikte mesleki ve teknik okullar içinde en yüksek gelişme hızını gösteren okullar olmuştur. 1970-71 öğretim yılında İmam Hatip Okullarının tümünün, 2. devre mesleki ve teknik okullardaki toplam öğrenci sayısının yüzde 20,8 gibi büyük bir payını aldığı görülmektedir. Planlı dönemde tüm mesleki ve teknik okullar içinde en büyük gelişme hızını İmam Hatip Okulları kaydetmiştir. Mevcut okullarda fazla kapasite yaratılmış bulunduğundan yeni İmam Hatip Okulları açılması yoluna gidilmeyecektir.

Planda, “yeni okul açılması yoluna gidilmeyecektir” denilmesine karşın 1973 ve 1977 yılları arasında toplam 262 yeni İHL daha açıldı. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda (1979-1983) da, geçmiş dönemin hedefleri ve sonuçları değerlendirilirken İHL’deki artışın planlanan hedefleri aştığı vurgulanacaktı.

Şekil 1.1.1. 1971-1981 İHL Sayıları (Orta Kısım)

Kalkınma planlarını yapanlar, meslek liseleriyle kıyaslaya dursun İHL, “genel liseler” ile yarışıyordu. 1973 tarihli ve 1739 sayılı Milli Eğitimin Temel Kanunu’nda “lise” statüsü kazanan ve “hem mesleğe hem de yükseköğretime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumları” olarak nitelendirilen okullar, çoktan meslek lisesi niteliğini aşmış ve bir tür genel lise işlevi görmeye başlamıştı. Böylece bu okulların başlangıçta belirlenmiş olan amaçlarından da sapma eğilimleri belirmişti. (Aktaran, Altunsaray, 2000, 28)

İHL'nin sayıları ve bu okullara olan taleplerin hızla artmasında MSP'nin rolü büyüktü. CHP ile ortaklığında İHL'nin orta kısımlarını açtıran MSP, MC hükümetlerinde de yeni okullarına açılmasında da itici güç oldu. MSP İmam Hatip Liseleri'ne her dönem sahip çıkan siyasi hareket oldu. Partinin İslami duyarlılığa sahip kitleleri İHL'lerin yaygınlaşması için her zaman çok çalıştı. Bu dönemde İHL'ye talep, artarak devam ederken, bunların meslek dersleri kaynağı da hızla geliyordu. Bu tarihlerde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne ek olarak, 1959 yılında İstanbul'da açılan sekiz Yüksek İslam Enstitüsü ve Erzurum Atatürk Üniversitesi bünyesinde bir İslam İlimleri Fakültesi mevcuttu. İmam Hatip Lisesinde, meslek derslerinin öğretmen gereksinimleri, bu kurumların mezunları sayesinde sayısal açıdan yeterli biçimde sağlamaktaydı. Öğretmen gereksiniminin çok yoğun bir şekilde hissedildiği döneme ilişkin olarak, bu okulların gereksinimi olan meslek derslerini verecek öğretmenlerin bulunması üzerine, eğitim talebinin arttığı görülmüştür (Aktaran, Altunsaray, 2000, 27).

12 Eylül 1980 askeri darbesi dönemine gelindiğinde İHL'deki öğrenci sayısı 200 bini geçmiş, okul sayısı ise ortaokul düzeyinde 374, lise düzeyinde ise 333'e ulaşmıştı. 12 Eylül yönetimi yeni İHL açmadı, ancak meslek lisesi mezunlarının üniversitelerin her bölümüne girmesine olanak tanıyan bir düzenlemeye imza attı. Bu tarihe kadar üniversitelerin edebiyat ile ilgili bölümlerine devam edebilen İHL mezunları üniversitelerin tüm bölümlerine yerleşme şansına kavuştu. Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 31. Maddesi, 16 Haziran 1983 tarihinde şu şekilde değiştirildi:

Lise ve dengi okulları bitirenler, yüksek öğretim kurumlarına girmek için aday olmaya hak kazanır. Hangi yüksek kurumlara, hangi programları bitirenlerin nasıl girecekleri, giriş şartları Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği yapılarak Yüksek Eğitim Kurulu tarafından tespit edilir. (Resmî Gazete, 1983)

1980'li yılların sonuna gelindiğinde İmam Hatiplerin orta kısımlarına 11, lise kısımlarına 44 yeni okul eklenmişti. Okul sayısında rakamsal olarak önemli artış olmamasına karşın İHL'deki öğrenci sayısı 300 bini geçerek 309 bin 553'e yükseldi. 1980–1990 arasında öğrenci sayısındaki artışa yüzde 45 oldu.

1980 – 1985 arası yeni İHL açılmadı ancak 1985 yılında açılan Tunceli İHL'nin açılış gerekçesi olarak “bölge halkının etnik yapısı, anarşi ve terörün bölgede yoğunluğu”, gösterildi. (Ünsür, 1995, 31) Bu gerekçe aslında yeni İHL açmayan 12 Eylül yönetiminin bu okullara ve bakışını özetler nitelikteydi. Her ne kadar iki yıl önce yapılan seçimlerle “sivil” bir iktidara geçilmiş olsa da Cumhurbaşkanlığı koltuğunda askeri darbenin lideri oturuyordu. Türkiye yeniden biçimlendiriliyordu. Tunceli, Türkiye'de İslam dinini farklı şekilde yorumlayan Alevi vatandaşların çoğunlukta olduğu bir kenttir. Nitekim İslam'ın sadece Sünni yorumunun öğretildiği, Sünni inancına göre din görevlisi yetiştirilen bu okul için kentte bir talep olmadığı okulun bir süre sonra kapanmasıyla ortaya çıktı. Burada dikkat çeken unsur, bu okullar aracılığıyla “anarşi ve terörden” uzak nesiller yetiştirilmesinin öngörülmesiydi. Bu girişim bir dönemler

ibadetlerini cami yerine cemevlerinde yapmayı tercih eden Alevilerin köylerine devlet eliyle cami yapılması uygulamasının bir başka örneğiydi.

1980-1990 yılları arasında İHL'ler yatay yönde büyüdü. Yeni okul açmak yerine var olanlar genişletildi, şubeler şeklinde yaygınlaştırıldı, niteliksel olarak iyileştirme çalışmaları yapıldı. 1985 yılında ilk Anadolu İmam Hatip Lisesi açıldı. İlk olarak Beykoz Anadolu İmam Hatip Lisesi adıyla açılan okul daha sonra Kartal Anadolu İHL adını aldı. Yabancı dil eğitiminin ağırlıklı olduğu bu okul mezunlarının yurtdışına din görevlisi olarak gönderilmesi hedefleniyordu. Bu amaçla bu okulda dil eğitimine önem verildi, ancak bu okul daha sonra İslami duyarlılığa sahip siyasetçilerin ve muhafazakâr iş adamlarının çocuklarını gönderdiği bir okul haline geldi. 58. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın iki çocuğu ve AKP'li İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş'ın oğlunun yanı sıra AKP Hükümeti'nin üyesi birçok bakanın ve AKP'li milletvekilinin çocukları bu okulun mezunları arasındadır.

Kartal İHL daha sonra üniversite sınavlarındaki başarısından dolayı kendisinden söz ettirdi. 1994 ÖYS Fen Bilimleri Dalı birincisi Mustafa Önder Kıyıklık Kartal Anadolu İHL son sınıf öğrencisiydi. 1995 ÖYS Türkçe-Sosyal ikincisi Selçuk Şimşek de Kartal Anadolu İHL'de öğrenim görüyordu.

İHL'nin Anadolu İHL'ye dönüşmesi bu okulların niteliksel olarak da geliştirilmesine işaret ediyordu. İlk 1985 yılında açılan Anadolu İHL'nin sayısı daha sonra hızla arttı. Tek bir İHL binasında aynı müdürlüğe bağlı Anadolu İHL açılması yöntemi yaygın olarak uygulandı. 1997 yılında İHL'nin orta kısımları kapatıldığında Anadolu İHL'lerin sayısı, bağımsız müdürlük halinde 7, normal İHL müdürlüklerine bağlı olarak 100'dü.

1980 – 1997 Yılları arasında İHL'lerin statüsünde önemli değişiklikler olmadı. 1997 yılıysa İHL'ler için bir kırılma noktası oldu. Türkiye'de 28 Şubat süreci olarak adlandırılan ve iktidardaki REFAHYOL (Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi Koalisyonu) hükümetinin iktidardan uzaklaştırıldığı dönemin adı olan bu süreç sonunda çıkarılan 8 yıllık kesintisiz eğitim yasası İHL'lerde niceliksel bir düşüş yarattı. 1981 – 1982 öğrenim yılında 374 orta kısım, 336 lise kısım İHL vardı. Bu okullarda toplam 216 bin 864 öğrenci öğrenim görüyordu. 1996-1997 yılına geldiğindeyse orta ve lise kısımlarının sayısı 601'e eşitlenmiş; öğrenci sayısıysa 511 bin 502 olmuştu. 511 bin 502 rakamı İHL tarihinde ulaşılabilmiş en büyük öğrenci sayısıydı. Bu rakamın 318 bin 775'i orta kısımda, 192 bin 727'si ise lise kısmında öğrenim görüyordu. Bu rakamları daha iyi anlayabilmek için aynı yıl Türkiye'de orta öğrenime (lise) devam eden öğrencilerin içinde İHL öğrencilerinin oranına bakmakta fayda var. 1996 – 1997 öğrenim yılında Türkiye'de lise öğrenimine devam eden öğrenci sayısı 2 milyon 72 bin 698 di İHL'nin lise kısmındaki öğrenci sayısıysa 192 bin 727'ydı. Yani her 100 öğrenciden 9'u İHL'ye devam ediyordu. Bir önceki yılsa bu oran yüzde 10.88'di. Yaklaşık olarak söylemek

gerekirse her 10 lise öğrencisinden 1 tanesi İHL'lere devam ediyordu ve bu okulların kayıt dönemlerinde okul önlerinde uzun kuyruklar oluşuyordu.

İşte bu tablo Türkiye'de bir irtica tehlikesi olduğunu düşünen, laiklik hassasiyetleri yüksek kesimleri rahatsız etti. Türkiye'de ikili bir eğitim sistemi olduğu bunun da Tevhid-i Tedrisat yani "öğrenim birliği" ilkesini zedelediği iddia edildi. Bu iddia paradoksal bir durum yarattı.

Zira Tevhid-i Tedrisat kanunu; imam ve hatip yetiştirmek için okullar açılmasını öngörüyordu. Yani bu okulların varlığı Tevhid-i Tedrisat'a aykırı değildi. İlginç bir şekilde, bu kanun hem İHL savunucularının hem de İHL karşıtlarının argümanı oldu. İHL savunucuları bu okulların Tevhid-i Tedrisat'ın gereği olduğunu savunuyor; yasanın 4. maddesinin din görevlisi yetiştirilmesi için MEB'e bağlı okullar açılmasını öngördüğünü belirtiyor. İHL karşıtlarıysa Tevhid-i Tedrisat'ın "öğrenim birliği" ilkesini getirdiğini oysa İmam Hatipler eliyle ikinci bir öğrenim kanalının açıldığını, yasanın en temel ilkesi olan "öğrenim birliği"nin zedelendiğini savunuyor.

Oysa sorun netti: İHL sayısı ve bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı Türkiye'nin "din görevlisi" ihtiyacının çok çok üzerindeydi. Bu gelişme ülkede bir irtica tehdidi endişesi yaşayan kesimleri rahatsız etti. Bu okullar Tevhid- Tedrisat Kanunu'nda öngörülen "din hizmetleri görevlisi" yetiştiren okul kimliğini aşmıştı.

1.5. İHL'LERİN GERİLEME DÖNEMİ

16 Ağustos 1997 tarihinde çıkarılan sekiz yıllık zorunlu kesintisiz eğitim yasası İHL'nin orta kısımlarının kapanmasına yol açtı. Yasadan üç gün sonra 174 sayılı MEB Talim ve Terbiye Kurulu'nun kararı ile İHL, bir yılı hazırlık üç yılı normal eğitim olmak üzere dört yıllık liseler haline dönüştürüldü. O tarihe kadar İHL grafiklerinde görünen öğrenci sayısındaki artış yerini sert bir düşüşe bıraktı. 1996-1997 öğrenim yılında İHL'nin orta ve lise kısmında toplam 511 bin 501 öğrenci öğrenim görürken bu sayı 1997-1998 öğrenim yılında 178 bin 46'ya düştü. Bu bir yıl içerisinde yaklaşık yüzde 65'lik bir öğrenci kaybına denk geliyordu.

Kuşkusuz, bu düşüşün nedeni çıkarılan 8 yıllık kesintisiz eğitim yasasıydı. İHL savunucularına göre bu yasa Türkiye'de "28 Şubat postmodern darbesi" olarak adlandırılan sürecin bir meyvesiydi. Söz konusu süreçte Necmettin Erbakan liderliğindeki REFAHYOL hükümeti Türk Silahlı Kuvvetleri'nin baskısıyla iktidardan uzaklaştırıldı.⁶ İşte bu dönemin ardından İHL'ler için gerileme dönemi başladı. Bu

6 Türkiye'de 28 Şubat "Postmodern Askeri Darbe" olarak adlandırılan süreç, 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında alınan 18 maddelik kararlarla başlamıştır. Burada alınan kararlarda, hükümetten söz konusu 18 maddeyi hayata geçirmesi istenmiştir. İktidarın büyük ortağı Refah Partisi'nin hayata geçirmesinin zor olduğu bu kararları uygulama baskısı hükümetin istifa etmesine neden oldu. Dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan 30 Haziran 1997'de Cumhurbaşkanına'na istifasını sundu.

gerileme kuşkusuz ilk olarak niceliksel bir düşüş olarak kendini gösterdi. Niteliksel düşüşse zaman içinde gerçekleşti kimi tablo ve grafikler İHL'lerdeki bu kırılmanın rakamsal boyutunu net olarak ifade ediyor. Niteliksel düşüşe ilişkin verilerse önümüzdeki bölümlerde anlatılacak.

Tablo 1.1.1. Yıllara Göre İHL Öğrenci Sayısının Ortaöğretim Toplam Öğrenci Sayısına Oranı (Lise Kısmı)

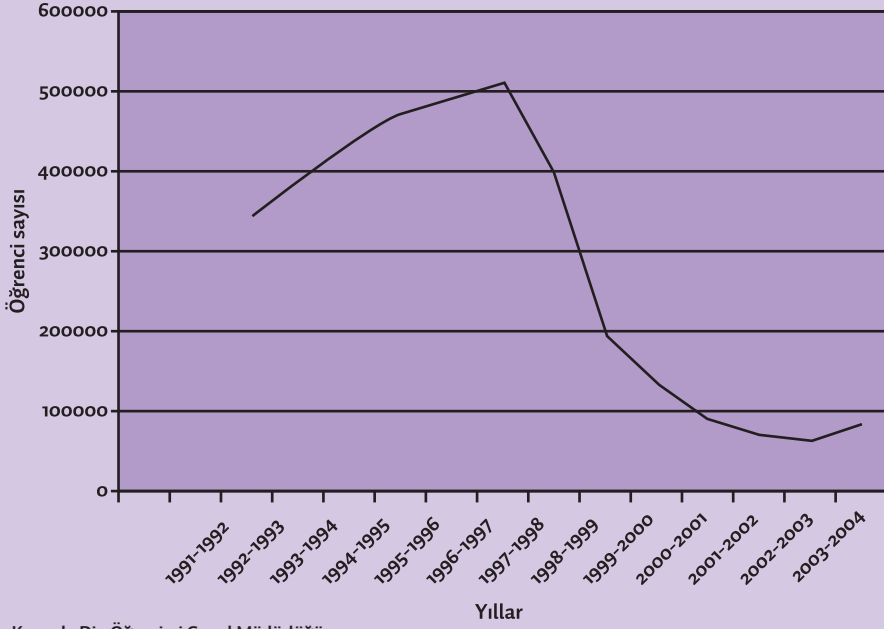
ÖĞRETİM YILI	ORTAÖĞRETİM TOPLAM	İHL TOPLAM	YÜZDE
1989-1990	1 329 010	92 585	6,97
1990-1991	1 426 632	100 300	7,03
1991-1992	1 582 347	117 706	7,44
1992-1993	1 580 729	142 362	9,01
1993-1994	1 954 750	162 828	8,33
1994-1995	2 007 688	173 628	8,65
1995-1996	1 716 143	186 688	10,88
1996-1997	2 072 698	192 727	9,3
1997-1998	2 065 168	178 046	8,62
1998-1999	2 013 152	192 786	9,58
1999-2000	2 019 501	134 224	6,65
2000-2001	2 128 819	91 620	4,3
2001-2002	2 316 832	71 742	3,1
2002-2003	2 435 586	64 534	2,65
2003-2004	3 587 436	84 898	2,37

Kaynak: Din Öğrenimi Genel Müdürlüğü

2. NEDEN İMAM HATİP LİSELERİ?

Din görevlisi yetiştirmek için açılan meslek lisesi statüsündeki İHL'ler niçin en çok tercih edilen meslek okulları oldu? Meslek liselerinin arasından sıyrılmasının ötesinde 1990'lı yılların ortalarında bu okullar lise çağındaki her 10 öğrenciden birinin devam ettiği okullar haline geldi. İmam Hatip Lisesi adı üstünde imam ve hatip yetiştirmek amacıyla kurulmuş meslek okulları. Oysa hiçbir meslek okulu İHL'ler kadar çekim merkezi olmadı. Hiçbir meslek lisesindeki öğrenci sayısı İHL'ler düzeyine yaklaşmadı. Bunun sebebi neydi? Bu sebepler 4 başlık altında toplanabilir:

Şekil 1.1.2. Yıllara Göre İHL Öğrenci Sayısı

Kaynak: Din Öğrenimi Genel Müdürlüğü

1. Din eğitimi talebi,
2. Pansiyon ve Burs olanakları,
3. Kız öğrencilerin devam edebilmesi,
4. Halkın özellikle de dindar muhafazakâr kitlelerin sahiplenmesi,

2.1. DİN EĞİTİMİ TALEBİ

İHL'ye yönelik talebin altında yatan en önemli etken hiç kuşkusuz din eğitimi alma isteği. Bu durumu daha iyi anlamak için çeşitli tarihlerde İHL öğrencileri üzerine yapılmış bazı araştırmalara bakmakta fayda var.

Prof. Dr. Suat Cebeci (1989) tarafından *İmam Hatip Liselerinden Mezun Olanların Yönelişleri ve Sebepleri* başlıklı araştırma için 1993 yılında Sakarya, Zonguldak, Ereğli ve Karasu'daki İmam Hatip Liselerinde anket yapıldı. Ankette öğrencilere "Niçin İmam Hatip Liselerini tercih ettiniz?" sorusu yöneltildi. Sonuçlar:

Dini bilgileri daha iyi öğrenmek için	yüzde 71
Ailem istediği için	yüzde 15
Din görevlisi olmak için	yüzde 9
Başka	yüzde 5

Emine Türkmen Gül (1998) tarafından Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı için yapılan çalışmada Bursa ve civarındaki 9 ilçede 1993-1994 öğrenim yılında 500 İHL öğrencisiyle yapılan saha araştırmasında öğrenciler için İHL'ye geldiniz sorusuna yüzde 72.4 oranında “Bir lise eğitiminin yanında dini bilgiler de veriliyor,” demişlerdir.

Yine aynı üniversite ve aynı bilim dalı çatısı altında Ünlü Yıldız (1999) tarafından 1995-1996 yılında Bursa ve ilçelerindeki 14 İHL'de 565 öğrenciyle benzer bir araştırma yapıldı. Araştırmada, öğrencilerin yüzde 83.93'ü İHL'de öğrenim görmekten memnun olduklarını belirtip, bunun gerekçesinde yüzde 69.57 oranında “Bir lise eğitiminin yanında dini bilgiler de veriliyor” şikkını işaretlemişlerdir.

Musa Altunsaray (2000) tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi ve Planlaması Ana Bilim Dalı için hazırlanan tez çalışmada 1998–1999 öğretim yılında Ankara'daki 7 İHL'den 379 öğrenci ile anket yapıldı. Araştırmanın sonuç bölümünde 93. sayfada “Araştırmaya katılan öğrencilerin tamamı dinlerini daha iyi öğrendikleri için bu okulu talep ettiklerini belirtmişlerdir,” denildi.

Yukarıdaki dört araştırmanın sonuçları ışığında, İHL'ne yönelişte, lise eğitimine ek olarak dini bilgiler alma isteğinin belirleyici olduğu ortaya çıkıyor. Ayrıca TESEV bünyesinde 2004 yılında yapılan *İmam Hatip Liseleri Efsaneler ve Gerçekler* başlıklı araştırmada yapılan mülakatlar sonucu Lise eğitiminin yanında dini bilgileri de öğrenmenin İHL'nin tercih edilmesinde en büyük etken olduğu ortaya çıkmıştır (Çakır, Bozan, Talu, 2004). Söz konusu araştırmada, İHL öğrencilerine neden İHL'yi seçtikleri sorulduğunda çoğunluğu kendi isteğiyle geldiğini belirtiyor. Öğrenci velileri ise hem dini eğitimin hem de pozitif bilimlerin bir arada verildiği kurumlar oldukları için çocuklarını İHL'ye gönderdiklerini ifade ediyorlar. İHL ortamının daha iyi olduğu, çocuğunun daha ahlaklı yetişeceği düşüncesi öğrenci velilerinin gerekçeleri arasında önemli yer tutuyor. İHL'lerdeki idarecilere göre, sekiz yıllık kesintisiz eğitim öncesinde tamamen ailelerin seçimi belirleyici olurken, bu uygulamanın ardından öğrencilerin İHL'ye daha çok kendi istekleri ile gelmeye başladıkları tespit edildi. Bu tercihlerinde, ailelerinde, yakın çevrelerinde bulunan İHL mezunlarının etkisi olduğu belirlendi. Bu karşılıklı etkileme olgusu, İHL'nin bir “camia” haline gelmesine neden oluyor.

Sonuç olarak İHL'lerin tercih edilmesinin ağırlıklı nedeni bu okullarda din eğitiminin veriliyor olmasıdır. Normal bir lisenin edebiyat kolu mezunlarının aldığı eğitimi de alan öğrenciler üniversitelerin istedikleri bölümlerine de rahatça devam edebilme hakkına da sahiptiler. İşte bu durum bu okulları diğer meslek liselerine göre daha cazip kıldı.

2.2. PANSİYON VE BURS OLANAKLARI

İmam Hatip Okullarına ilk olarak 1963-1964 yılında parasız yatılı öğrenci alındı. Bu sayede özellikle kırsal kesimden gelen, düşük gelirli ailelerin çocuklarının öğrenim görme şansı arttı. Yıllar içinde İHL'nin pansiyon ve burs olanakları belirgin şekilde arttı. İHL'lerin en yüksek öğrenci sayısına sahip olduğu öğrenim yılı olan 1996-1997 öğrenim yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na ait okullardaki "Öğrenci Pansiyonları Sayıları" tablosuna bakıldığında Din Öğretimi Genel Müdürlüğü çatısı altında faaliyetlerini sürdüren İHL'nin yüzde 28'lik pansiyon olanağıyla, diğer okul türleri içinde tartışmasız bir üstünlüğü olduğunu görüyoruz.

Tablo 1.2.1. 1996-1997 Öğretim Yılında Öğrenci Pansiyonları ve Öğrenci Kapasiteleri

ÖĞRETİM DAİRESİ	PANSİYON SAYISI	YÜZDESİ
İlköğretim Genel Md.	169	16,3
Ortaöğretim Genel Md.	216	20,8
Erkek Teknik Öğretim	102	9,8
Kız Teknik Öğretim Gen. Md.	24	2,3
Ticaret ve Turizm Öğr. Genel Md.	20	1,9
Öğretmen Yetiştirme Genel Md.	68	6,5
<i>Din Öğretimi Genel Md.</i>	291	28,1
Özel Eğitim Rehberlik ve Danışmanlık	50	4,8
Özel Eğitim Kurumları Genel Md.	94	9
Toplam	1034	100 (99.5)

Kaynak: MEB Eğitimle İlgili Bilgiler, s. 56 Aktaran: Sarpkaya, 1998, s. 85.

2.3. KIZ ÖĞRENCİLERİN DEVAM EDEBİLMESİ

1950 yılında imam ve hatip yetiştirmek üzere açılan İmam Hatip Okullarına bir gün kız öğrenci de alınacağı herhalde kimsenin aklına gelmemişti. Zira kadınlarda din görevlisi pek görülen bir olgu değildi. Zaten Milli Eğitim Bakanlığı da kızları İHL'lere kayıt etmiyordu. Bu durum bu okulların kuruluşundan yani 1951 yılından 1976 yılına kadar böyle devam etti. Kızını İHL'ye kaydettirmek isteyen bir velinin hukuk mücadelesi sonucu Danıştay 11. Daire'sinin 14.12.1976 tarih ve 1976/4374 sayılı kararı ile İHL'ye kız öğrenciler alınmaya başlandı. Kız öğrencilerin başlarını açmadan öğrenim görebilmesi özellikle muhafazakâr ve dindar ailelerinin kızlarını bu okullara göndermesine neden oldu.

Tablo 1.2.2. 1990 Yılı Sonrası İHL Erkek-Kız Öğrenci Sayısı Tablosu

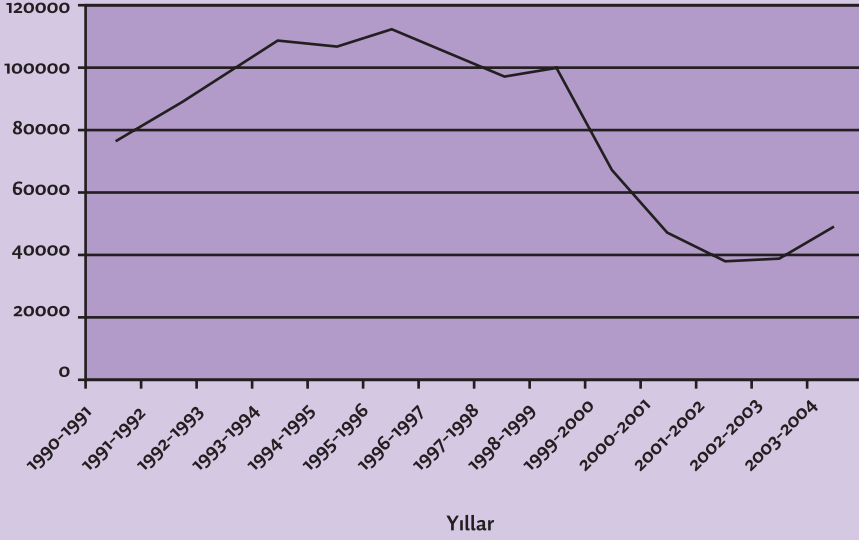
ÖĞRETİM YILI	ERKEK	KIZ	TOPLAM	TOPLAM ÖĞRENCİ İÇİNDE KIZ YÜZDESİ
1990-1991	76898	23789	100687	23,63
1991-1992	86450	32835	119285	27,53
1992-1993	99160	43202	142362	30,35
1993-1994	109262	53061	162323	32,69
1994-1995	107999	59183	167182	35,4
1995-1996	113247	70394	183641	38,33
1996-1997	106187	74185	180372	41,13
1997-1998	98430	79616	178046	44,72
1998-1999	100021	92765	192786	48,11
1999-2000	66776	67448	134224	50,25
2000-2001	46906	44714	91620	48,8
2001-2002	38719	32864	71583	45,91
2002-2003	38987	25547	64534	39,59
2003-2004	49336	35562	84898	41,89
2004-2005	52359	44492	96851	45,9

Kaynak: Din Öğretimi Genel Müdürlüğü.

Yukarıdaki iki grafiği incelediğimizde 1990 yılı sonrasında İHL'deki kız öğrenci sayısındaki artış net olarak görülebiliyor. Sayısal olarak artışın yanı sıra erkek öğrenci karşısında kız öğrencilerin oran olarak yükselişte olduğu da açıkça ortada. 1990-1991 öğrenim yılında kız öğrencilerin oranı yüzde 23.63'iken, yani her beş İHL öğrencisinden ancak biri kızken, 1999-2000 öğrenim yılından kız öğrenci sayısı erkek öğrenci sayısını geçmiş ve oran kızlar lehine yüzde 50.25 olmuştur. Diğer bir deyişle her iki İHL öğrencisinden birisi kızdır. 2003-2004 öğrenim yılında ise genel İHL öğrencileri içindeki kız oranı yüzde 41.89'dur. Burada cevabı aranan sorulardan biri de; 1976 yılında kızlara İHL'lere kayıt olma hakkı verilmişken neden 1990'lardan sonra yoğun kız öğrenci talebinin olduğudur. Bu sorunun yanıtı bu araştırmanın boyutları dışında olsa da buna İslami duyarlılığa sahip kitlelerin toplumda görünür olma sürecinin başlangıcının bu tarihler olduğu yanıtı verilebilir.

Günümüz İHL'lerini ele alırken kız öğrenci olgusunun özel olarak altının çizilmesi gerekiyor. 2004 tarihli TESEV araştırması için kız öğrencilerle yapılan mülakatlarda "İHL olmasaydı başka okula gider miydiniz?" sorusuna öğrencilerin yarıya yakını

Şekil 1.2.1. Yıllar İtibariyle İHL'de Erkek Öğrenci Sayısı

Kaynak: Din Öğrenimi Genel Müdürlüğü

Şekil 1.2.2. Yıllar İtibariyle İHL'de Kız Öğrenci Sayısı

Kaynak: Din Öğrenimi Genel Müdürlüğü

“gitmezdim” yanıtını veriyordu. “Hayır” yanıtı Büyükşehirler dışındaki okullarda daha baskın çıkıyordu. Ahlaki kaygılar nedeniyle kız çocuklarını okula göndermeyen muhafazakâr aileler için İHL’lerin tercih edilmesindeki neden Türkiye’de kız çocuklarının neden okullaşamadıklarına ilişkin çalışmalar için ciddi ipuçları verir nitelikte.

Burada bir parantez açıp diğer lise öğrencileriyle ilgili karşılaştırmalı olarak yapılmış bir araştırmaya bakmakta fayda var. Mustafa Kemal Coşkun tarafından 1999 yılında ODTÜ Sosyoloji Bölümü için hazırlanan tezde yer alan saha çalışması İHL’ye devam eden kızlara ilişkin ilginç bulgulara sahip. Çalışmayı daha da ilginç kılansa İHL’de okuyan kız öğrencilerin kadınlara ilişkin birçok konuda diğer liselerde öğrenim gören erkek öğrencilere göre daha modernist tutumlara sahip olması.

Tablo 1.2.3. Sosyal Hayat ve Kadın Konusunda Okul Türlerine Göre Yaklaşımlar*

	Anadolu Liseleri		Normal Liseler		Endüstri Meslek Liseleri		Özel Liseler		İmam Hatip Liseleri		Özel Cemaat Okulları	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
Kadın yalnız seyahat edebilir	98	79,7	80,4	58,1	67,6	44,2	95,5	85	57,7	16,1	81,4	65,6
Kadın sadece kocası ile konuşabilir	4	6,2	8,8	32,2	13	43,1	1,5	16,7	15,1	59,9	8,4	21,6
Kadın diğer erkeklerle konuşabilir	96	85,9	79,4	61,4	46,6	46,9	96,9	82,5	66,5	24,9	83,2	73,2

Kaynak: Coşkun, 1999 s.98

*Önermeye olumlu görüş verenlerin kendi okul grubu içindeki öğrencilere yüzde oranı

Tablo 1.2.4. Kadının Çalışma Hayatına Katılımına İlişkin Okul Türlerine Göre Yaklaşımlar*

	Anadolu Liseleri		Normal Liseler		Endüstri Meslek Liseleri		Özel Liseler		İmam Hatip Liseleri		Özel Cemaat Okulları	
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
Kadın çalışmalı	94,5	90,6	94,1	65,6	96	50,1	95,5	89	84,8	19,3	90	69,3
Meslek kadın için gerekli değildir	x	3,2	3,6	6,6	1,3	15,5	1,5	3,6	3	21,6	2,1	6,9
Kadının yeri evidir	9,7	21,9	14,4	40,7	43,5	59,6	6	20,7	27,2	82,6	17,5	33,9

Kaynak: Coşkun, 1999 s.82

*Önermeye olumlu görüş verenlerin kendi okul grubu içindeki öğrencilere yüzde oranı

Görüldüğü gibi, kadın konusunda en muhafazakâr görüşler İHL'nin erkek öğrencileri tarafından benimsenirken, İHL'nin kız öğrencileri, birçok durumda, normal lise ve endüstri meslek lisesi erkek öğrencilerinden daha ileri modern pozisyonlar alabiliyorlar. Bu durum, kızlarını, daha muhafazakâr ve gelenekçi bir yapıda yetiştirmeleri için İHL'ye gönderen ailelerin beklentilerinin gerçekleşmediğini, en azından kızların kendilerine biçilen geleneksel rolleri reddettiklerini ortaya koyuyor. Bu olgu, İHL'deki kız öğrenci varlığını tartışma ve değerlendirmede kayda değer açılımlar sağlayabilir.

Yine araştırmada, dikkat çeken nokta erkek öğrenci bulmada sıkıntı yaşayan İHL'lere kız öğrencilerin katsayı sorununa rağmen gitmeye devam etmeleriydi. Muhafazakâr ailelerin kızları için İHL'lerin hâlâ adres olma özelliğini koruması önemli bir bulgu olarak ortaya çıkıyordu. Kızların erkeklerle göre daha başarılı olduğunu söyleyen idarecilere göre bunun nedeni kızların hemen hepsinin kent doğumlu olmalarıydı.

İHL'lerdeki başörtüsü yasağının büyükşehirler dışındaki İHL'lerde hoşgörülle karşılanması kız öğrencilerin bu okulları tercih etmesinde bir diğer etken olarak öne çıkıyordu.

2.4. HALKIN ÖZELLİKLE DE DİNDAR, MUHAFAZAKÂR KİTLELERİN BU OKULLARI SAHİPLENMESİ

Muhafazakâr kitlelerin İHL'yi benimseyip sahip çıkması da bu okulların sayısının yükselmesinin nedenleri arasındaydı. Öyle ki, kimi hükümetler yeni İHL açmak istemeseler de iktidara geldiklerinde açılmaya hazır İHL binaları buldular. Zira bu okulların inşası ve tefrişatında diğer okullarla kıyaslanmayacak ölçüde halk katkısı ve katılımı söz konusuydu. Bugün var olan İHL binalarının yüzde 65'i, tepeden tırnağa, devlet katkısı olmadan yapıldı. Devletin hiçbir katkı almadan yaptığı İHL binaları ise, genel toplam içerisinde ancak yüzde 9,5'lük bir oran oluşturmaktadır (Ünsür, 1995, 148). Adeta bir cami yaptırma seferberliği içinde yapılan İHL'ler Milli Eğitim Bakanlığı'na teslim ediliyor, Bakanlık da buralara öğretmen atayarak öğrenime açıyor.

İHL binalarının yardımında gözlenen "halk yardımı" olgusu ile pansiyon binalarında da karşılaşılıyor. Zaten 1990 yılından sonra açılan İHL binaları, öğrencilerin barınma, yemek vb. ihtiyaçları gözetilerek kompleks halinde inşa edilen yerlerdi. Burada dikkat çeken bir diğer nokta da, halk tarafından yaptırılan okullar konusunda Milli Eğitim Bakanlığı'nın elinin kolunun bağlı olmasıdır. Eğer bir kişi, dernek ya da vakıf yaptırdığı okulun İHL olmasını şart koşarsa, söz konusu yerleşim biriminde İHL ihtiyacı olmasa dahi, Milli Eğitim Bakanlığı okulun türünü değiştirme hakkına sahip değil. Bu konuda yapılan kimi tasarruflar yargı engeline takıldı. İHL binası inşaatlarında en çok tercih edilen yöntem aynı cami yapımında olduğu gibi dernek veya vakıf örgütlenmesine gitmekti.

3. NEDEN İHL TARTIŞILIYOR?

3.1 İHL MEZUNLARI VE ÜNİVERSİTE

İHL mezunlarının üniversite yönelimleri her dönemde tartışma konusu oldu. İHL savunucuları, İHL öğrencilerinin de diğer Türkiye vatandaşlarının çocukları gibi istedikleri fakültelere gitme hakkına sahip olduğunu, bu durumun zaten kanuni bir hak olduğunu belirtirken sürekli olarak Milli Eğitim Temel Kanunu'nda yer alan "İHL mesleğe ve yükseköğrenime hazırlar" cümlesine atıfta bulunuyorlar.

Laiklik savunucularıysa İHL'nin, Milli Görüş hareketi lideri Necmettin Erbakan'a atfedilen bir sözden hareketle, siyasal İslamcılığın "arka bahçesi" olduğunu iddia ediyor. Bu görüş sahiplerine göre İHL mezunları ancak İlahiyat Fakültelerine devam edebilmeli; özellikle asker-polis ve mülki amir olma yolları tıkanmalıdır.

Aslında bu tartışma 1973 yılında Milli Eğitim Temel Kanunu'nda yapılan değişiklikle İHL mezunlarının ilk kez doğrudan üniversiteye gitme hakkını elde etmesiyle başladı. Ancak bu, liselerin edebiyat kollarından mezun olan öğrencilerin girebileceği fakülte ve yüksekokullarla sınırlı bir haktı. 12 Eylül askeri yönetiminin 1982 yılında aynı yasada yaptığı değişiklikle İHL mezunları, sınavda diledikleri fakülteleri tercih etme hakkına sahip oldu. Buna İHL öğrencilerinin sayısındaki artış da eklenince, İHL mezunları üniversite anfilerini doldurmaya başladı.

İHL mezunlarının istedikleri fakülteleri tercih etmesine karşı ilk ciddi itiraz 1990 yılında Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği'nden (TÜSİAD) geldi. Dernek tarafından Zekai Baloğlu'na hazırlatılan "Eğitim Raporu"nda, 1988 yılında İHL mezunlarının üniversite tercihleri ve yerleştikleri bölümler ayrıntılandırıldı. Baloğlu sonuç olarak, İHL mezunlarının İlahiyat Fakülteleri yerine, öncelikle üniversitelerin hukuk ve kamu yönetimi bölümlerine yöneldiğini saptadı.

İHL öğrencilerinin yerleştikleri fakültelere ilişkin bir diğer çalışma ise halen Sakarya Üniversitesi öğretim üyesi olan Prof. Dr. Suat Cebeci tarafından 1993 yılında yapıldı. Cebeci araştırmasında 1986, 1987 ve 1988 yıllarında İHL mezunlarının üniversitelerde yerleştikleri programları inceledi (Cebeci, 1993).

Prof. Cebeci'nin araştırmasını incelediğimizde İlahiyat Fakülteleri, İHL mezunlarının en çok yerleştikleri fakülteler olarak ortaya çıkıyor. Bununla birlikte Eğitim Yüksek Okulları ve Eğitim Fakültelerine yerleşen İHL mezunlarının toplamı İlahiyat Fakültelerine yerleşenlerden daha fazla. Her üç yılın rakamlarını incelediğimizde İHL mezunlarının çoğunlukla öğretmen yetiştiren fakülte ve yüksekokullara yerleştiklerini görüyoruz.

Baloğlu'nun TÜSİAD için yaptığı araştırmada İHL'lilerin yönelişlerinin esas olarak Hukuk Fakültesi ve Siyasal Bilgiler fakültelerine olduğu tespit edilmişti. Cebeci'nin araştırmasında da, yıllara göre söz konusu fakültelere yerleşmelerde sayısal

olarak düzenli bir artış göze çarpıyor ancak tüm İHL mezunları içindeki oran hukuk fakültelerinde yüzde 3,6'yı geçmiyor. Örneğin Siyasal Bilgiler Fakülteleri için en yüksek oran tüm İHL mezunları içinde 1986 yılında yüzde 2,4'te kalıyor. Aslında iki araştırma da doğruları söylüyordu. Evet, İHL mezunları hukuk ve kamu yönetimi gibi bölümleri tercih ediyordu ancak buraları kazanan öğrenciler içindeki oranları son derece düşüktü. Her iki araştırmadaki bulgular analiz edildiğinde İHL mezunlarının ağırlıklı Eğitim Fakülteleri'ni tercih ettikleri sonucuna varılabilir.

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK)'nun İHL mezunlarının üniversite yönelişlerine ilişkin eleştirileri 30 Temmuz 1998 yılında meslek liselerinin üniversite sınavında kendi alanları dışındaki fakültelere yerleşmesini zorlaştıran kararların alınmasına sebebiyet verdi. İHL savunucularına göre, bu karar İHL'ler için alınmıştı.

Tablo 1.3.1. İHL Çıkkışlı Adaylardan Bazı Lisans Programlarına Yerleşenlerin Sayıları

Yıl	Hukuk	Siyasal Bil.	Öğretmenlik	Din Kül. ve Ahlak Bil. Öğr.	İlahiyat
1998*	232	277	3.285	322	1.420
1999	54	97	315	669	1.324
2000	96	149	639	778	1.254
2001	82	93	541	785	917
2002	91	70	374	603	685

*Farklı Katsayı uygulaması yoktu.

Kaynak: Mehmet Gündem, "İmam Hatiplerin Dünü Bugünü Yarını" yazı dizisi, *Milliyet*, 3 Mayıs 2004.

Katsayı farklılığının ilk kez uygulandığı 1999 yılının üniversite sınavı sonuçları incelendiğinde İHL mezunlarının Hukuk, Siyasal ve Öğretmenlik bölümlerine girişlerinde ciddi düşüşler olduğu görülüyor. Özellikle İHL mezunlarının tercih ettiği bölümlerin başında gelen öğretmenlikle ilgili fakültelere, katsayı farklılığının olmadığı 1998 yılında 3285 kişi yerleşirken, katsayının uygulandığı bir sonraki yıl bu sayının 315'e düştüğü gözleniyor. Nitekim İHL'lilerin üniversite sınavında kendi alanları dışındaki yönelişleri YÖK'ü 30.07.1998 tarihli ve 98/8-90 sayılı kararla katsayı uygulamaya yöneltti.

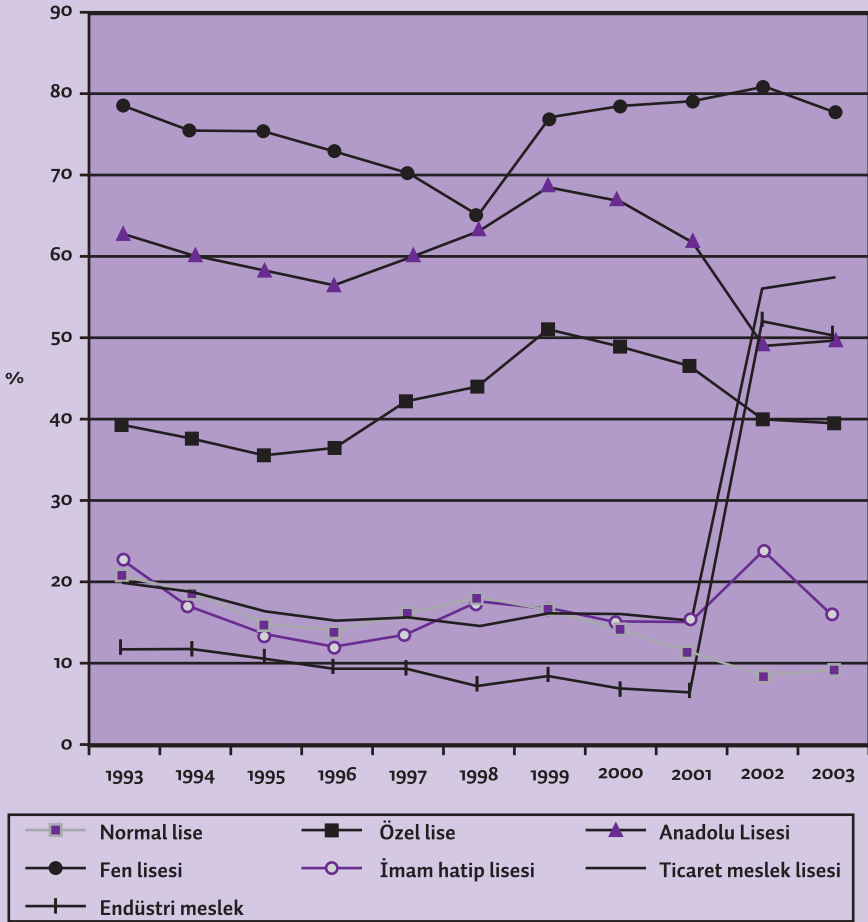
İHL mezunlarının üniversitelerde öğretmenlik programlarına yönelişleri, YÖK tarafından 27 Nisan 2004 tarihinde hazırlanan ve meslek ve normal liseler arasındaki farklı katsayı uygulamasının savunulduğu "Üniversite Giriş Sınavında Meslek Lisesi ve Genel Lise Mezunlarına Uygulanan Farklı Katsayı Nedeniyle Ortaya Çıkan Durumun Değerlendirilmesi" başlıklı incelemede de ele alındı. Bu çalışmada Öğretmen Lisesi çıkışlı adaylar içinde 1998 yılında üniversitede öğretmenlik programlarına yerleşenlerin

sayısı 2956 olarak veriliyor. Buna karşın aynı yıl İHL mezunlarının üniversitedeki öğretmenlik programlarına yerleşenlerin sayısı 3285 olarak belirtiliyor.

YÖK bu durumu bir çarpıklık olarak değerlendiriyor:

Yukarıdaki durumdaki çarpıklık şudur: Öğretmen lisesi çıkışlı adayların doğal ilerleme ve yükselme alanı öğretmenlik programları, imam-hatip lisesi çıkışlı adayların gideceği doğal alan ise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği ile İlahiyat Fakülteleridir. Ancak, burada tamamen tersi bir durum olmuş ve imam-hatip lisesi çıkışlı adaylar, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği ve İlahiyat Fakültelerine gideceğine öğretmen

Şekil 1.3.1. Okul Türlerine Göre Üniversite Sınavı Başarı Oranları (Açıköğretim ve 2 yıllık meslek okulları dahil)*

* Aynı türden okula giren öğrenci sayısının yerleşen öğrenci sayısına yüzde oranı
Kaynak: ÖSYM İstatistikleri

lisesi çıkışlılardan daha fazla sayıda öğretmenlik programlarına yerleşmişlerdir. Benzer çarpıklık diğer meslek liselerinde de yaşanmaktadır. Bu örnek mesleki ve teknik ortaöğretim ile yükseköğretim arasındaki çarpık ilişkiyi tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır. Bu çarpıklık 1999 yılında yürürlüğe giren yükseköğretim giriş sınavı ile kısmen doğal seyrine dönüştürülmüştür. Meslek liselerine eskiden olduğu gibi genel lise mezunlarına verilen aynı katsayının verilmesi halinde yukarıdakine benzer çarpık tablolar tekrar ortaya çıkacaktır. Genel liselere nazaran bazı alanlarda 6-7 misli daha pahalıya mal olan meslek lisesi mezunlarının kendi alanları dışındaki programlara özendirmeleri son derece yanlıştır. (Üniversiteye Giriş Sınavında Meslek Lisesi ve Genel Lise Mezunlarına Uygulanan Farklı Katsayılar Nedeniyle Ortaya Çıkan Durumun Değerlendirilmesi, <<http://www.yok.gov.tr/duyuru/oss.uygulama.doc>>)

Yukarıdaki karşılaştırmalı grafiği incelediğimizde diğer meslek liseleri arasında İHL'nin üniversite sınavında ciddi bir başarısından söz etmek mümkün değil, hatta Ticaret Lisesi mezunlarının İHL mezunlarına göre daha başarılı olduğu ortaya çıkıyor. Fen Lisesi mezunlarının ise üniversite sınavında tartışmasız bir üstünlüğü var. Kamuoyundaki yaygın kanaate rağmen İHL mezunları, özel liselerin üniversite başarısının epey uzağında. 1998 sonrası duruma bakıldığında, diğer meslek liseleri karşısında İHL mezunlarının tamamen havlu attıkları ortaya çıkıyor. Ticaret ve Endüstri Meslek Lisesi mezunlarına tanınan iki yıllık fakültelele sınavsız geçiş ve puan desteği bu okulların farkı açmasına yol açtı. İHL mezunlarının okulu bitirdikten sonra gidecekleri iki yıllık bir alan olmadığı için üniversiteye yerleşme oranları ciddi oranda düştü.

3.2. İMAM HATİP LİSELERİ VE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

Meslek liseleri olarak kodlanmış olan İHL'ye devam eden öğrencilerin mesleklerini icra edebilecekleri kurum Diyanet İşleri Başkanlığı'dır. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde İHL mezunları; imam ve hatip, müezzin-kayyım, Kur'an Kursu öğreticisi ve genel idari hizmetler sınıfında istihdam ediliyor. Yönetmelik gereği Diyanet İşleri Başkanlığı bu branşlara sınavla eleman alır. İmam Hatip mezunlarının okulu bitirir bitirmez Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev yapma olanakları varken (sınavı başardıkları takdirde), bu kuruma yönelenlerin oranı her zaman düşük kalmıştır. Mezunların çoğu yüksek öğrenim yapmayı Diyanet'te çalışmaya tercih etmişlerdir.

TESEV tarafından yapılan araştırmada öğrencilere sorulan sorular arasında din görevlisi olmayı isteyip istemedikleri de vardı. Araştırma'ya verilen yanıtlarda, öğrenciler içinde, din görevlisi olmayı düşünenlerin sayısı, daha önce yapılan araştırmalarda da olduğu gibi epey düşük çıktı. Üniversite sınavı girişindeki yapılan düzenlemeler nedeniyle "din görevlisi" olma dışında başka alternatifleri pek olmamasına rağmen gönüllerinde hep başka meslekler yatıyordu. Hemen hemen tüm öğrenciler üniversiteye devam etmekten yanaydı. Katsayı problemi çözülmezse birçoğunun hedefi eğitim fakültelerine veya ek puan avantajı nedeniyle ilahiyat

Tablo 1.3.2. DİB Personeli İçinde İHL Mezunları

Yıllar	İHL'li sayısı	Yüzde	Toplam Personel
1995	51029	68	75043
1996	52625	69	76087
1997	55255	68	81492
1998	53845	68	79685
1999	50777	65	77795
2000	48229	64	75433
2001	45706	60	76044
2002	40981	55	74374

Kaynak: Diyanet İşleri Başkanlığı

fakültelerine girmekti. Diyanette görev almak yerine üniversitede kalmak ya da öğretmen olmak istiyorlardı. Katsayı normal liselerle eşitlenirse üniversite tercihlerinde farklı yönelimler görmek mümkün oluyordu; zira bu durumda öğretmen, doktor, mühendis, avukat olmak istediklerini belirtiyorlardı. Kız öğrencilerin bir kısmının, din görevlisi değil de “ilahiyatçı” olmak istediklerini belirtmesi dikkat çekiciydi. Tümü katsayı uygulamasını bile bile İHL'ye girmişti. Fakat neredeyse tümü bu sorunun bir şekilde kalkacağını düşündüğünü belirtti. Üniversite kazanma şanslarının bugün itibari ile düşük olduğunu kabul etmekle birlikte, azimle çalıştıklarını söylüyorlardı. Katsayı problemine rağmen İHL'ye gelmelerinde kimi okul yöneticilerinin “bu sorun mutlaka halledilecek” vaadi de etkili olduğunu gözlemlemiştik.

İHL Mezunlara yöneltilen “Aldığınız eğitimin din adamı olmaya yeterli olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna çoğunlukla “hayır” yanıtı alındı. Genel mutabakat İHL'nin dini bir altyapı hazırladığı, ama bunun din hizmetlerini üstlenmeye yetmeyeceği şeklindeydi. İHL'de görev yapan idarecilerin okulun statüsüne ilişkin getirdikleri yakınmalar dikkat çekiciydi. İdareciler, okullarının meslek lisesi statüsünde olduğunu ama gerçekte meslek öğrenmeye gelen, yani imam ya da hatip olmak isteyen neredeyse hiç öğrenci olmadığını söylüyorlardı. İHL'deki 40/60 meslek ve kültür dersi oranı, öğretmen ve idareciler tarafından normal karşılanırken bazı öğrenciler, yine üniversite kaygısıyla bunun kültür dersleri lehine değiştirilmesini istiyordu.

4. İHL'LİLERİN DÜNYASI

Türkiye'de İHL tartışmalarının yoğun olarak yaşandığı 2004 yılında TESEV çatısı altında yürütülen araştırmada İHL unsurları olarak tanımlanan öğrenciler, İHL'de görev yapan öğretmenler, idareciler ve öğrenci velileri ve okul mezunlarıyla mülakatlar

yapıldı. Mülakatlar sonucunda elde edilen veriler İHL'liler olarak tanımlanan grubun değerleri, yaklaşımları hakkında ilginç sonuçlar elde edilmesini sağladı. İşte söz konusu araştırmaya göre İHL'lilerin dünyası.

4.1. KATSAYI SORUNU

Bugün Türkiye'nin herhangi bir İHL'sine gittiğiniz zaman size ilk yakınacakları konu üniversite giriş sınavındaki katsayı uygulaması olacaktır. YÖK Genel Kurulu'nun 30 Temmuz 1998'de aldığı kararın ardından meslek liselerinde öğrenim gören öğrencilerin kendi alanları dışındaki üniversitelerin bölümlerine devam etme şansı son derece azaldı. İHL mezunlarınınsa kendi alanları İlahiyat Fakülteleri. YÖK'ün yaptığı yeni katsayı düzenlemesi ile İHL mezunu öğrencilerin ilahiyat fakülteleri dışında bir yükseköğrenim programına girmeleri iyice zorlaştı. Buna karşılık İlahiyat Fakültelerine girişleri de bir o kadar kolaylaştı. Örneğin 2003 Öğrenci Yerleştirme Sınavında tüm ilahiyat fakülteleri kontenjanlarını İHL mezunları doldurdu. Ancak bu durum ortaya başka sorunlar çıkardı. İlahiyat fakülteleri kontenjanları mezun olan İHL öğrencisi sayısını karşılayacak düzeyde değildi. Aşağıda görüldüğü gibi İHL;

1999'da	79 bin 479
2000'de	42 bin 776
2001'de	28 bin 299
2002'de	21 bin 183
2003'de	9 bin 380

mezun verdi. İlahiyat fakültelerinin kontenjanları ise her yıl değişmekle birlikte 1000–1200 civarında kaldı. (2003 yılında 955'e kadar düştü) Dolayısıyla İHL öğrencilerine üniversite kapıları büyük ölçüde kapanmış oldu. İlahiyat Fakültelerine giden öğrencilerinin önünde ise iki yol var. Bunlardan biri ilahiyat öğrenimi görerek din görevlisi olmak diğeryse İlahiyat Fakültelerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği programına devam edip öğretmen olmak.

İHL'liler katsayı uygulamasıyla kendilerinin mağdur edildikleri görüşünü dile getirmişlerdi. Bu uygulama ile “önlerinin kapatıldığını”, “eşit olmayan bir yarışa sokulduklarını”, “ellerinin kollarının bağlandığını” söylüyorlardı. Katsayının kaldırılması durumunda İHL'ye 1997 öncesinde olduğu gibi yine yoğun bir başvuru olacağına ise herkes hemfikirdi.

4.2. NİTELİK-NİCELİK SORUNU

İHL'de, üniversite şansı hayli düşük olduğu için İHL'ye çok az başvuru oluyor; aileler üniversite kazanma şansı daha düşük olan çocuklarını İHL'ye yolluyor; okul yöneticileri, İHL mezunları ve muhafazakâr çevreler, sırf İHL kapanmasın diye köylerden, ücra köşelerden, normal olarak lise eğitimi yapmayı düşünmeyen

çocukları, kendilerine burs ve pansiyon olanağı sağlayarak topluyorlar. İHL'ler ciddi anlamda öğrenci sıkıntısı yaşıyor. 1997 öncesinde başvuruların çokluğu nedeniyle sınavla öğrenci alan İHL bir süredir ciddi anlamda öğrenci sıkıntısı yaşıyor. Araştırma yapılan altı İHL'de de kapasitenin altında öğrenci vardı. 3-4 binadan oluşan okulların sadece bir binası kullanılıyordu. Diğer binalarsa boştu, hatta bazı binalar harabe görünümündeydi. Okulların kapanmaması için promosyonlarla, kampanyalarla öğrenciler toplanıyordu.

Normal şartlarda, öğrenci sayısının azalmasının öğrenim kalitesini olumlu anlamda etkilemesi beklenirken, İHL'de tam tersine bir durum, yani öğrencilerin niteliklerinde de ciddi bir düşüş söz konusu. İdareci ve öğretmenler İHL'ye devam eden öğrencilerin niteliğinin düşük olduğunu konusunda hemfikir. Onlara göre, aileler üniversite öğrenimi görme şansı düşük olan çocuklarını İHL'ye gönderdikleri için daha işin başında ciddi motivasyon eksikliği yaşıyor. Öğretmen ve idareciler, öğrencilerin "nasıl olsa üniversiteye giremeyeceğiz" diye derslerine fazla ilgi göstermediklerinden yakınıyorlar. Ayrıca, üniversiteye girmedeki eşitsizliği gidermek amacıyla normalin çok üzerinde çalışması gereken öğrencilerin enerji ve konsantrasyonlarının büyük kısmını üniversiteye hazırlığa (dolayısıyla meslek derslerinden çok kültür derslerine, ama en çok da dersanelere) verdiklerini söylüyorlar.

Öğretmen ve idarecilerde de benzer motivasyon eksikliği söz konusu. İHL olgusunu oluşturan bütün unsurlarda (öğrenci, öğretmen, idareci, veli ve mezun) bu okullardaki nicelik kaybının nitelik düşüşünü tetiklediği ve katsayı uygulamasından vazgeçmedikçe bu gidişin değiştirilemeyeceği konusunda bir mutabakat var. Hem öğrenci sayısının düşmesi, hem de gelenlerin genellikle düşük gelirli ailelerin çocukları olması nedeniyle İHL otomatik olarak bir statü kaybı yaşamış durumda. Nicelik ve nitelik açısından yaşanan düşüş, muhafazakâr kesimlerin ilgilerini İHL'den iyiden iyiye özel okullara kaydırmasına yol açmış.

4.3. İMAM HATİPLİLİK OLGUSU VE DAYANIŞMA AĞLARI

İmam Hatiplilik olgusu ne demektir? Böyle bir olgu var mıdır? İHL camiasının az bir kesimi bu soruyu tedirgin bir şekilde algılayıp böyle bir olgunun olmadığını belirtiyor. Ancak görüşme gerçekleştirilen öğrenci, öğretmen ve mezunlarsa bir "imam hatiplilik olgusu"ndan bahsedebileceğini söyleyip bir dizi milliyetçi-muhafazakâr değer en iyi İHL'liler tarafından savunulduğu belirtiyor. İHL'den "terörist, hırsız, hortumcu vs. çıkmadığı" ısrarla vurgulanıyor. Bu durumun kendilerine ekstra sorumluluk yüklediğini, örneğin toplum içindeki hal ve davranışlarına çok dikkat etmeleri gerektiğini, yakınmadan çok övünerek söylüyorlar. Öğrencilere "başka okullardaki akranlarınız size nasıl bakıyor?" diye sorulduğunda, sıklıkla, üniversite konusu nedeniyle kendilerine acınıldığını ama aynı zamanda da gıpta ile bakıldığını belirtiyorlar.

Sanılanın aksine İHL mezunları arasında çok güçlü dayanışma ağları ve bağlarının mevcut olmadığını gözleniyor. Genellikle dönem arkadaşları birbirleriyle görüşmeye

çalışıyor, ancak A şehrinde mezun olan İHL'nin B şehrindeki İHL'ye özel bir yakınlık duyması pek söz konusu değil. “Devamlı görüşüyoruz” yanıtı daha çok imamlık mesleğini seçmiş mezunlar arasında öne çıkıyor.

Mezunlar Derneği gibi oluşumlar da çok büyük heyecanlar yaratmıyor. Eski mezunların, 1985 sonrası İHL'ye girenlerden (ki sayıları yüz binlerle ifade ediliyor) pek de memnun olmadıkları anlaşılıyor. Bununla birlikte tüm mezunlar İHL'deki gelişmeleri yakından izliyorlar. Fakat burada kendi okullarının geleceği kaygısından çok, siyasi mülahazaların öne çıktığı hissediliyor. Birkaç mezun dışında çoğunluğunun oğlu ya da kızı olmasa da mutlaka bir yakını İHL'de okuyor. Dolayısıyla gelişmelerle yakından ilgililer. Ancak büyük şehirlerdeki profesyoneller arasında İHL bağları yok denecek kadar az ve gelişmelere daha az duyarlılar. İHL'liler arasında dayanışma ağlarının olmaması bir İHL camiasının olmadığı anlamına gelmiyor. Eski yıllara göre, İHL'liler arasındaki bağlar gevşese de hâlâ İHL'lileri ayakta tutmaya çalışan mezun dernekleri okulların etrafında destek olan halkalar mevcut. Tek tek mezunlara bakıldığında bu halkanın içine girmeye pek hevesli olmadıkları gözlemlendi.

4.4. İHL'LİLERİN TOPLUMA VE DEVLETE BAKIŞLARI

Kendilerine hep olumlu nitelikler yükleyen İHL öğrencileri, öğretmenleri, yöneticileri, mezunları ve öğrenci velileri topluma fazlasıyla şüpheli yaklaşıyor. Fen ve Anadolu Liseleri hariç diğer liselerde fuhuş, içki, sigara ve uyuşturucunun alıp başını gittiğini, suçun sıradanlaştığını söyleyip İHL'yi bir nevi “kurtarılmış” ya da “temiz kalmış” kaleler gibi göstermeye çalışıyorlar. Diğer okullara yönelik olumsuz bakış açısının özellikle kız öğrenci velilerinde baskın ve yaygın olduğu gözleniyor.

Çoğunluk, halkın İHL'ye eskisi kadar sahip çıkmadığını düşünüyor ve buna gerekçe olarak da ailelerin artık çocuklarını bu okullara yollamamalarını gösteriyor. Bununla birlikte şu noktanın altını çizmek gerekiyor: 28 Şubat süreciyle birlikte İHL'ye yardım etmekten çekinenler olduğu gibi, bunların kapanmasının önüne geçmek için canla başla çalışanlar da var. Öğrencilerde genel olarak bir yalnızlık duygusu hâkim. Toplum propagandalarının etkisi altında kalmakla suçlayan ciddi bir öğrenci kitlesi var. Ancak çoğunluk, toplumun ilgisizliğini İHL'ye giden öğrencilerin üniversite şansının düşük olmasına bağlıyor. Görünüşte herkes devletten şikayetçi, ama “devlet İHL'ye ilgi gösteriyor mu?” sorusuna pek öfkeli cevaplar verilmiyor. Özellikle bazı öğrenciler devlet ile hükümet arasında ayırım olduğunun altını çiziyorlar ve beklenenin ötesinde “gerçekçi” yanıtlar veriyorlar.

4.5. İHL'İN GELECEĞİNE YÖNELİK GÖRÜŞLER VE SEÇMELİ DİN DERSİ TARTIŞMASI

İHL'nin geleceği konusunda genel olarak umutlu konuşuluyor, ama 1990 başlarındaki düzeye niteliksel olarak geri dönmenin mümkün olduğunu düşünen çok az. Hatta

İHL'nin "miadını doldurduğunu" söyleyen mezunlar da var. İHL'nin geleceğini üniversite katsayısının belirleyeceği kanısı yaygın. Katsayı problemi yaşandığı sürece İHL'nin bir cazibe merkezi olamayacağı görüşü hâkim. İHL'nin olmayacağı bir Türkiye ise özellikle okul idarecilerini ürkütüyor. Onlara göre İHL olmazsa "din eğitimi kontrolden çıkar."

Liselerde seçmeli Kuran, hadis, gibi derslerin konulması durumunda İHL'ye ilginin azalıp azalmayacağı öğrencilere sorulduğunda tümü "azalır" yanıtını veriyor ancak böylesi bir durumda İHL dışındaki liselere gideceğini söyleyenlerin oranı düşük. Öğretmen, mezun ve veliler de genellikle bunun "iyi bir fikir" olduğunda birleşiyor. İHL idarecilerindeyse diğer liselerde din öğretimine ilişkin dersler olduğu takdirde İHL'ye ilginin azalacağı, İHL'ye gerçekten din görevlisi olmak isteyenlerin geleceği konusunda bir görüş birliği olduğu gözleniyor.

5. İHL'YE BAKIŞLAR

TESEV çatısı altında yapılan araştırmada toplumun farklı kesimlerinden İHL'ler hakkındaki görüşler alındı. Görüş alınan kesimler sivil toplum kuruluşları, eğitim sendikaları, akademisyenler, gazeteciler, milletvekilleri ve bürokratlardı. Sonuç olarak İHL'ye bakışta 3 farklı görüş ortaya çıktı.

5.1. "İHL'DE DİN EĞİTİMİ VERİLİR" YAKLAŞIMI

Özellikle İslami duyarlılığa sahip muhafazakâr kesimlerde rastlanan bu bakış açısına göre İHL'ler toplumdaki dini eğitim ihtiyacını karşılayan okullar. Bu bakış açısına sahip kesimlere göre, örgün eğitim içerisinde "Müslüman bir birey" yetiştirilmesi için gereken dini eğitim verilemiyor. Bu nedenle İHL'ler bu ihtiyacı karşılıyor. İHL'de esas olarak din eğitimi verildiğini söyleyen ve bu okullarla bir nevi aidiyet ilişkisi içinde bulunan bu kesimlerin, 1997 öncesinin "altın yılları"na dönme istekleri çok belirgin. Gerçekten de, kamuoyunda "İHL davası"nın savunucusu olarak öne çıkan kişi ve kuruluşlar katsayı meselesinin halledilerek İHL öğrencilerine üniversite kapılarının tekrar açılmasını istiyor. Bu kesimlere göre, İHL'lerdeki tek sorun katsayı. Daha çok İHL ile doğrudan ilişkileri bulunan mezun dernekleri ve okul çevrelerindeki aile birliklerinde bu bakış açısı egemen. İHL'nin orta kısımlarının yeniden açılmasını istiyorlar, bütün İHL'leri "Anadolu İHL"ye dönüştüreceklerini söylüyorlar.

Ancak şu da belirtmeli ki; İHL meselesine daha soğukkanlı bir bakış açısı sergileyen kesimler de var. Çoğu İHL mezunu olan bu kişi ve kurumlar orta kısımlarının tekrar açılmasına gerek olmadığını; katsayının kaldırılması gerektiğini, ama buna rağmen İHL'ye çok büyük bir yığılma beklemediklerini; gerekirse kontenjan koyarak ve sınav açarak öğrenci sayısının belli bir düzeyde tutulabileceğini savunuyorlar.

İHL olgusuna bir dava gibi bakan çok sayıda kişinin de, bu okullara 1990'lı yıllardaki aşırı yığılmadan rahatsız olduklarını söylemeleri ilginç bir yaklaşımdı. Bu kişiler

geçmişteki nicelik artışının niteliği düşürdüğünü, bunun da “İHL kimliği”ni olumsuz etkilediğini düşünüyorlar. Katsayının kaldırılmasıyla günümüzün nitelik sorununun aşılabileceğine inanmakla birlikte gelecek için çok da iyimser değiller. İHL savunucuları ve karşıtları arasındaki sert tartışmalar bu düşüncede olan görüş sahiplerinin seslerinin fazla çıkamamasına neden oluyor.

5.2. “İHL’DE DİN GÖREVLİSİ YETİŞTİRİLİR” YAKLAŞIMI

Bu görüş sahipleri İHL’lerden “din görevlisi” yetiştirilmesi gerektiğini dolayısıyla bu okulların kontenjanlarının din görevlisi ihtiyacına kadar indirilmesini fazla okullarınsa düz liseye dönüştürülmesini savunuyor. Bu görüşü savunanlar bu okulların laiklik için tehlike oluşturan okullar olduğu düşüncesinde. Bu okulların siyasi arka bahçe olduğu fikri egemen. Bu görüş sahiplerine göre, İHL mezunları sadece ilahiyat fakültesine devam edebilmeli. Bu görüşte olanlar İHL’lerin şu andaki statüsünden ve durumundan memnun. Zira İHL’lerin öğrenci sayıları düştü. Üniversite sınavındaki katsayı engeli nedeniyle bu okullar 1997 öncesindeki cazibesini yitirdi. Üstüne üstlük ciddi bir nitelik kaybına uğradılar.

5.3. DİN ÖĞRENİMİNİN ÖZELLEŞMESİ

Bu görüş sahipleri daha çok laikliği evrensel düzeyde algılayıp devletin laik niteliğinden dolayı din eğitimi vermemesi gerektiğini bu işin özel alana bırakılmasını savunuyor. Din öğreniminin özelleştirilmesi önerisi, Türkiye’deki laiklik tartışmalarının geleneksel saflarını altüst ediyor. Bu öneriye hem bazı “laikliğe duyarlı”, hem de “muhafazakâr”, hatta “İslamcı” olarak tanımlanabilecek kişi ve kurumlar destek veriyor. Türk laikliğinin daha da liberalleştirilmesi savunanların karşısınaysa bir başka grup “laikliğe duyarlı” ve “muhafazakâr”, kişi ve kurum çıkıyor. Bu öneriye en sert itirazların bazı muhafazakârlardan gelmesiye dikkat çekiyor. Bu kişiler, din eğitiminin özelleştirilmesi durumunda, birtakım radikal unsurların ve cemaatlerin denetimi ele geçirebileceği uyarısında bulunuyorlar. Dini eğitimin özelleştirilmesi tartışması Türkiye Cumhuriyeti’nin 80 yıllık laiklik yorumunun ciddi anlamda masaya yatırılmasını gerektiriyor. Üstelik Anayasa’nın 24. Maddesi din eğitiminin devlet tarafından verilmesini öngörüyor. Kimilerine gerçek çözüm gibi görülen dünya örnekleriyle de desteklenen bu görüşün 2006 Türkiye’inde uygulanabilir olması son derece tartışmalı.

6. AKP, YÖK, İHL

Türkiye, bir İmam Hatip Liseleri sorunu yaşıyor. YÖK tarafından getirilen katsayı engeli İHL’lerle birlikte meslek eğitimine de ciddi darbe vurdu. Üniversite kapıları kapalı olan bu okullara tercih azaldı. Türkiye meslek eğitiminde dünya standartlarının çok gerisinde kaldı. AKP Hükümeti meslek okullarına olan ilgisizliği bahane ederek İmam

Hatip Lisesi mezunlarının da yararlanacağı düzenlemeler için girişimlerde bulundu ancak Türkiye bu girişimlerle sadece bu sorunun hangi yöntemle çözülemeyeceğini öğrendi.

2002 yılında iktidara gelen AKP gerek seçim öncesi gerekse seçim sonrası beyanlarında bizzat parti lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın ağzından meslek liselerinin üniversite girişlerindeki katsayı engelini kaldıracacağı vaadinde bulundu.⁷ YÖK Genel Kurulu'nun bir kararıyla halledilebilecek olan bu sorun için AKP Hükümeti YÖK'ü ikna edemedi ve yasa⁸ çıkarma yoluna gitti.

Yasa, meslek liseleri lehine katsayı düzenlemesi içeriyordu. Ancak yasa itirazlarla karşılandı. YÖK ve üniversite rektörlerinin başını çektiği itiraz cephesine en çarpıcı destek, Genelkurmay Başkanlığı'nın yazılı açıklamasıyla⁹ geldi. Sonuçta yasa,

7 AKP Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan özellikle 28 Mart 2004 yerel seçimler öncesi parti mitinglerinde birçok ilde katsayı engelini kaldıracaklarını söyledi. 2 Mart 2004'teki Tokat mitinginde söyledikleri: "ÖSS'de meslek liseleri ile düz liseler arasında farklı katsayı uygulamasına yeni YÖK Yasası'yla son vereceğiz. Meslek lisesi dendiği zaman akıllarına hemen imam-hatip geliyor. İmam-hatipten mezun olan bir genç illa imam olacak diye niye diretiyorsunuz? Meclis'te üzerimize düşeni yapacağız. Verdiğimiz sözü tutacağız. Kimse bunun arkasında başka bir şey aramasın. Ben imam-hatip mezunuyum. Beni babam imam olayım diye o okula göndermedi. Orada diğer pozitif bilgi ve ilimler yanında dini bilgilerle de mücehhez olarak yetişsin diye beni gönderdi." <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=108248>>

8 4 Mayıs 2004 günü Bakanlar Kurulu tarafından TBMM'ye sunulan Yükseköğretim Kanunu ve Yüksek Öğretim Personel Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Tasarısının 5. Maddesi'yle 2547 sayılı Kanunun 45. maddesinin (a) fıkrasının aşağıdaki şekilde değiştirilmesi öngörüldü:

"a. Yükseköğretim kurumlarına, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi'nin yapacağı sınavla girilir. Bu sınava temel teşkil etmek üzere, Millî Eğitim Bakanlığı genel ortaöğretim ve mesleki-technik ortaöğretim kurumlarının program/alan/kol/bölgülerini; sözel, eşit ağırlık ve sayısal olmak üzere üç grupta toplar. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı da yükseköğretim programlarını; sözel, eşit ağırlık ve sayısal olmak üzere üç puan türünde gruplandırır ve hangi ortaöğretim program/alan/kol/bölgününün hangi yükseköğretim programına karşılık geldiğini bu suretle ilişkilendirir. Herhangi bir genel veya mesleki-technik ortaöğretim kurumu mezunu, Öğrenci Seçme Sınavında ortaöğretimdeki kendi program/alan/kol/bölgüsünü tercih ederse, hesaplanacak olan ortaöğretim başarı puanı (0.80) katsayısıyla çarpılır. Ortaöğretimdeki program/alan/kol/bölgüsü sözel olan öğrenciler eşit ağırlığa dayalı bir yükseköğretim programını tercih ederse ortaöğretim başarı puanı (0.60) katsayı ile, sayısal dayalı bir yükseköğretim programını tercih ederse (0.45) katsayı ile çarpılır. Ortaöğretimdeki program/alan/kol/bölgüsü eşit ağırlık olan öğrenciler sözel ya da sayısal dayalı bir yükseköğretim programını tercih ederse ortaöğretim başarı puanı (0.60) katsayı ile çarpılır. Ortaöğretimdeki program/alan/kol/bölgüsü sayısal olan öğrenciler eşit ağırlığa dayalı bir yükseköğretim programını tercih ederse ortaöğretim başarı puanı (0.60) katsayı ile, sözele dayalı bir yükseköğretim programını tercih ederse (0.45) katsayı ile çarpılır. Adayların ortaöğretimdeki başarıları; Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi tarafından geliştirilecek bir yöntemle ortaöğretim başarı puanı olarak hesaplanır ve bu puan yükseköğretim kurumlarına girişteki Öğrenci Seçme Sınavı puanına eklenir. Dil sınavı ve puan türü ile bu adayların yetiştirilmesine ilişkin esaslar ise Yükseköğretim Kurulu tarafından belirlenir. Sınav soruları, yükseköğretime girişteki puan türleri dikkate alınmak suretiyle, genel ortaöğretim tüm müfredatı gözetilerek hazırlanır. Yükseköğretim kurumlarına giriş ile ilgili diğer usul ve esaslar, Millî Eğitim Bakanlığı ile Yükseköğretim Kurulunca birlikte çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir."

9 Genelkurmay Başkanlığı 6 Mayıs 2004 günü yazılı bir açıklama yaptı: Açıklamada: "...1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanununun 32 nci Maddesi ve 430 Sayılı Tevhidi Tedrisat Kanununun 4ncü Maddesi ile tesis edilen sistemin dışına çıkacak uygulamaların, söz konusu maddelerin amaçladığı "öğrenim birliği" ve "laik eğitim ilkelerini" zedeleyeceği açıktır. Bu nedenle, Cumhuriyetin temel niteliklerine bağlılığı şüphesiz olan kesim ve kurumların bu değişiklik tasarısını benimsemesi beklenemez...denildi. Açıklamanın tam metni için Bkz. <<http://www.tsk.mil.tr/bashalk/basac/2004/a07.htm>>

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından veto edildi. Hükümet yasayı rafa kaldırdı.

AKP Hükümeti'nin ikinci hamlesi 15 Aralık 2005 tarihinde geldi. Aynı tarihli *Resmi Gazete*'de Milli Eğitim Bakanlığı'nın Açık Lise Yönetmeliği yayımlandı. Yönetmeliğe göre, mesleki-teknik liselerin ara sınıflarından ayrılanlar, mezun olanlar lise mezuniyet alanını veya programını değiştirmek isteyenler Açık Lise'ye kayıt yaptırıp fark derslerini vererek lise diplomasına kavuşacaklardı. Yönetmeliğin kamuoyunda duyulmasının ardından tepkiler yükseldi. Yönetmelik İHL öğrencilerinin katsayı engelini aşması için çıkarıldı yargısı hâkim oldu. İHL mezunlarının ve öğrencilerinin Açık Lise'ye yoğun olarak kaydolduğu ortaya çıktı. YÖK Yönetmeliğin iptali için Danıştay'a başvurdu. 8 Şubat 2006'da Danıştay yönetmelik hakkında yürütmeyi durdurma kararı verdi. Böylece AKP'nin ikinci hamlesi de başarılı olmadı.

Burada her iki hamlede de AKP'nin hiçbir toplumsal mutabakat arayışına girmemesi dikkat çekiciydi. Milli Eğitim Bakanlığı koridorlarında hazırlanan ve bu konuda farklı görüş sahipleriyle müzakere edilmeden yapılan bu iki girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. Bu çabalardaki bir diğer gerçekse İHL meselesinin AKP Hükümeti tarafından sadece katsayı sorunu şeklinde algılandığının ortaya çıkmasıydı. Oysa, sorunlar yumağı haline gelen, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kadro ihtiyacına cevap veremeyen ve ciddi nitelik sorunu yaşayan İHL olgusunun ele alınması gereken bütün yönleri bir tarafa bırakılmıştı. AKP eğer bu sorunu masaya yatırmayı hedefliyorsa bir şura ya da konferans düzenleyip sorunun muhataplarını çağırıp tartıştırabilir, YÖK'ü de içine alan bir tartışma süreci başlatabilirdi. AKP bu yolların hiçbirini tercih etmedi. Oysa katsayı uygulamasının ardından meslek liselerinin yaşadığı kan kaybını dile getiren çok sayıda kurum vardı. AKP bu kurumlarla temasa geçmeyi hiç denemedi. AKP Hükümetinin bu iki girişimi sorunun nasıl çözülemeyeceğinin göstermesi açısından önemliydi. Bu iki somut girişimden de sonuç alamayan AKP Hükümeti İHL'lilere yönelik ilgisini yitirmediğini her fırsatta bizzat Başbakan Recep Tayyip Erdoğan aracılığıyla göstermekten çekinmedi. 20 Ağustos 2006'da kendi oğlunun da mezun olduğu Kartal İmam Hatip Lisesi'nin pikniğine katılan Başbakan Recep Tayyip Erdoğan oğlunun bu okuldan mezun olmasının "kendisi için gurur vesilesi olduğunu" söyledi. Bu tarihten tam bir ay sonra 22 Eylül 2006 günü "İstanbul'da bir okul açılışında Başbakan öğrencilere şöyle seslenecekti: 'Katsayı falan kafanıza hiç takmayın. Nasıl bu katsayı yoktu daha sonradan getirildi, bugün olur, yarın olur bu katsayılar kalkar. Önünüzdeki imkânlar daha da açılır. Bu konularda da rahat olun. Zaman gelecek daha güzel olacaktır...' (İflazoğlu, 2006). Bu açıklamalar AKP'nin katsayı meselesini gündeminden çıkarmadığının bir göstergeleriydi.

Diğer taraftan YÖK de, İHL'lere tavır alırken diğer meslek lisesi mezunlarını da mağdur eden kararlara imza atarak, İHL'leri zayıflatarak ilahiyat fakültelerinin zayıflamasına sebep oldu ve Türkiye'de nitelikli din görevlisi yetişmesine engel olan

bir tavır içerisinde girdi. 1998 yılında YÖK de sorunu kamuoyuna taşımadan, özellikle de bundan olumsuz olarak etkilenecek kesimlere önceden haber dahi vermeden katsayı farklılığını uygulamaya soktu ve binlerce öğrenciyi bir anda mağdur etti. İHL'nin önünü kesmek için yapıldığı aşikâr olan bu uygulamadan en büyük zararı diğer meslek liseleri gördü. Çünkü İHL'ye ülke çapında milyonlar sahip çıkar ve darbenin etkisini bir nebze azaltırken diğer meslek liseleri kaderleriyle baş başa kaldı.

7. ÇÖZÜM NEREDE?

TESEV bünyesinde, 2004 yılında yapılan araştırmada İHL unsurları olarak tanımlanan öğrenci, öğretmen, idareci, mezun ve velilerle saha araştırması yapılmış, toplumun farklı kesimlerinden görüşler alınmıştı (Çakır, Bozan, Talu, 2004). Bunlar STK'lar, gazeteciler, akademisyenler, Diyanet İşleri Başkanlığı bürokratları, Milli Eğitim Bakanlığı bürokratları ve siyasetçilerdi. Araştırma raporunun son paragrafı şu şekildeydi:

...toplumun din eğitim ihtiyacının başka kanallardan karşılanarak İHL'nin üzerindeki yükün azaltılması ve bu okulların, belki adları da değiştirilerek, esas olarak ilahiyat fakültelerine ve dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'na nitelikli kadrolar yetiştiren seçkin eğitim kurumlarına dönüştürülmesi yaklaşımının giderek öne çıktığı görülüyor. İster bu yaklaşım, ister bir başkası olsun, İHL sorununu, toplumun tüm kesimleri tarafından kabul edilebilir, uygulanabilir ve kalıcı bir şekilde çözmede vatandaşlara ve sivil toplum örgütlerine büyük görevler düşüyor. Önümüzdeki bir yılda, toplumun farklı kesimleri İHL olgusunu bir sorun olarak görür, bu sorun hakkındaki efsanelere sırtını dönüp gerçeklerden hareket eder ve en önemlisi bunun çözümü için toplumsal mutabakat arar ve bu uğurda birtakım tavizler vermeyi de kabullenirse Türkiye bu sorunu kolaylıkla çözebilir.

Oysa, Türkiye hâlâ İHL sorununu çözemedi. Karar vericiler düzeyinde hiçbir kurum ve kuruluş toplumsal mutabakat aramadı.

2006 yılı içinde İHL konusunda taraf olan kurum ve kuruluşların kapıları TESEV tarafından bir kez daha çalındı. Zaman zaman güncel tartışmaların bir parçası olan İHL meselesi hakkındaki pozisyonlar tekrar mercek altına alındı. Bu amaçla İHL konusunda taraf olan Milli Eğitim Bakanlığı bürokratları, YÖK üyeleri ve bazı Sivil Toplum Kuruluşları'ndan görüşler alındı. Bu çalışmada ortaya çıkan gerçek, Milli Eğitim Bakanlığı bürokratları dışında İHL konusunda taraf olanların tutumlarını daha da katılaştırdıkları yönünde. Milli Eğitim Bakanlığı bürokratları hem hükümetten hem de İHL'lerden gelen baskılar nedeniyle sorunu konuşmaya, tartışmaya daha çok istekli ve çözüm arayışında. Daha önce İHL'lere kontenjan getirilsin, sayıları sınırlandırılınsın önerisine karşı çıkarken şimdi bu öneriye daha sıcak bakıyorlar; bu konuda hükümetin de ikna olabileceği mesajını iletiyorlar. İHL sayısının sınırlandırılmasına "evet" demelerinin şartıysa ilköğretimde ve orta eğitimde seçmeli veya isteğe bağlı "din eğitimi" dersinin konulması. Başka bir seçenek olarak da yaz

aylarında yine okullarda isteğe bağlı olarak yaz boyunca “din eğitimi” seçeneğini getiriyorlar. Bürokrasinin en temel kaygısı İHL’ler sınırlandırılırsa “din eğitimi” “başka” ellere kalır.

Sivil toplum kuruluşları (STK) cephesindeyse İHL mezunlarının dernekleri İHL’lerin katsayı probleminin çözülmesi noktasındaki duruşlarını hâlâ muhafaza ediyorlar. AKP’nin dirayetli davranmadığını düşünüyorlar. İlgi çekici olan noktaysa İslami duyarlılığa sahip STK’ların ciddi bir kesiminin İHL’ye ilişkin duyarlılıklarını kaybetmiş durumda olmaları. Muhafazakâr ailelerin çocukları için artık başka adresler bulunduğunu, “özel cemaat” okullarının özellikle bir dönemler popüler olan Anadolu İHL’lerin boşluğunu doldurduklarını belirtiyorlar. YÖK çevreleriyse İHL konusundaki katılığını laiklik gerekçesine dayandırarak sürdürüyor. “Din eğitimi nasıl olmalı?” konusundaysa bir arayışları yok. Zaten kurum olarak da böyle bir meselenin tarafı olmadıklarını belirtiyorlar.

Türkiye hâlâ İHL konusunun bir sorun olduğu konusunda mutabakat sağlayamamıştır. 1997’den önce Türkiye’de irtica tehlikesinin olduğuna inanan, laik duyarlılığa sahip kesimler İHL’lerden yakınıyorlardı. Orta kısımlarının kapatılması ve üniversite sınavına girişteki katsayı düzenlemesi bu kesimleri memnun etti, zira öğrenci sayısında düşüş sağlandı. Şimdi İHL konusunu gündemde tutarlarsa, İHL savunucusu kesim. Onların da algılayışları sadece katsayı sorunuyla alakalı. Onlara göre, katsayı eşitlemesi getirilirse İHL sorunu çözülür.

Oysa İHL’ler geçmişte de şu anda da statü sorunu yaşayan okullardı. Meslek okulu sınıftındalar ancak bu okullara “din görevlisi” olmak için gelen yok. Buradaki eğitimin din görevlisi olmaya yetmediği de apaçık. Diyanet İşleri Başkanlığı çevreleri İHL eğitiminden ve buradan çıkan öğrencilerin niteliğinden memnun değil. İHL öğrencilerindeki niteliksel düşüşün İlahiyat Fakültelerini de etkilediği ortada. Türkiye nitelikli din adamı yetiştiren okullardan yoksun. Oysa Avrupa Birliği eşliğindeki Türkiye’nin en az bir yabancı dil konuşan nitelikli din görevlilerine ihtiyacı var. Eğer İHL’ler sadece din görevlisi yetiştiren okullar haline gelecekte bu okulların yeniden bir yapılanmaya ihtiyaçları olduğu ortada. Türkiye’nin bir an önce İlahiyat Fakültelerine altyapısı hazır öğrenci gönderecek okullara ihtiyacı var. İHL’lerin bugünkü durumlarıyla bu ihtiyaca cevap veremediği çok açık.

Türkiye, İHL sorunuyla yüzleştiği anda “Türkiye’de din eğitimi nasıl olmalıdır?” sorusuyla karşılaşılıyor. Zira yapılan araştırmalar İHL’lere din görevlisi olmak için giden kesimin son derece düşük olduğunu ortaya koyuyor. Bu okulların tercih edilmesindeki temel gerekçe: “İslam dinini öğrenmek”. Oysa şu da bir gerçek ki, İHL müfredatı “din görevlisi” yetiştirmeye göre belirlendiği için öğrenciler derslerin yükü altında eziliyor. Tek cümlede özetlemek gerekirse İHL müfredatları, İslam dinini öğrenmek için bu okullara giden öğrenciler için gereğinden fazla ağır din görevlisi yetiştirmek, içince yetersiz.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. Maddesi¹⁰ ile; din eğitiminin özel kurum ve kuruluşlarca verilmesinin önünü kapatılmaktadır. Bu durumda din eğitiminin verileceği iki adres vardır: Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kuran Kursları eliyle Türkiye'de 15 yaşından büyük herkese istediği takdirde din eğitimi vermektedir. Milli Eğitim Bakanlığı ise ilköğrenimin 4. sınıfından itibaren "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi adı altında ağırlıklı olarak İslam dininin Sünni yorumunu öğretmektedir. Bu derslerde verilen din öğretimi, bir taraftan çocuklarına daha fazla din eğitiminin verilmesini talep eden aileler tarafından yeterli bulunmaz iken, diğer taraftan çocuklarına İslam dininin Sünni yorumlarının öğretilmesini istemeyen ailelerce eleştirilmektedir.

İHL ve din eğitiminin çözümü her kesimin kabul edebileceği, uygulanabilir ve kalıcı çözüm formüllerini geliştirmede sivil toplumun dinamizminden ve uzmanların bilgi ve birikiminden yararlanmayı gerektiriyor.

Tüm bu değerlendirmeler ve yaklaşımlar ışığında Türkiye İHL sorununa nasıl bir çözüm bulabilir? Bu konuda sihirli bir formül yok; ancak tüm tarafların ikna olabileceği çözümün İHL'lerin kontenjanlarının "din görevlisi" ihtiyacı kadar sınırlandırılıp örgün eğitimde isteğe bağlı "din dersi" seçeneği üzerinde tartışılması gereken bir öneri olarak hâlâ ele alınmayı bekliyor. İHL konusunun iki net tarafı olduğu ve tutumlarını Türkiye'deki güncel laiklik tartışmalarıyla her geçen gün daha da katılaştırdıkları ortamda tarafsız kimi kurumlar çözüm adresleri olabilir. Zira bu sorun Türkiye'de meslek eğitimi ciddi anlamda zedeler bir hale gelmiş durumda. TESEV'in 2004 raporu, bu sorunun çözümünde sivil katkının altını ısrarla çizmişti. Bu konuda "Nasıl bir din eğitimi?" sorusunun yanıtını vermeye çalışan, bu konuda farklı kesimleri bir masa etrafında buluşturan ve tartışan sivil bir girişimin bu konuda kat ettiği mesafe dikkate alınmayı hak ediyor. Sabancı Üniversitesi bünyesinde çalışmalar yürüten İstanbul Politikalar Merkezi Eğitim Reformu Girişimi (ERG), "Türkiye'de Din Eğitimi" başlıklı bir çalışmayı 2005 yılında sonuçlandırdı. Mayıs 2004'te başlayıp 9 ay süren ve farklı kesimlerden katılımcıların bulunduğu tartışma süreci sonunda ortaya çıkan metin hâlâ karar vericiler tarafından ilgi bekliyor. Metnin örgün eğitimde verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle önerilen "isteğe bağlı" din eğitimi hakkındaki bölümleri şu şekildeydi:

- .....örgün eğitimde verilen din eğitimi devletin her dine ve mezhebe eşit uzaklıkta durduğu bir laiklik anlayışı temeline oturtulmalıdır.
- Buna göre, her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının, inanç, ibadet ve dolayısıyla din hakkındaki kanaati ne olursa olsun (ateist, deist, agnostik, İslam'dan başka bir din mensubu, mezhep, tarikat) içinde yaşadığı toplumun temel değerlerini bilmesi önemli

10 Anayasa'nın 24. Maddesi ilgili bölüm: .....Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve orta-öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır, <<http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>>.

bir ihtiyaçtır. Bunun yanı sıra yaşayan dinlerin tümü hakkında da temel bilgilerin öğrenilmesi gerekmektedir. Dinler hakkında kazanılacak doğru ve yeterli bilgiler, çocuğun kendi dininden başka bir dine mensup olan insanlarla sağlıklı ve uyumlu ilişkiler geliştirmesine yardımcı olmanın yanı sıra, anne babanın dini dışındaki dinleri tanmasına ve kendi dinsel tercihini belirlemesine yardımcı olacaktır.

- Dolayısıyla, ilk ve ortaöğretimde zorunlu olan din derslerinin müfredatı, öğrencileri din değiştirmeye veya belirli bir dini benimsemeye zorlayacak şekilde olmamalı, “yaşanılan toplumda yaygın olan dini inanç” ve “başka dinler” hakkında bilgilendirme esas alınmalı, bütün dinlere ve mezheplere nesnel yaklaşılmalıdır. Bunu sağlamak için, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin müfredatından din eğitime yönelik konular çıkarılmalı, bunun yerine din kültürü, ahlak ve sanat ağırlıklı konular konulmalı, bütün dinler hakkında temel bilgiler verilmelidir.
- .....çocuklarının, kendi dini inançları doğrultusunda din eğitimi almasını isteyen ailelerin çocukları için isteğe bağlı “din eğitimi” dersleri ilköğretim ikinci kademe ve ortaöğretimde okutulmalıdır. Bu dersin okutulması aşağıdaki ilkeler doğrultusunda yapılmalıdır:
  - İsteğe bağlı din eğitimi, örgün eğitim kurumları içinde planlanmalıdır.
  - İsteğe bağlı dersler pedagojik formasyon almış, üniversite mezunu ve gönüllü din bilgisi öğretmenleri tarafından verilmelidir.
  - İsteğe bağlı din dersi veren öğretmenlerin maaş ve ücreti, devlet bütçesinden değil, ya bu derse devam eden çocukların aileleri tarafından ya da vakıf, dernek gibi gönüllü kuruluşlarca karşılanmalıdır.
  - İsteğe bağlı din dersinin herhangi bir not sistemine tabi olmaması gerekmektedir, <<http://www.erg.sabanciuniv.edu/docs/Dinyuzde2oveyuzde20Egitimyuzde20-yuzde20Degisimyuzde20Ihtiyaci.pdf>>.

Eğitim Reformu Girişimi'nin ürettiği bu metin aynı zamanda İHL sorunun çözümüne ilişkin de açılım getirmeye aday. İHL savunucularının “İHL, ‘din eğitimi’ ihtiyacını karşılıyor bu nedenle sayıları sınırlandırılmamalı” tezlerine yanıt verebilecek nitelikte bir metin ile karşı karşıyayız.

Aynı zamanda İHL'nin yükseliş yıllarında onun cazibe merkezi haline gelmesinde önemli etkenlerden olan “din eğitimi” ihtiyacı “isteğe bağlı” dersle örgün eğitim içinde sağlandığı takdirde Türkiye gelecekte katsayıyı eşitliğini getiren bir uygulamanın ardından yüz binlerce öğrencinin kapısına yığıldığı İHL tablolarıyla karşılaşmaz.

Elbette Türkiye’de bu kadar kronikleşmiş bir sorun sihirli bir “isteğe bağlı” din eğitimi önerisiyle hemen çözülecek değil. “İsteğe bağlı” olarak verilmesi planlanan dersin içeriğinin ne olacağı, farklı inanç gruplarına ilişkin din eğitiminin kimler tarafından verileceği gibi sorunlar var. Türkiye’de özellikle Alevi kesiminin örgün eğitimde verilen Din derslerine ilişkin ciddi itirazları var. “İsteğe bağlı” din dersi önerisi tartışılırken Türkiye Alevi kesiminin de hassasiyetlerini dikkate almak zorunda. Herkesin samimiyetle tartışacağı bu öneri Türkiye’nin yıllardan beri önünde birikmiş sorunları da çözme şansı olabilir.

Yine tartışılmayı bekleyen bir diğer öneriyse birer meslek lisesi olan İHL'yi çok programlı lise olarak da düşünmek. "Çok Programlı Din ve Kültür Lisesi" olarak tanımlanabilecek bu okullarda biri dini öğrenimi, diğeri kültür dersleri ağırlıklı iki program oluşur birinci bölüm kontenjana tabi olarak bir meslek lisesi işlevi görür ikinci bölümse normal lise statüsünde olabilir. Arada geçişkenliğin de sağlanabildiği bu okullarda Türkiye'deki farklı inanç ve dini gruplara da öğrenim verilebilir. Eğer devlet vatandaşı olan Müslümanların Sünni-Hanefi mezhebi için din görevlisi yetiştiriyorsa aynı şekilde farklı mezhepten ve inançtan yurttaşlarının da benzer ihtiyacına yanıt vermelidir. Bu amaçla bazı İHL'ler Alevi inancının öğretilmesi için tahsis edilebilir.

Böylece hem her Alevi gencin mezhebini öğrenme yolu açılacak; hem de "çok programlı" lise mantığı altında, öğrenimini kendi kültürel ortamında yapmak isteyenlere ve inancını bir disiplin olarak öğrenmeyi talep edenlere imkân verilmiş olacaktır. Alevilerin bu imkânı ne derece kullanacakları ise doğal olarak kendi inisiyatiflerinde olan bir konudur. Bu bağlam içinde gayrimüslim cemaatleri için de, kendi din görevlilerini yetiştirmelerini sağlamak üzere çok programlı bir eğitim modelinin geçerli kılınması, uygulama bütünlüğü ve laiklik ilkesi açısından uygun olacaktır. Bu durumda her cemaat kendi okullarından birini bu amaca uygun olarak yeniden yapılandırabilir. Alevi ve gayrimüslim cemaatlere ait din öğrenimi veren okulların oluşma aşamasında devlet gerekli desteği yaparak, bu hizmetin topluma verilmesini kolaylaştırabilir.

Halen var olan İHL sisteminin statüsü belirsiz olup kişinin siyasi meşrebine göre meslek okulu ile normal lise arasında gidip gelmektedir. Bu durumun nedeni ise salt siyasi bir çekişme değil, gerçek toplumsal talepler ve bunların ardındaki ideolojik yaklaşımlardır. Dolayısıyla önerilecek sistem hem bu farklılaşmayı dikkate alan, hem de bunu bir çatışmaya meydan vermeyecek biçimde çözecek bir alternatif oluşturacak bir hale getirmelidir. Burada önerilen "Çok Programlı Din ve Kültür Lisesi" bu gerekliliğe yanıt oluşturabilir. Profesyonelliği ima eden din öğrenimi, bir yandan meslek lisesi statüsü altında sınırlandırıldığı; öte yandan ise, isteyen her kişiye istediği oranda din öğrenimi sağladığı için esnek ve çoğulcu bir yapı ortaya çıkabilir.

İHL sistemi kalifiye din elemanı yetiştirme konusunda tamamen yetersiz kaldığı gibi; toplumun din öğrenme talebini de gereğinden fazla yük yaratarak karşılamaktadır. Bu yapının toplum açısından olumlu sayılabilecek iki özelliği, daha ahlaki olduğuna inanılan bir eğitim ortamı sağlaması ve kızların okullaşmasına yol açan bir imkân oluşturmasıdır. Dolayısıyla önerilecek her sistemin bu iki avantajı korunurken, diğer aksak yönleri tamir edici nitelikte olması gerekir. "Çok Programlı Din ve Kültür Lisesi" sistemi bunu başaracak niteliklere haiz olabilir. Bu sistem altında kızların okullaşması ve ahlaki eğitim ortamı açısından bir kayıp olmadığı gibi; gereksiz yere din eğitimi alma zorunda da kalınmaz.

Eğer İHL olgusunu AKP iktidarı gibi salt katsayıya YÖK çevreleri gibi de laiklik kaygısına indirgemezsek, çözüm peşindeyse her türlü öneriye açık olup tartışma zeminleri yaratmalıyız. Yukarıdaki öneriler de soruna çözüm anlamında zemin olacak öneriler olarak dikkate alınmayı bekliyor.

8. SON SÖZ

Dün Türkiye'nin bir İHL sorunu vardı, bugün de var, bu gidişle yarın da olacağı benziyor. Çünkü zaten çok çetrefil olan, siyasi çekişmelerin malzemesi ola ola içinden çıkılması giderek imkânsızlaşan bir sorunla karşı karşıyayız. Dün İHL'den, "laikliğe duyarlı" kesimler şikâyetçiydi, bugünse "dini duyarlıları yüksek" kesimler şikâyetçi.

Bu kısır döngünün kırılması için, taraflardan her birinin, diğerine mutlak üstünlük sağlamanın yollarını aramaktan vazgeçip ortak bir uzlaşma zemini için çalışılması gerekiyor. Diğer bir deyişle İHL sorununun çözümü için birtakım siyasi mekanizmaların işletilmesi gerekiyor. Ama her kesimin kabul edebileceği, uygulanabilir ve kalıcı çözüm formüllerini geliştirmede sivil toplumun dinamizminden ve uzmanların bilgi ve birikiminden yararlanma gereği kaçınılmaz.

YÖK, sorunu kamuoyuna taşımadan, özellikle de bundan olumsuz olarak etkilenecek kesimlere önceden haber dahi vermeden katsayı farklılığını uygulamaya soktu ve binlerce öğrenciyi anında mağdur etti. Hâlâ bu kararının ardında duruyor. İHL'nin önünü kesmek için yapıldığı aşikâr olan bu uygulamadan en büyük zararı diğer meslek liseleri gördü. Çünkü İHL'ye ülke çapında milyonlar sahip çıkar ve darbenin etkisini bir nebze azaltırken diğer meslek liseleri kaderleriyle baş başa kaldı.

AKP hükümetiyse katsayı engelini aşmak için girişim yaptı. Birisi Cumhurbaşkanı'ndan birisi de Danıştay'dan döndü. Hükümetin kimselere haber vermeden bir tartışma zemini oluşturmadan meclis çoğunluğuna güvenerek yaptığı bu iki hamle de İHL sorununun çözülmesini daha da zorlaştırdı. Çünkü katsayının kaldırılmasından yana olan çok sayıdaki kanaat önderi ve STK temsilcisi de, hükümetin bu konuda temkinli davranması, en önemlisi konuyu İHL'de bir reform paketiyle kamuoyunun gündemine getirmesi gerektiğini vurgulamıştı. İHL sorununun çözümü için üç olgunun göz önünde bulundurulması gerekiyor: Toplumun din öğretimi talebinin karşılanması; din görevlilerinin eğitilmesi; Türkiye'nin asla vazgeçemeyeceği laiklik ilkesi.

Tartışmalar ışığında, toplumun din eğitim ihtiyacının başka kanallardan karşılanarak İHL'nin üzerindeki yükün azaltılması ve bu okulların, belki adları da değiştirilerek, esas olarak ilahiyat fakültelerine ve dolayısıyla Diyanete nitelikli kadrolar yetiştiren seçkin eğitim kurumlarına dönüştürülmesi yaklaşımının giderek öne çıktığı görülüyor.

İster bu yaklaşım, ister bir başkası olsun, İHL sorununu, toplumun tüm kesimleri tarafından kabul edilebilir, uygulanabilir ve kalıcı bir şekilde çözmede vatandaşlara

ve sivil toplum örgütlerine büyük görevler düşüyor. Önümüzdeki dönemde toplumun farklı kesimleri İHL olgusunu bir sorun olarak görür, bu sorun hakkındaki efsanelere sırtını dönüp gerçeklerden hareket eder ve en önemlisi bunun çözümü için toplumsal mutabakat arar ve bu uğurda birtakım tavizler vermeyi de kabullenirse Türkiye bu sorunu kolaylıkla çözebilir.

Dünya ile bütünleşme ve demokratikleşme sürecinde Türkiye’de din-devlet-toplum ilişkilerinin de dünyada gelinen nokta ile etkileşim içinde değişmesi kaçınılmazdır. İHL sorunu da teknik açıdan birçok farklı yönde çözümlenebilir, fakat uygulanabilir ve kalıcı bir çözümün ilk adımı bu sorunun bir katsayı meselesi olmadığını görerek, temelinde yatan esas meseleleri (din-devlet-toplum ilişkileri, din eğitimi ve öğretimi, meslek eğitimi, temel hak ve özgürlükler) tartışmaktır. Türkiye bu esas meseleleri tartışıkça İHL meselesini de çözebilir, toplumsal barış ve demokratikleşme konusunda da çok önemli bir adım daha atmış olur.

Diyanet İşleri Başkanlığı

1. TARİHSEL ARKA PLAN

1.1. CUMHURİYET ÖNCESİ

A) Şeyhülislamlık

Osmanlı Devleti'nde din işleri şeyhülislam tarafından yürütülürdü. Şeyhülislamlık makamını, günümüzün Türkiye'sinin Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), Vakıflar Genel Müdürlüğü, Adalet ve Milli Eğitim Bakanlıkları ile Yüksek Öğretim Kurulu'nun tüm yetkilerini tek elde toplayan bir kurum olarak tanımlamak mümkündür. Şeyhülislam ayrıca dini konularda fetva verirler ve devletin yönetimiyle ilgili temel ilke ve kanunların konulmasında etkili olurlardı (*İslam Ansiklopedisi*, 455).

Din, Osmanlı toplumunda meşrulaştırıcı, düzenleyici ve norm sistemi sunan bir yapı olmanın yanı sıra etkin bir kontrol aracı olarak da fonksiyon görüyordu. Bu nedenle dini yorumlar Osmanlı'da hep önemli olmuştu. Hangi davranışların ve kurumların dini olduğuna karar verecek olan merci Şeyhülislamlık olduğu için hem Osmanlı yönetimi hem de toplumu üzerinde bu kurumun gücü ve etkisi büyük olmuştur. Örneğin padişahlar davranışlarını şeriat bakımından haklılaştırma konusunda hep büyük titizlik göstermişlerdir.

Şeyhülislamlığın yapılanması ve görevleri ister istemez günümüz Türkiye'sindeki din-devlet-toplum ilişkilerini ve buna bağlı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nı akıllara getiriyor. Bu iki kurumun karşılaştırılmasında kabaca iki farklı yaklaşım öne çıkıyor. İlk yaklaşım sahiplerine göre Osmanlı Devleti'ndeki Şeyhülislamlık Kurumu ile Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Diyanet İşleri Başkanlığı Kurumu arasında örgütlenme biçimi anlamında ciddi benzerlikler vardı. Cumhuriyet döneminde din büyük ölçüde budanmıştır ve sadece ibadetle ilgili bir alana sıkıştırılmıştır. Bununla birlikte örgütlenme biçimi, yani siyasi otoritenin dinle kurduğu ilişki aynıdır. Şeyhülislam ile Diyanet İşleri Başkanı arasında atanmadan azle, her iki kurumun devlet tarafından finanse edilmesine uzanan çok büyük ve önemli benzerlikler mevcuttur. (Davut Dursun ile röportaj, *Kitap Dergisi*, Kasım 1989, 35).

Buna karşılık ikinci görüş sahipleri, Şeyhülislam ile Diyanet İşleri Başkanı'nın atanma ve azillerinin benzerlik göstermesinden hareketle yapılan değerlendirmeleri yüzeysel ve yanlış bulmaktadırlar.

Osmanlı Devleti yapılanmasında din ve siyaset alanının temsilcisi, bizzat halife (din alanı) ve padişah (siyaset alanı) vasıflarını birlikte taşıyan sultandır. Sadrazam siyasi ve idari konularda nasıl sultanın vekili ise şeyhülislam da dini ve bir kısım idari konularda sultanın vekilidir. Bu vekalet ilişkisi ihmal edilerek padişahlıkla şeyhülislamlık arasındaki ilişkilerin, yetki ve sorumluluklarının sınırları doğru olarak anlaşılamaz. Ayrıca şeyhülislam atayan Osmanlı Devleti netice itibariyle başında halifenin bulunduğu bir tür dini devlet iken Diyanet İşleri Başkanını atayan Türkiye Cumhuriyeti Devleti laik bir devlettir ve diğer üst düzey memurlar gibi bir “memur” atamaktadır. Meclisteki bütçe müzakerelerinde Diyanet İşleri Başkanını sürekli olarak Tapu Kadastro Müdürüyle eşdeğerde tutan konuşmaların varlığını da biliyoruz. (Kara, 2000)

DİB’in 80. kuruluş yıldönümünü kutlamalarında bir konuşma yapan Diyanet İşleri Başkanı Prof. Ali Bardakoğlu’na göreyse Osmanlı Devleti hiçbir zaman din devleti olmamıştır. Bardakoğlu, DİB ile Cumhuriyet öncesi Osmanlı’daki şeyhülislamlık kurumu arasında bağ bulunduğunu ve şeyhülislamlık kurumunun bugünkü laikliğin temelini hazırladığını ileri sürmektedir, <<http://www.abig.org.tr/template.asp?nx=o&id=235>>.

B) Şeriye ve Evkaf Vekaleti

Anadolu’nun işgaline karşı bayrak açan Mustafa Kemal etrafında şekillenen Mili Mücadele Hareketi 23 Nisan 1920’de Ankara’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni kurdu. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasından sonra kurulan yeni hükümetin 3 Mayıs 1920’de oluşturulan ilk İcra Vekilleri Heyeti’nde Şeriye ve Evkaf Vekâleti adı altında bir bakanlık da yer aldı. Vakıflar ve din işlerinden sorumlu olan bu bakanlık Milli Mücadele dönemi boyunca en önemli bakanlık olarak öne çıktı. Başbakan’ın ve Meclis başkanı Mustafa Kemal’in yokluğunda Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne başkanlık eden bu bakanlık Milli Mücadele dönemi içerisinde Mustafa Kemal ve arkadaşlarının din olgusunu ne derece önemsediklerini göstermesi bakımından çarpıcıydı.

1.2. CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1960)

A) Diyanet İşleri Reisliği

29 Ekim 1923’te Cumhuriyetin kurulmasının ardından 3 Mart 1924’te çıkarılan 429 sayılı Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekaletlerinin ilgasına dair Kanun ile Şeriye ve Evkaf Vekaleti kaldırılarak yerine Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umum Müdürlüğü kuruldu. Milli Mücadele döneminde bakanlık düzeyinde temsil edilen din işleri bu yasayla Başbakanlığa bağlı bir idari kuruma dönüştürüldü. 3 Mart 1924 günü kabul edilen Şeriye ve Evkaf ve Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekaleti’nin İlgasına Dair Kanun¹ ile Diyanet İşleri Reisliği kurumu

¹ Madde 1- Türkiye Cumhuriyeti’nde, kişisel ilişkilere ilişkin düzenlemelerin yasama ve yürütmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun oluşturduğu hükümete ait olup, İslam dininin bunun dışında kalan inanç ve ibadetlere dair hüküm ve sorunlarının yürütülmesi ve yönlendirilmesi din kurumlarının yönetimi için

oluşturuldu. Kanun, Siirt Mebusu Hoca Halil Hulki Efendi ve 50 arkadaşının imzasını taşıyan bir önerenin Mecliste görüşülüp kabul edilmesi sonucu çıkarıldı. Önergede dile getirilen görüşler günümüz Türkçesiyle şöyledir:

Din ve ordunun politika akımlarıyla ilintili olmasının birçok sakıncası vardır. Bu gerçek, bütün uygar uluslar ve hükümetlerce temel bir ilke olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan yeni bir hayat varlığı sağlamak görevini üstlenen Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasal yapısında, zaten hukuksal olan Şeriye ve Evkaf Bakanlığı ile Genelkurmay Bakanlığı'nın yer alması uygun olmaz. Şeriye ve Evkaf Bakanlığı'nın kaldırılmasıyla da bütün vakıfların ulusa geçmesi ve ona göre yönetilmesi doğal bir sonuçtur (Aktaran, Tarhanlı, 1993, 41).

Şeyhülislamlık kurumu ile Diyanet İşleri Reisliği arasında kalan Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin iki kurumdan farkını İsmail Kara şu şekilde açıklıyor:

...Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin statüsü, görev ve yetkileri şeyhülislamlığa göre sınırlı bir hale gelmiş olmasına rağmen yine de bakanlık düzeyinde bir kurumdur. Dini hizmetler, dini yayınlar, medreseler, tekkeler, vakıflar konusunda birinci derecede yetki ve görevlerle donatılmıştır. Hem Bakanlar Kurulunda yer alması hem de Meclisteki Şeriye encümeni ile doğrudan bağları sayesinde hukuki düzenlemeler dahil her konuda görüş bildirmekte ve fikirlerini savunmaktadır. Şeriye Vekaleti'nin başında bulunan kişiler de Mustafa Fehmi Efendi (Gerçekler), Mehmet Vehbi Efendi (Çelik) gibi ilmiye sınıfına mensup İttihat ve Terakki içinde ve Milli Mücadele sırasında aktif ve etkin görevler üstlenmiş milletvekilleridir. Bakanlar Kurulu listelerinde Şeriye Vekili, Şeyhülislama benzer bir şekilde Meclis Başkanı/Başbakan'dan hemen sonra zikredilmektedir. Şeyhülislamlık ile Şeriye Evkaf Vekaleti'ne ait bu yetki, sorumluluk ve görev alanlarıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'na verilenler kıyaslandığında benzerlik ilişkisinden çok farklılık ilişkisinin öne çıkacağı, hatta kıyaslama ve devamlılık ilişkisini kurulmasını zorlaştıracak bir gerilemenin olduğu söylenebilir (Kara, 2000, 38).

Ali Fuat Başgil'e göreyse, Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması diyaneti bütün personeliyle birlikte Başbakanlığa bağlı, hükümetin emri altında bir teşkilat haline getirdi.

Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılarak Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulması sadece bir isim değişikliğinden ibaret olmayıp, hem devletin yapısı, hem de yeni bir anlayışı ve zihniyet yapısının yerleştirilme gayretlerinin bir sonucu olması bakımından son derece

Cumhuriyetin başkentinde bir Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur. Madde 2- Şeriye ve Evkaf Bakanlığı kaldırılmıştır. Madde 3- Diyanet İşleri Başkanı, Başbakanın önerisiyle Cumhurbaşkanlığı tarafından atanır. Madde 4- Diyanet İşleri Başkanlığı, Başbakanlığa bağlıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bütçesi, Başbakanlık bütçesi içindedir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşu hakkında bir tüzük düzenlenecektir. Madde 5- Türkiye Cumhuriyeti ülkesi içinde, tüm kutsal camiler ve mescitler ve tekkeler ve zaviyelerin yönetimine, imam, hatip, vaiz, müezzin ve kayyumların (vakıf yöneticisi) vesair hizmetlilerin atama ve azillerine Diyanet İşleri Başkanı yetkilidir. Madde 6- Müftüler, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlıdır. Madde 7- Vakıf işleri, ulusun gerçek yararına uygun bir şekilde çözümlenmek üzere, bir genel müdürlük olarak şimdilik Başbakanlığa bağlanmıştır. (Yasanın günümüz Türkçesine çevirisi için Bkz. <<http://www.tekadam.8k.com/seri.html>>.

önemli bir gelişmedir. Çünkü adı geçen kanun, Türkiye’de din ile devlet işlerini kesin olarak birbirinden ayırmış; devleti dünya işlerinde, dini de itikat ve ibadet ahkamıyla dini müesseselerin idaresinde yetkili kılmak suretiyle din devlet münasebetleri tarihimizin takip ettiği sürecin tabii bir sonucunu teşkil etmiştir. Fakat din ve devlet ayırımında bu kanun, devleti diyanete karşı re’sen karar selahiyetini haiz; diyaneti bütün personeliyle birlikte Başbakanlığa bağlı, hükümetin emri altında bir teşkilat haline getirmiştir. (Başgil, 2003, 205)

Diyanet İşleri Reisliği ilk yıllarında önemli girişimlere imza attı. İlk icraat olarak Kuran-ı Kerim’in Türkçeye tercüme ve tefsir edilmesine karar verildi. Bunun için Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesine ayrıca 12 bin lira tahsilât kondu. Uzun tartışmaların ardından Kuran’ın mealen tercümesi için İstiklal Şairi Mehmet Akif Ersoy’a teklif götürüldü. Sonuçta Akif’in tercümeyi, Elmalılı Mehmet Hamdi Yazır’ınsa tefsiri yapmasına karar verildi. Buna göre, Mehmet Akif tercümeleri yapıp Mehmet Hamdi’ye gönderecek, o da tefsir edip Diyanet İşleri Reisliği’ne takdim edecekti.

Ancak o dönemde Türkçe namaz kıldırın ve kılanlar ortaya çıkmıştı. Bu gelişmelerden tedirgin olan, öte yandan Kuran-ı Kerim’in tercüme edilemeyeceği ve ancak mealinin nakil olabileceği tezini şiddetle savunan Mehmet Akif, kendi çalışmasının Türkçe ibadet için kullanılacağını düşünerek, yapıp gönderdiği tercümeleri geri çekti. Bunun üzerine tercümenin de Mehmet Hamdi Yazır tarafından yapılması Diyanet İşleri Reisliği’nce uygun görüldü ve “Hak Dini Kur’an Dili” adlı eser ortaya çıktı. (Ergin, 1977; Aktaran, Kaya, 1997, 122-123)

Tek parti döneminde Diyanet İşleri Reisliği’nin bir diğer önemli yayınıysa 1928 yılında başlanıp 1948 yılına kadar geçen zaman içinde on cilt halinde yayınlanmış bulunan Sünni İslam’ın en önemli hadis kaynağı olan “Sahih-i Buhari Muhtaarı. Tecrid-i Sarir Tercümesi” adlı eserdir.

B) Camilerin Yönetiminin Diyanet’ten Ayrılması

8 Haziran 1931 tarihinde çıkartılan “Evkaf Umum Müdürlüğü 1931 Mali Yılı Bütçe Kanunu” gereğince Diyanet Merkez Teşkilatı’nda bulunan Dini Müesseseler Müdürlüğü ile Levazım Müdürlüğü, personel ve kadrosuyla Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne aktarıldı. Böylelikle 4081 adet din görevlisi ve 16 Cuma ve kürsü vaizi, kadrolarıyla bu genel müdürlüğe geçmiş oldu. Bu durum Diyanet İşleri Reisliği’nin yetki ve fonksiyonlarını iyice daralttı.

Başkanlık ve müftüler, bu genel müdürlükle koordineli olarak cami hizmetlerinin dini yönünü takip etmek, vaizlere vaizlik vesikası vermek ve yapılan vaazları denetlemekle sınırlı kaldılar. Din görevlilerinin maaşları da vakıflarca ödendi.

Camilerin ve görevlilerinin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından idaresi 23 Mart 1950’de çıkarılan 5634 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesine kadar 19 yıl süreyle devam etti.

C) Teşkilat Kanunu ve Laiklik Kavramının Anayasaya Girişi

Uzun süre, bütçe kanunlarına bağlı cetvellerde gösterilen Diyanet İşleri Reisliği 22 Haziran 1935 yılında çıkarılan 2800 sayılı kanun ile ilk kez teşkilat kanununa kavuştu.

Diyanet Teşkilat Kanunu'nun çıkmasından iki yıl sonra "laik" nitelemesi Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda yerini aldı. Malatya Mebusu İsmet İnönü ve 153 arkadaşının teklifiyle başlayan süreç içindeki meclis görüşmelerinde hükümetin görüşünü Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Şükrü Kaya şöyle ifade etti:

.....bu memleket kâhinlerin ve gayri mesullerin vicdanlara amil olmasından ve Devlet ve Millet işlerini görmesinden çok zarar görmüştür... Mademki tarihte deterministiz, mademki icraatta pragmatik maddeciyiz, o halde kendi kanunlarımızı kendimiz yapmalıyız... Eşhasın vicdan hürriyetlerine ve istedikleri dinlere intisabına zerre kadar müdahalemiz yoktur. Herkesin vicdanı hürdür. Bizim istediğimiz hürriyet, laiklikten maksadımız dinin memleket işlerinde müessir ve amil olmamasını temin etmektir. Bizde laikliğin çerçevesi ve hududu budur... Biz diyoruz ki, dinler vicdanlarda ve mabetlerde kalsın, maddi hayat ve dünya işlerine karışmasın. Karıştırmıyoruz, karıştırmayacağız.

Söz konusu Anayasa değişikliği mecliste oy birliğiyle kabul edildi (Tarhanlı, 1993, 19).

D) Çok Partili Dönem

Çok partili hayata geçildikten sonra din olgusu CHP içinde de tartışılmaya başladı. 17 Kasım 1947'de toplanan ve Aralık ayı boyunca da devam eden CHP'nin Yedinci Kurultayı²'na bir bakıma laiklik üzerine tartışmalar damgasını vurdu. Bu Kurultay bir anlamda çeyrek asırdır Türkiye'de iktidar olan CHP'nin İslam dini ile barışması şeklinde de yorumlanabilir

Kurultay'da önerilen konular izleyen tarihlerde birer birer hayata geçirildi. Bunlar sırasıyla:

- 1947 yılında Hacca gideceklere döviz tahsis edilmesi;
- Şubat 1949'da ilkökul 4. ve 5. sınıflara isteğe bağlı olarak din dersleri konulması;
- Yüksek düzeyde din adamı yetiştirmek üzere Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan İlahiyat Fakültesi'nin kadrolarının, çıkarılan 5424 sayılı ve 4 Haziran 1949 tarihli kanunla düzenlenmesi;
- 15 Ocak 1949'da 10 aylık İmam Hatip Kursları açılması;
- 1 Mart 1950'de çıkarılan kanunla Türk büyüklerine ait türbeler ve sanat değeri olan türbelerin yeniden ziyarete açılması. (Tarhanlı, 1993, 24)

■ 2 Daha fazla ayrıntı için Bkz. bu kitap içinde s. 13.

Tüm bu gelişmeleri 15 Ocak 1949'da CHP'nin Şemsettin Günaltay'ı Başbakanlığa getirilmesi izledi. Günaltay, medrese eğitimi almış ve önemli İslami eserlere imza atmış bir profesördü.

E) Yeni Diyanet İşleri Başkanlığı Kanunu

CHP iktidarının son günlerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na ilişkin yeni bir düzenlemeye gitti. 29 Mart 1950 tarihinde yürürlüğe giren 5634 sayılı kanun, 25 yıllık Diyanet İşleri Reisliği deneyiminden de yararlanılarak hazırlandığı için, o ana kadar çıkarılmış en kapsamlı yasal düzenleme oldu. Bu kanunun getirdiği yenilikler şöyle sıralanabilir:

- 1- Diyanet İşleri Reisliği ismi Diyanet İşleri Başkanlığı olarak değiştirildi;
- 2- 1931 yılında Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne devredilmiş olan camiler ve cami görevlileri tekrar Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlandı;
- 3- Merkezdeki bazı birimlerin isimleri değiştirilip bazı yeni birimler (örn. Hayrat Hademesi ve Yayın Müdürlükleri) açıldı;
- 4- Başkanlığa 941 yeni kadro tahsis edildi;
- 5- İlk defa gezici vaizlik kurumu getirildi ve vaizler maaşlı olarak kadroya geçirildi;
- 6- Köy ve kasabalarda kadrosuz olarak imamlık yapma işi de başkanlık ve müftülerin yazılı iznine bağlandı. (*İslam Ansiklopedisi*, 457)

F) Demokrat Parti Dönemi:

14 Mayıs 1950 genel seçimleriyle 27 yıllık CHP iktidarı fiilen sona erdi. Seçim sonuçlarına göre, oyların yüzde 53.59'unu alan Demokrat Parti (DP) mecliste 408 sandalye kazanırken CHP 69 sandalyede kaldı. Türkiye içine girdiği bu yeni dönemde din alanında da yeni "düzenlemelerle" tanışacaktı. DP iktidarının en önemli icraatı ezan üzerindeki Arapça yasağının kaldırılması oldu. DP'nin 10 yıllık iktidarı süresinde "dini alana" ilişkin yaptığı bazı önemli düzenlemeler şöyle sıralanabilir:

1. 16 Haziran 1950 tarihli ve 5665 sayılı Kanunla Arapça ezan yasağı kaldırıldı;
2. Devlet radyosunda Kuran yayınları başlatıldı. Yayınlar, 7 Temmuz 1950 tarihinden itibaren Ramazan ayında sabah ve akşam, her biri on dakika olmak üzere günde iki defa, diğer aylardaysa haftada bir defa Cuma sabahları yapıldı.
3. Ekim 1950'de yapılan değişiklikle din dersleri hâlâ isteğe bağlı olmakla birlikte programın bir parçası haline getirildi.
4. 13 Ekim 1951 tarihli ve 601 sayılı Müdürler Komisyonu kararı ile 1951 yılında 7 ilde 7 yıllık İmam Hatip Okulları açıldı.
5. 13 Ağustos 1956 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi gereğince, Maarif Vekaleti tarafından 19 Eylül 1956 tarihinde ortaokullarında ilk iki senelik programına din dersleri kondu.
6. 19 Kasım 1959 tarihinde İstanbul'da bir Yüksek İslam Enstitüsü açıldı.

Muhafazakâr kesimlerin gönülünü alan bu tür uygulamalarla birlikte, DP iktidarı laikliğe karşı olduğunu düşündüğü faaliyetlere karşı sert ve katı önlemler almaktan da geri durmadı. Bu uygulamalar şöyle sıralanabilir:

1. 22 Kasım 1952'de *Vatan* gazetesi Başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın Malatya'da saldırıya uğrayarak kurşunla yaralanması üzerine yapılan tahkikat sonucunda bu suikastın aşırı dinci bir grup tarafından düzenlendiğinin anlaşılmasıyla DP iktidarı bir dizi önlemleri yürürlüğe koydu. Başbakan Adnan Menderes "Memlekette vicdan hürriyetine tecavüz kimsenin haddi değildir... Malatya hadisesi dini türlü maksatlara alet etmek isteyenlerin, hatta toplu halde çalışma kararında olduklarını göstermiştir" diye konuştu. (*Zafer*, 7 Aralık 1952, Aktaran, Tarhanlı, 1993, 27)
2. DP Samsun Milletvekili Hasan Fehmi Ustaoglu, Samsun'da yayımlanan *Büyük Cihad* gazetesinin 3 Ekim 1952 tarihli sayısında çıkan, "Milletin Atatürk inkılabına medyun bulunduğu iddiası asla doğru değildir" başlığını taşıyan yazısından ötürü 9 Aralık 1953 tarihinde DP'den ihraç edildi.
3. Nurculuk hareketi lideri Bediüzzaman Said Nursi hakkında 23 Aralık 1952'de Samsun Ağır Ceza Mahkemesi'nde dava açıldı.
4. *Büyük Doğu*'nun başyazarı Necip Fazıl Kısakürek Aralık 1952'de dergisinde yayınladığı ve toplu basın mahkemesi tarafından laikliğe aykırı bulunan bir yazısından ötürü 9 ay 12 günlük mahkûmiyete çarptırıldı.
5. *Sebilürreşad*'ın başyazarı Eşref Edip dergide yayımlanan "Kara irtica, Sarı irtica, Kızıl irtica" başlıklı makaleden dolayı 5 Mart 1953'de beş ay hapse mahkûm edildi.
6. 7 Şubat 1953 tarihinde Ankara'da toplanan DP İstişare Kongresi'nde Menderes bir konuşma yaparak, dinin dünya işlerine ve siyasete karıştırılmasını önleyici bir kanunun gerekliliğine işaret etti. Nitekim böyle bir tasarı hazırlanarak 24 Temmuz 1953 tarihinde, siyasi veya kişisel nüfuz veya çıkar sağlamak amacıyla dini veya dini hisleri yahut dince kutsal tanıtılan şeyleri veya dini kitapları alet ederek her ne şekilde olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kişilerle, bu fiillere katılan derneklere yönelik cezai yaptırımların düzenlendiği 6187 sayılı "Vicdan ve Toplanma Hürriyetinin Korunması Hakkında Kanun" çıkarıldı.
7. Ticani tarikatının 1946'da başlattığı eylemlerin şiddetlenerek artması ve Atatürk heykellerinin kırılması üzerine çıkarılan 25 Temmuz 1951 tarihli ve 5816 sayılı "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" gereğince şeyhleri Kemal Pilavoğlu 15 yıl hapse mahkûm edildi.
8. Nevşehir Milletvekili Münib Hayri Ürgüplü'nün Türk Ceza Kanunu'nun 175. maddesi değiştirilerek dinin kendisi ve peygambere ilişkin koruyucu hükümler konulması yolundaki yasa teklifi Mecliste görüşüldükten sonra komisyona geri gönderildi ve bir daha ele alınmadı.
9. Fahri Ağaoğlu'nun, İslam dininin resmi devlet dini olması için yaptığı yasa teklifi mecliste görüşülmedi. (Tarhanlı, 1993, 27-28)

Hikmet Özdemir *Yeni Dergi*'de yazdığı "Türkiye Üzerine Aykırı Tezler" başlıklı yazısında DP'nin yukarıdaki uygulamalarını şöyle değerlendiriyor:

1946'da çok partili politikaya geçişle birlikte, laiklik konusunda başlangıçta tespit edilen temel stratejiden vazgeçilmeden, politika değişiklikleri diyebileceğimiz yumuşama sürecine girildi. Burada, çok partili sistemin olmazsa olmaz seçim yarışı da rol oynamıştır diyebiliriz. Partiler dine yönelik resmi ve soğuk politikanın yumuşatılması için birbirleriyle yarışmak gereğini duymuşlardır. Öyle ki 1950'de Demokrat Parti iktidara gelince ezanı yeniden Arapça okutmak için kanun teklifi verdiğinde muhalefette bulunan CHP milletvekilleri olumlu oy kullanmışlardır.... esas olarak Cumhuriyetin ilk yirmi-yirmi beş yıllık uygulaması terkedilmiştir. (Özdemir, 1994, 18)

Prof. Şerif Mardin'e göreyse DP'nin İslamiyet'e yakınlığı, dini, seçim platformunda simgesel ve kültürel aksesuar olarak kullanmaktan ibaretti (Mardin, 1969, 203). Türkiye'de Demokrat Parti iktidarı (1950 – 1960) dönemine ilişkin iki farklı bakış açısı vardır. Kemalist tarihçilere göre, bu dönem cumhuriyet devrimlerinin gerilediği, siyasal İslamcılara tavizler verildiği dönemdir. Muhafazakârlara göreyse, Türkiye'de dindarlar bu dönemde baskılardan kurtulmuş, din ve vicdan özgürlüğüne kavuşmuştur. Bu dönem sık sık Türkiye aktüel siyasetinin de argümanı olarak kullanılır. Bu döneme soğukkanlı bakıldığında dini hayata ilişkin (sadece Müslüman inancına sahip olanlar) bazı açılımların, rahatlamaların olduğu ancak devletin laiklik ilkesinden asla taviz verilmediği görülecektir.

1.3. 1960 SONRASI DİN-DEVLET-TOPLUM İLİŞKİLERİ VE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

1961 Anayasası ilk defa DİB kurumuna yer veren Anayasa oldu. Anayasa'nın 154. Maddesi, "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir" demektedir. Anayasa'da sözü edilen özel kanun 22 Haziran 1965 tarihinde kabul edildi. Böylelikle DİB ilk kez kapsamlı bir kanuna sahip oldu. 633 sayılı kanundan önce çıkan kanunların hiçbirinde merkez ve taşra teşkilatı görevleri belirtilmemiş, bu görevler tüzük veya yönetmeliklerle sağlanılmıştı. 633 sayılı kanun, kuruluşun her biriminin ayrı ayrı görevlerinin nelerden ibaret olduğunu belirlediği gibi, bu görevlere atanacakların niteliklerini de sıralamıştır:

- 1- Başkan yardımcılığı: Birisi ilmi diğeri de idari işlere bakmak üzere ikiye ayrılmıştır.
- 2- Din İşleri Yüksek Kurulu: Diyanet İşleri'nin en yüksek karar ve danışma organı olarak (bir başkan ve 10 üyeden oluşur) bir din işleri yüksek kurulu oluşturuldu. Evvelki teşkilatta tayinle getirilen üyelerin, bu kanunla seçimle ve Bakanlar Kurulu kararı ile getirileceği hususu öngörülmüş ve seçim birtakım esaslara bağlanmıştır. Yasanın 21. Maddesinin b fıkrası kurul üyelerinin seçimini düzenliyordu:
  - b. Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri, aday tespit kurulunun gizli oy ve salt çoğunlukla,

açık yerin üç katı olarak, seçecekleri adaylar arasından, Diyanet İşleri Başkanı'nın teklifi Başbakanın önerisi üzerine Bakanlar Kurulu Kararı ile atanır.

Aynı yasada kurulun görevleriye 5. Madde'de tanımlanmıştır:

Madde 5: Din İşleri Yüksek Kurulu, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın en yüksek karar ve danışma organı olup, bir başkan ile 10 üyeden oluşur.

Kurulun görevleri şunlardır:

- a. Din İşleri ile ilgili konularda ilmi incelemeler ve araştırmalar yapmak.
- b. Dini eserler telif ve tercüme etmek, Başkanlıkça yayımlanması istenen telif ve tercüme eserlerin yayımına karar vermek, tetkiki istenen eserler hakkında mütalaa bildirmek
- c. Din ile ilgili soruların cevaplarını hazırlamak
- d. Hutbe ve vaazların esaslarını tespit etmek ve örnek metinler hazırlamak.
- e. Yurt içinde ve yurtdışındaki din ile ilgili yayınları izlemek, gereğine karar vermek ve karşı yayımlarla bilimsel mücadele esaslarını hazırlamak.
- f. Başkanlık teşkilatının çalışmaları için lüzumlu tüzük, yönetmelik ve programlar gibi metinleri hazırlamak, ilgili dairelerce hazırlanmış olanları kabul etmek.
- g. Başkanlıkça havale edilen hususları tetkik etmek ve bunlar hakkında düşüncelerini bildirmek.
- h. Din hususunda toplumu ve yurtdışındaki yurttaşlarımızı aydınlatmak amacı ile ilgili çalışmaların programlarını tespit etmek.
- i. Başkanlıkça toplanacak Din Şurasına sunulacak raporlarla Başkanlık görüşünü hazırlamak.
- j. Kuruluşa eleman yetiştiren okulların meslek dersleri ile diğer okullardaki din derslerinin kitap, müfredat ve programları hakkında rapor hazırlamak ve gerektiğinde ilgililerle işbirliği yapmak.

Kurulun çalışmalarını Kurul Başkanı yürütür.

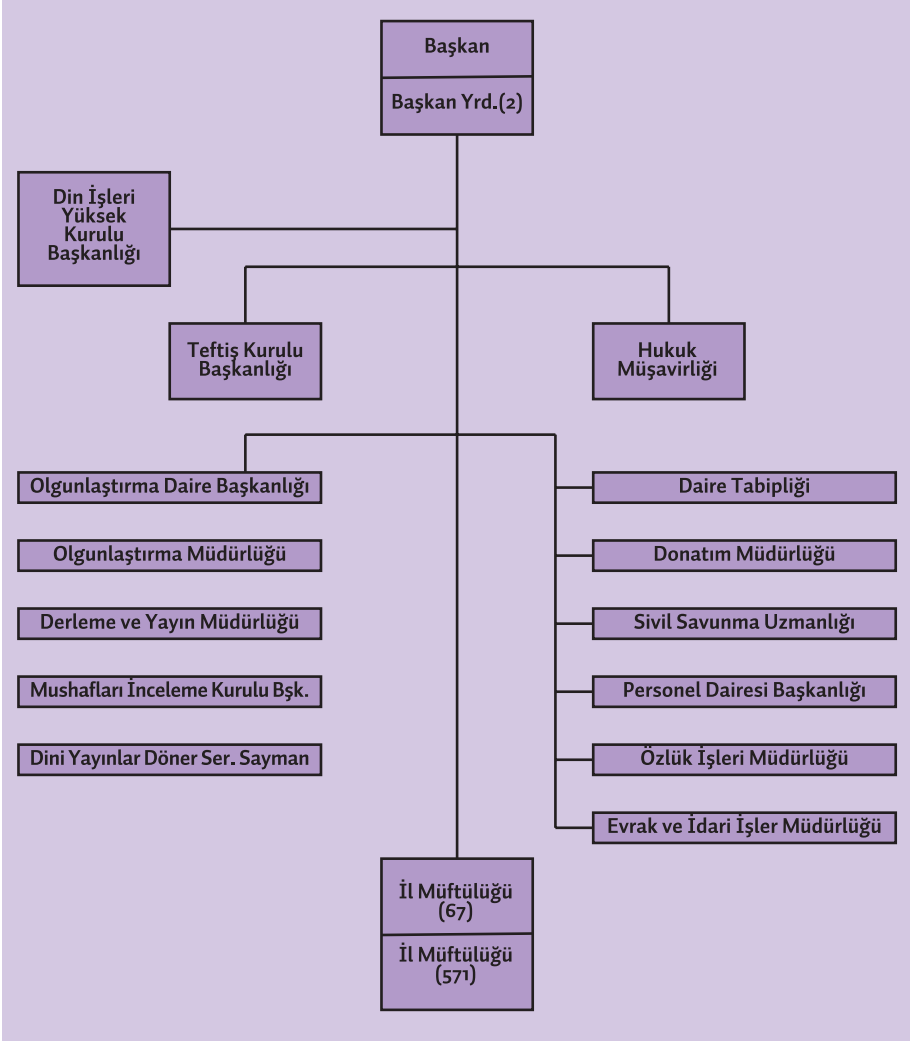
Diyanet İşleri Başkanı, kurulun çalışmalarına katıldığı hallerde kurula başkanlık eder.

Din İşleri Yüksek Kurulu'nun çalışma usul ve esasları, toplantı ve karar yeter sayıları bir yönetmelikle tespit edilir.

1965 yılında çıkarılan bu kanunu Prof. Bahri Savcı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi'nde "Diyanet İşleri Teşkilatı'nın Gelişmeleri" başlıklı yazısında şöyle eleştirmiştir:

1965 Kanunu, açık olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün Başkanlığa koyduğu tali ve tabi ve ancak 'itikatlar' ve 'ibadetler' alanında yetkili bir idare cüzü olma yerinden dışarıya çıkarmıştır. Ona topluma, dinsel bir yön verme faaliyetlerinde bulunma yetkisi tanımıştır. Milli ahlaki ve milli kültürü bile din çerçevesinde inşa imkânı vermiştir. Bu kanun Diyanet İşleri Başkanlığını genel idare içinde, gene tali ve tabi bir idare olarak tutma hususundaki Anayasa emrine şeklen uymuştur. Fakat Başkanlığı hem örgüt olarak dinsel bir yönetim uygulayabilecek ayarlarla donatmıştır, hem de hayatın

Şekil 2.1.1. Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Şeması (1965-1971)

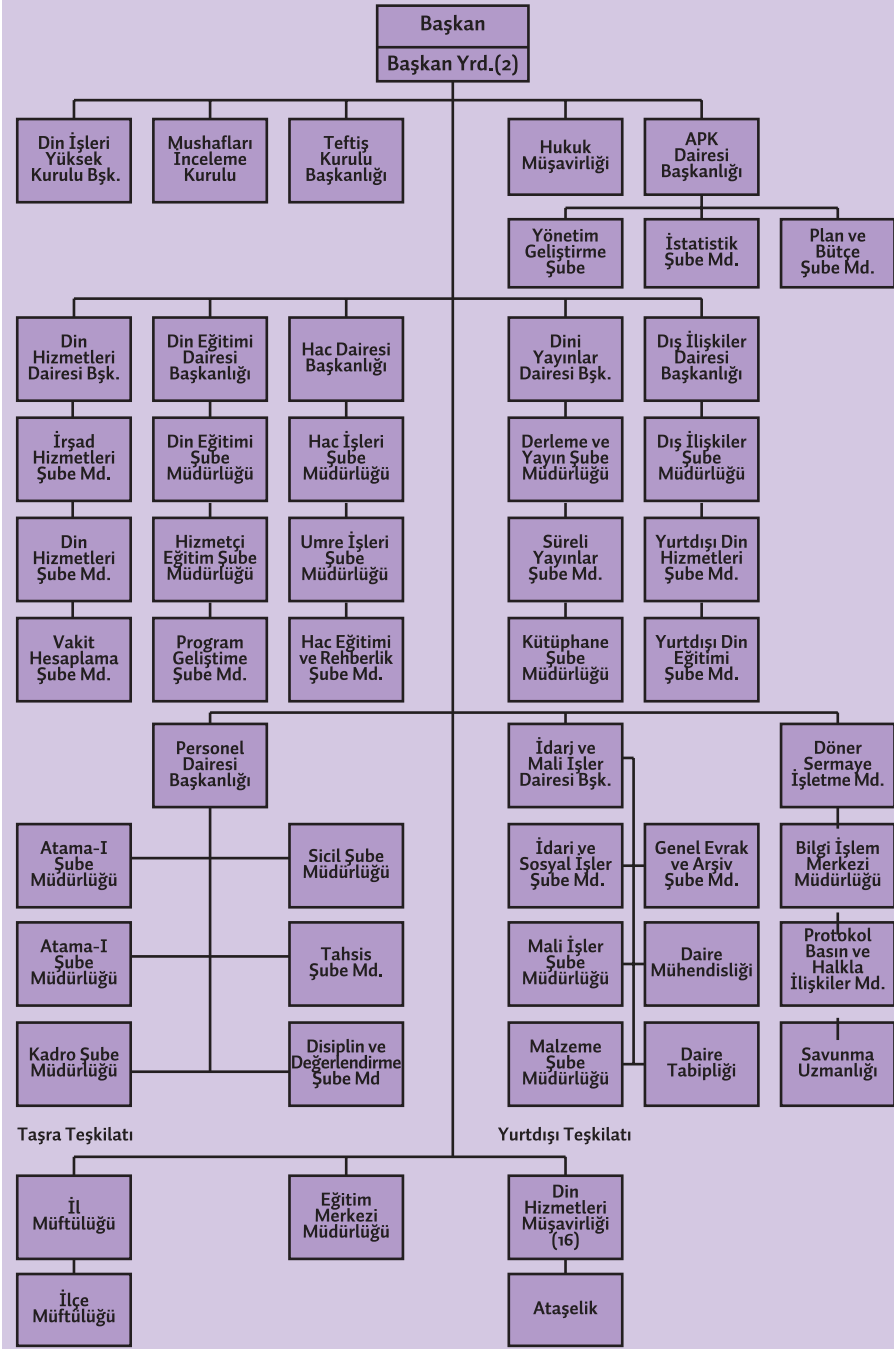

ahlak, kültür ve toplum işlerine dinci bir açı getirecek yetkilerle donatmıştır. Bu da kanımızca genel idare içindeki din örgütünü ancak ibadet ve itikat işleri için, zorunlu olarak tutan ve bunun dışındaki beşeri ilişkiler alanına taşırmayan 'Atatürk Laikliğine' uymaz (101-102).

İştar B. Tarhanlı'ya göre de 633 sayılı yasa Diyanet İşleri kurumuyla ilişkili olarak, anayasal laik devlet ilkesine indirilmiş ilk ve açık bir darbeydi:

Bu düzenlemede Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevleri 'İslam dininin inançları, ibadet, ahlak esaslarıyla işleri yürütmek din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet

Şekil 2.1.2. Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Şeması 2007

yerlerini yönetmek' olarak belirlenmiştir... Bu kuruma 'ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek' gibi içeriği hukuken belirleneyecek [*belirlenemeyecek*] bir işlev yüklemek ancak devletin bir dini, ideoloji olarak benimsemiş olduğu anlamına gelir (Tarhanlı, 1993, 159).

633 sayılı kanunun ardından, uygulamada görülen aksaklıkları gidermek ve yeni ihtiyaçlara cevap vermek üzere, 1974 yılında, bazı değişiklikler içeren yeni bir kanun tasarısı hazırlandı. Bu tasarı, 26 Nisan 1976 tarih ve 1982 sayılı yasalaştı. Ancak zamanın Cumhurbaşkanı'nın başvurusu üzerine, Anayasa Mahkemesinin 18 Şubat 1979 tarih ve 1979/25 ve 1979/46 sayılı kararlarıyla, bu yasa biçim yönünden iptal edildi.

1982 sayılı kanunla birlikte, 633 sayılı kanunun değiştirilmiş olan 2, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 13, 15, 21, 22, 23 ve 24. maddeleri de iptal edilmiş oldu. Anayasa Mahkemesi, iptal hükmünün, bir yıl sonra, yani, 11 Mayıs 1981 tarihinde yürürlüğe gireceğini belirtmiş, yani yeni bir yasa hazırlanması için bir yıl süre vermişti. Ama TBMM bu bir yıl zarfında yeni bir kanun çıkarmadı. Öyle ki 2006 Türkiye'si'nde DİB hâlâ 1965 yılında yapılan ve 13 maddesi iptal edilmiş bir yasayla yönetilmektedir.

1982 Anayasası, Diyanet İşleri Başkanlığı'na "Yürütme" bölümü içinde yer verdi. Anayasa'nın 136. Maddesi, 1961 Anayasası'ndakilere ek olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na bu kez "milletçe dayanışma ve bütünleşme" görevini de yükledi.³

633 Sayılı Kanun ve etrafındaki tartışmalar dışında 1960 yılından bu yana Diyanet İşleri Başkanlığı'nın statüsüne ilişkin ciddi gelişmeler olmadı. Ancak söz konusu yasanın çıktığı dönemdeki teşkilat yapılanması ve personel sayısı bakımından Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ciddi bir gelişme gösterdiği ortadadır. Aşağıdaki iki tabloda bu durum net olarak görülebilir.

2. DİB TEŞKİLAT YAPISI, GÖREVLERİ, HİZMETLERİ

2.1. TEŞKİLAT YAPISI

Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatı merkez, taşra ve yurtdışı teşkilatı olmak üzere üç ana bölümden oluşur. Merkez teşkilatı, Başkanlık makamının yanı sıra ana hizmet birimleri, danışma ve denetim birimleriyle yardımcı birimleri içermektedir.

A) Ana Hizmet Birimleri:

1. **Din İşleri Yüksek Kurulu:** Başkanlığın en yüksek karar ve danışma organıdır. Kurul başkanı, başkan vekili, on dört üye ve çeşitli uzmanlardan oluşur. Başkanlığın

3 Anayasa 136. Madde: "Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, laiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasi görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek özel kanunda gösterilen görevleri yerine getirir" <<http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm>>.

ana hizmet politikasını tespit eder, dini soruları cevaplandırır, dini konularda inceleme ve araştırma yapar, başkanlıkça yayımlanacak yazılı, sesli ve görüntülü yayınların neşrine karar verir. Bu kurul, 22 Haziran 1965 tarih ve 633 sayılı Diyanet İşleri Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile oluşturuldu. Üyeleri seçimle belirlenen kurul üyeleri bakanlar kurulu kararıyla tayin ediliyor.

2. **Mushafları İnceleme Kurulu:** Çeşitli kişi ve kurullarca bastırılacak olan mushafları (Kuran-ı Kerimleri) inceleyerek hatasız basımlarını sağlar.
3. **Din Hizmetleri Dairesi:** İrşad hizmetleri, din hizmetleri ve namaz vakitleri hesaplama şube müdürlüklerinden oluşan bu daire, toplumu din konusunda aydınlatmakla ilgili hizmetleri yürütür. Dini günleri ve namaz vakitlerini belirler. Gerekliğinde kible tespitleri yapar.
4. **Din Eğitimi Dairesi:** Kuran kurslarının ve eğitim merkezlerinin açılış, eğitim, öğretim, denetim ve yönetimiyle ilgili işleri yürütür. Din eğitimi (Kuran kursları), Hizmet içi Eğitim ve Program geliştirme şube müdürlüklerinden oluşur.
5. **Hac Dairesi:** Hac işleri, umre işleri ve Hac eğitimi ve Rehberlik şube müdürlüklerinden oluşur. Hacca ve umreye gideceklerin bu seyahatlerle ilgili her türlü muamelelerini planlar ve yürütür.
6. **Dini Yayınlar Dairesi:** Derleme ve yayın, süreli yayınlar ve kütüphane şube müdürlüklerinden meydana gelen bu daire, başkanlığın yazılı, sesli ve görüntülü yayım işlerini yürütür. Ayrıca dini yayınları derler ve başkanlık kütüphanesini yürütür.
7. **Dış İlişkiler Dairesi:** Dış ilişkiler, yurtdışı din hizmetleri ve yurtdışı din eğitimi şube müdürlüklerinden oluşur. Başkanlığın yurtdışı temaslarını ve yurtdışındaki vatandaş ve soydaşlara götürülecek din hizmetiyle ilgili işleri yürütür. Başkanlık hizmetleri konusunda inceleme ve temasta bulunmak üzere ülkemize gelen yabancı kişi ve heyetlere rehberlik eder.

B) Danışma ve Denetim Birimleri:

1. Teftiş Kurulu
2. Hukuk Müşavirliği
3. Araştırma Planlama ve Koordinasyon Dairesi

C) Yardımcı Birimler:

1. Personel Dairesi
2. İdari ve Mali İşler Dairesi
3. Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
4. Bilgi İşlem Merkezi Müdürlüğü
5. Protokol Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü
6. Savunma Uzmanlığı

D) Taşra Teşkilatı:

DİB taşra teşkilatı müftülükler ve eğitim merkezlerinden oluşur. Müftülükler illerde il müftülüğü, ilçelerde ilçe müftülüğü olarak teşkilatlanmıştır. Bunlar bölgelerinde DİB’i temsil ederler. İl müftüleri doğrudan DİB’e, ilçe müftülükleri ise il müftülüklerine bağlıdır. İl ve ilçe müftülükleri bölgelerindeki din hizmetlerini, dini müesseseleri yönetir ve din görevlilerinin hizmetlerini düzenleyip kontrol eder. Eğitim merkezleri ise, Başkanlığın her kademedeki personelinin mesleki ve kültürel konularda daha iyi bir seviyeye getirilmesi amacıyla hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerinin, Başkanlıkça yapılan plan ve program dâhilinde sağlandığı hizmet birimleridir. Eğitim merkezi müdürlükleri, Antalya, Bolu, Elazığ, Kastamonu, Konya, İstanbul, Manisa, Trabzon ve Erzurum illerinde bulunmaktadır.

E) Yurtdışı Teşkilatı

DİB bünyesinde 13 Ağustos 1984 tarihinde 3860 sayılı Kararname ile “Dış İlişkiler Dairesi” kuruldu. Bu tarihin ardından çeşitli ülkelerde bu daireye bağlı Din Hizmetleri Müşavirlikleri ve Din Hizmetleri Ataşelikleri tesis edildi. Resmi olarak kuruluş tarihi 1984 yılı olsa da Diyanet İşleri Başkanlığı yurtdışındaki Türk vatandaşlarına hizmet götürmeye 1971 yılında başladı. Diyanet İşleri Başkanlığı yurtdışına yönelik iki farklı faaliyet alanı tanımlıyor. Bunlar:

1. Misyon
2. Hizmet

DİB, bu iki başlık altında toplanan faaliyetleri, Türkiye Büyükelçilikleri nezdinde Din Hizmetleri Müşavirlikleri, Başkonsolosluklar nezdinde ise Din Hizmetleri Ataşelikleri teşkilatları aracılığıyla yürütüyor. 2004 yılı itibarıyla Din Hizmetleri Müşavirlikleri bulunan ülkeler: Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İsveç, İsviçre, İngiltere, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Makedonya ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.

Din Hizmetleri Ataşelikleri bulunan yerlerse: Almanya (Berlin, Düsseldorf, Essen, Frankfurt, Hamburg, Hannover, Köln, Karlsruhe, Münih, Nürnberg, Stuttgart, Münster, Mainz), Avustralya (Sydney, Melbourne), Hollanda (Deventer), Fransa (Lyon), Amerika Birleşik Devletleri (New York), Suudi Arabistan (Cidde), Nahcivan, Romanya (Köstence). Bunlar dışında Müşavirlik ve Ataşelik birimleri olmayan (Kanada, Norveç, Litvanya, Ukrayna, Moğolistan ve Gürcistan) çeşitli ülkelerde de geçici din görevlileri bulunuyor.

2.2. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI’NIN GÖREVLERİ VE HİZMETLERİ

DİB’in yerine getirdiği görev ve fonksiyonları beş başlık altında toplamak mümkün:

- A) İbadet ile ilgili hizmetler
- B) Dini konularda toplumu aydınlatma ile ilgili hizmetler

- C) Din Eğitimi ile ilgili hizmetler
- D) Yurtdışı ile ilgili hizmetler
- E) Vakıf ile ilgili hizmetler

A) İbadet İle İlgili Hizmetler:

Diyanet İşleri Başkanlığının ibadet ile ilgili hizmetlerini iki başlıkta toplayabiliriz:

- İbadet yerlerinin yönetilmesi
- Hac ve Umre organizasyonları

1. İbadet Yerlerinin Yönetilmesi

İbadet yerlerinin yönetilmesine yönelik hizmetler Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluşundan bu yana başlıca görev alanı oldu. Bu konuya ilişkin ilk yasal düzenleme 633 sayılı kanunla getirildi. Kanununun 35. maddesi; "Özel veya tüzel kişiler tarafından yaptırılan ve idare edilen cami ve mescit görevlilerini, Diyanet İşleri Başkanlığı lüzum gördüğü takdirde kadrosuna alma yetkisine haizdir" şeklindeydi. 1 Ağustos 1998 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 4379 sayılı kanunla ise Türkiye genelinde bulunan tüm cami ve mescitlerin yönetimi tamamen Diyanet'e bırakıldı. Yasanın 35. Maddesi şu şekilde değiştirildi.

Cami ve mescitler Diyanet İşleri Başkanlığı'nın izni ile ibadete açılır ve Başkanlıkça yönetilir. Hakiki ve hükmi şahıslar tarafından yapıldığı halde izinli veya izinsiz olarak ibadete açılmış bulunan cami ve mescitlerin yönetimi üç ay içinde Diyanet İşleri

Tablo 2.2.1. Yıllara Göre Cami Sayısı

Yıllar	Cami Sayısı	Yıllar	Cami Sayısı
1971	42744	1993	68675
1973	45152	1994	69523
1981	47645	1995	70213
1984	54667	1996	71293
1985	57060	1997	72418
1986	59460	1998	73772
1987	61532	1999	74356
1988	62947	2000	75002
1989	64675	2001	75369
1990	66000	2002	75941
1991	66674	2003	76445
1992	68202		

Kaynak: DİB APK İstatistikleri

Başkanlığı'na devredilir. Diyanet İşleri Başkanlığınca buralara imkânlar nispetinde kadro tahsis edilir. Kadro tahsis edilinceye kadar buralarda görev yapanların mesleki ehliyetleri ile ilgili esas ve usuller yönetmelikle düzenlenir.

Türkiye'deki toplam cami sayısı 1 Ocak 2004 itibarıyla 76 bin 445'tir. Bu camilerin tümü 4379 sayılı kanuna göre Diyanet tarafından yönetilmek zorunda. Ancak bu camilerin tümünde Diyanet görevlileri bulunmuyor. Sebepse kadro yetersizliği.

Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Dairesi Başkanlığı verilerine göre sadece 66 bin 27 cami için başkanlık bünyesinde kadro mevcut. Geri kalan 10 bin 418 cami için kadro dahi tahsis edilmemiş durumda. Bu rakama kadrosu olduğu halde personel eksikliği nedeniyle doldurulamayan 9 bin 299 kadro da eklendiğinde 19 bin 717 camide Diyanet görevlisinin bulunmadığı gerçeği ortaya çıkıyor. Diğer bir deyişle, var olan camilerin yüzde 25'i, yani her dört camiden biri resmi olarak bir imam veya din görevlisinden yoksun. Peki, bu camiler kapalı mı? Bu sorunun yanıtını Diyanet İşleri Başkanı Prof. Ali Bardakoğlu şu şekilde veriyor:

Birçok camide din görevlisi göndermediğimiz vakit, insanlar o caminin kapısına kilit vurmuyorlar. Camiyi açıyorlar, kendilerine göre, yoldan geçen kılık-kıyafeti hocaya benzeyen birini buluyorlar, mihraba geçiriyorlar, 'hocam bize dini öğret' diyorlar ve o insanlara din anlatıyor. Ne anlattığını, bir Allah biliyor, bir cemaat biliyor ve siz beş, altı yıl sonra oraya gittiğinizde çok farklı bir anlayışla, farklı bir oluşumla karşı karşıya kalabiliyorsunuz. Sorunlarla boğuşuyoruz ("İskele Sancak" Programı, Kanal 7, 2004).

Tablo 2.2.2. Yıllara Göre Diyanet Personel Sayısı

Yıllar	Personel Sayısı	Yıllar	Personel Sayısı
1970	25 236	1992	76 232
1973	30 970	1993	75 090
1981	43 197	1994	74 772
1982	44 369	1995	75 043
1983	46 665	1996	76 087
1984	49 784	1997	81 492
1985	22 380	1998	79 685
1986	61 929	1999	77 795
1987	65 361	2000	75 433
1988	70 099	2001	76 037
1989	74 930	2002	74 368
1991	74 789	2003	74 108
		2004	74 114

Kaynak: DİB APK İstatistikleri

**Tablo 2.2.3. Diyanet İşleri Başkanlığı Kadro ve Personel Sayısı
(1 Ocak 2007 itibariyle)**

Unvanı	Dolu	Boş	Toplam
İmam-Hatip	57.951	5.766	63.717
Müezzin Kayyım	9.816	730	10.546
Kur'an Kursu Öğreticisi	3.773	734	4.507
Diğer Personel	8.545	1.241	9.789
TOPLAM	80.085	8.471	88.556

Kaynak:<http://www.diyamet.gov.tr/turkish/tanimistatistik.asp>

2. Hac ve Umre Organizasyonları

Türkiye’de hac organizasyonları 1979 yılına kadar seyahat acenteleri ile bazı kişi ve kuruluşlar tarafından yapılırdı. 26 Nisan 1979 tarih ve 7/17439 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla hac maksadıyla seyahat düzenleme görevi sadece Diyanet İşleri Başkanlığı’na verildi. Ağustos 1994 tarihi itibariyle geçerli olan Hac ve Umre Seyahatleri düzenlemesiyle Bakanlar Kurulu’nun 18 Mayıs 2000 tarih ve 24053 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan kararıdır.

B) Dini Konularda Toplum Aydınlatma ile İlgili Hizmetler

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın, dini konularda toplumu aydınlatma ile ilgili hizmetleri dört başlık altında toplanabilir:

- Dini soruların cevaplandırılması
- Vaaz ve İrşad
- Dini konferans ve paneller, uluslararası şura ve toplantılar
- Dini yayınlar

C) Din Eğitimiyle İlgili Hizmetler

Diyanet İşleri Başkanlığı yaygın din eğitimi hizmetini Kuran kursları aracılığıyla yerine getirmektedir. Cumhuriyet döneminde ilk Kuran kursu 1927 yılında açıldı. Son olarak 3 Mart 2000 tarihinde Resmi Gazete’de 23982 sayısıyla yayımlanan “Diyanet İşleri Başkanlığı Kuran Kursları ile Öğrenci Yurt ve Pansiyonları Yönetmeliği”nde Kuran Kursları’nın amacı şu şekilde tanımlandı:

- Madde 5- Kur’an kurslarının amacı, nitelikleri uygun olan vatandaşlara;
- a) Kur’an-ı Kerim’i usulüne uygun olarak, yüzünden okumayı öğretmek,
  - b) Kur’an-ı Kerim’i doğru bir şekilde okumayı sağlayıcı bilgileri (tecvid, tashih-i huruf ve talim) uygulamalı olarak öğretmek,

- c) İbadetler için gerekli sûre, âyet ve duâları doğru olarak ezberletmek ve bunların meallerini öğretmek,
d) Hafızlık yaptırmak,
e) İslam dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile Peygamberimizin hayatı ve örnek ahlâkı (sireti) hakkında bilgiler vermektir.

Tablo 2.2.4. Yıllara Göre Kuran Kursu Sayıları

Yıllar	Kuran Kursu Sayısı	Öğretime Kapalı Kuran Kursu Sayısı
1980	2 610	
1981	2 773	
1982	2 946	
1983	3 047	
1984	3 047	
1985	3 355	
1986	4 033	
1987	4 058	
1988	4 420	
1989	4 715	
1990	4 998	
1991	4 557	889
1992	4 783	831
1993	4 925	998
1994	4 985	1 059
1995	5 011	1 507
1996	5 241	1 146
1997	4 980	1 624
1998	3 705	2 851
1999	3 498	2 963
2000	3 119	3 189
2001	3 774	3 022
2002	3 664	3 153
2003	3 811	3 124

Kaynak: DİB, APK İstatistikleri

Ağustos 2004 itibariyle 3 bin 922 Kuran kursunda, 16 bin 729'u erkek 117 bin 677'si kız olmak üzere toplam 134 bin 406 öğrenci öğrenim görüyor. Yıllara göre Kuran kursları sayısı şöyle:

Tablo 2.2.5. Yıllara Göre Kuran Kursu Öğrenci Sayıları			
Yıllar	Kız Öğrenci	Erkek Öğrenci	Toplam
1980	34 293	25 513	59 806
1981	52 934	30 751	83 685
1982	52 934	36 103	89 037
1983	58 156	42 107	100 263
1984	53 211	34 755	87 966
1985	65 184	38 244	98 828
1986	71 580	44 675	116 255
1987	80 206	48 000	128 806
1988	82 107	44 418	126 525
1989	95 332	52 047	147 379
1990	94 744	51 852	146 606
1991	96 258	54 558	150 816
1992	102 640	51 546	154 186
1993	107 780	49 533	157 313
1994	113 020	50 424	163 444
1995	110 433	49 736	160 169
1996	111 155	47 291	158 446
1997	109 718	46 258	155 976
1998	104 215	34 079	138 294
1999	77 604	11 734	89 338
2000	76 340	8 766	85 106
2001	82 011	14 201	96 212
2002	70 473	9 363	79 836
2003	95 627	13 497	109 124

Kaynak: DİB, APK İstatistikleri

D) Yurtdışı Hizmetleri

Diyanet İşleri Başkanlığı yayınlarında Yurtdışı ile ilgili hizmetler, yurtdışındaki vatandaşlarımıza din hizmeti götürmek, onların dini ve millî prensiplere bağlılığını kuvvetlendirmek, inanç ayrılığı istismarını önlemek ve bu konularda her türlü faaliyeti yürütmek olarak açıklanıyor (*Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı*, 1997, 758). Bu amaçla 13 Ağustos 1984 tarihinde 3860 sayılı Kararname ile “Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı” kuruldu. Diyanet İşleri Başkanlığı yurtdışına gönderilen din görevlileri aracılığıyla buldukları ülkelerdeki Türkiyelilere cami hizmetleri, irşad hizmetleri, din eğitimi hizmetleri, sosyal içerikli hizmetler, dini yayın hizmetleri, hac hizmetleri, cenaze hizmetleri gibi alanlarda hizmet sunuyor.

E) Vakıf Hizmetleri

Diyanet İşleri Başkanlığı vakıf hizmeti olarak Türkiye Diyanet Vakfı aracılığıyla faaliyet yürütür. Türkiye Diyanet Vakfı, 13 Mart 1975 tarihinde kurulmuş ve amacı, Vakıf senedinin 2. Maddesinde şöyle tarif edilmiştir:

Vakfın gayesi, İslam Dini'nin gerçek hüviyeti ile tanıtılmasında, toplumun din konusunda aydınlatılmasında Diyanet İşleri Başkanlığına yardımcı ve destek olmak, gereken yerlerde cami yapıp donatmak, fakir hastalar için tedavi kurumları açıp işletmek, zekat, fitre gibi Müslüman vatandaşlarımız tarafından yapılacak yardımları şartlarına uygun olarak toplumdaki ihtiyaç sahiplerine intikal ettirerek sosyal yardım ve hizmeti geliştirmektir.

1975 yılında dönemin Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan, Başkan Yardımcıları Tayyar Altıkulaç ile Yakup Üstün ve Hukuk Müşaviri Ahmet Uzunoğlu tarafından kurulan Vakıf, 20 Aralık 1977 tarih ve 7/14422 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile vergi muafiyeti elde etti. Diyanet Vakfı bugün Diyanet İşleri Başkanlığı'nın maddi anlamda en büyük destekçisidir. Ankara'da, Eskişehir yolu üzerindeki Diyanet İşleri Başkanlığı binası da Diyanet Vakfı tarafından yaptırılmıştır. Türkiye Diyanet Vakfı'nın organları şunlardır:

- Genel Kurul
- Mütevelli Heyeti
- Denetleme Kurulu
- Genel Müdürlük
- Dış İlişkiler ve Bağlı Kuruluşlar Koordinatörlüğü

3. DİB'E İÇERİDEN VE DIŞARIDAN BAKIŞLAR

Türkiye'de Cumhuriyeti kuran iradenin din, devlet ve toplum ilişkilerinin tam merkezine koyduğu Diyanet İşleri Başkanlığı 80 küsur yıllık bir tarihe sahip. Diyanet İşleri Başkanlığı 80 yıldır Türkiye'de dini hayatı düzenliyor, camileri yönetiyor,

İslam dini hakkında tek otorite olarak vatandaşları aydınlatıyor. Dini hayat gibi sivil bir alanın genel idare içinde kalan resmi bir kurumu olan Diyanet İşleri Başkanlığı etrafındaki tartışmalar her zaman süre geldi. Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı etrafındaki tartışmalarda her zaman iki olgu öne çıktı. Bunlardan ilki laik bir devlette Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir kurumun olup olamayacağı diğer bir deyişle kurumun statüsü. Diğer bir tartışma konusuysa Diyanet İşleri Başkanlığı’nın İslam dininin sadece Sünni yorumunu benimsediği diğer mezhep ve inanç gruplarına hizmet götürmediği. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı’na yönelik en sert eleştiriler kendisini Alevi olarak tanımlayan gruplardan geliyor.

2005 yılında TESEV bünyesinde Ruşen Çakır ve İrfan Bozan tarafından *Sivil, Şeffaf ve Demokratik bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?* başlıklı bir araştırma raporu yayımlandı. Bu raporda Türkiye’de Adana, Ankara, Aydın, Bursa, Diyarbakır, Erzurum, İstanbul, Kayseri, Samsun ve Almanya’da saha araştırmaları yapıldı. Saha araştırmasında DİB’e bağlı erkek ve kadın din görevlileriyle, cami cemaatiyle, dindar kadınlarla mülakatlar yapıldı. Yapılan mülakatlarla Türkiye’de dini hayatın bir fotoğrafı çekilmeye ve DİB hakkındaki görüşler alınmaya çalışıldı.

3.1. DİN GÖREVLİLERİNE GÖRE DİB

Din görevlilerinin hemen hemen tamamına yakını DİB’i “olmazsa olmaz” bir kurum olarak görüyor. 80 yıllık hizmetse onlara göre genel olarak başarılı. Başarıyı olumsuz etkileyen faktörse kadro yetersizliği. Din görevlilerinin çoğunluğu DİB’e siyasi müdahale olduğunu, siyasetçilerin özellikle atamalara karıştığını iddia ediyor. Atamayla gelen başkanın özgürce hareket edemediği belirtiliyor. Bu nedenle genel eğilim DİB’in özerk olması. Özerk olsun olmasın başkanın seçimle gelmesi, seçime tüm Diyanet çalışanlarının katılması ve Cumhurbaşkanınının saptanan isimlerden birini seçmesi önerisi sıklıkla dile getiriliyor.

DİB içerisinde ayrıca bir “alaylı/mektepli” tartışması yaşanıyor. Çok sayıda din görevlisi, üniversiteden gelen başkan ve yardımcılarının kurumu ve kendilerini yeterince tanımadığını iddia ediyor, bu nedenle başkanın “aşağıdan gelmiş” birisi olmasını temenni ediyor.

Diyanet’in daha aktif olması, medyada ve kamu hayatında daha görünür olması gerektiği dile getiriliyor. Diyanet İşleri Başkanı’nın TV ekranlarında sıkça görünmesi ülkedeki dini hayata ilişkin tartışmalarda taraf olması, görüş bildirmesi isteniyor. “Diyanet’in lağvedilip din işlerinin cemaatlara bırakılması önerisi hiçbir şekilde din görevlilerinden onay almıyor. Böyle bir durumda ezici bir çoğunluk “kaos, kargaşa, felaket” uyarısı yaparken “belki ilerde olabilir” diyen bile çıkmıyor..

Aleviler konusundaysa, onları “İslam’dan sapmış” olarak tanımlayanlar azınlıkta kaldı. Türkiye’de özellikle Sünni kesimden gelen siyasetçilerin sık sık vurguladıkları

“Alevilik Hz. Ali’yi sevmekse ben de Aleviyim” sözü din görevlileri tarafından yaygın olarak benimseniyor. Çoğunluk Aleviliği Türkiye’nin bir “zenginliği” olarak görüyor ama onların Diyanet’te temsiline de aynı kararlıkla karşı çıkıyor. Bunun gerekçesi de Diyanet’in belli bir mezhebi değil tüm İslam’ı temsil ettiği iddiası ve Alevilerin temsilinden sonrasırıya başkalarının gireceği öngörüsü. Kadın din görevlileri ise erkek meslektaşlarına göre DİB hizmetlerine Aleviliğe bakış konusunda farklılaşıyorlar. Kadın din görevlileri erkeklere göre Aleviliğe daha empatik, hatta sempatik bakıyorlar. Erkek din görevlilerindeki “biz Alevilere de hizmet veriyoruz ama onlar camilere gelmiyor” yaklaşımı kadın din görevlilerinde yok. Görüşme gerçekleştirilen kadın din görevlileri Alevilerin DİB’de temsil sorunu yaşadıklarını DİB’in Alevileri de kapsayan onlara da hizmet götürecek bir tarzda yapılması gerektiği görüşünü öne çıkarıyorlar

3.2. CAMİ CEMAATİNE GÖRE DİYANET

Diyanet, Türkiye’de düzenli olarak camiye devam eden vatandaşların gözünde de “olmazsa olmaz” bir kurum. Cami cemaati, dini hayatı düzenleyen merkezi bir kurumun mutlaka olması gerektiği konusunda hemfikir. Diyanet’in lağvedilip din hizmetlerinin cemaatlere devri önerisi neredeyse hiç taraftar bulmuyor. Böyle bir durumda kaosun çıkacağı, bölünmelerin gerçekleşebileceği herkesin ortak kaygısı. Hatta bu endişeyi, belli bir Sünni cemaat içinde yer aldıklarını söyleyenler bile paylaşıyor.

Cami cemaati, bir kurum olarak Diyanet’in varlığını savunmakla birlikte onun şimdiki statüsüne onay vermiyor. Birkaç istisna dışında, görüşülen herkes Diyanet’e siyasilere ciddi bir biçimde müdahale ettiğini düşünüyor. Öncelikle Diyanet İşleri Başkanı’nın, ardından müftü ve imamların atanmasını bu siyasi müdahaleye kanıt olarak gösteriyorlar. Hutbeler de siyasi müdahalenin bir başka göstergesi olarak algılanıyor. Ancak hutbelere siyasi müdahale olduğu kanısı, atamalar konusunda olduğu kadar yaygın değil.

Diyanet’in arzulanan performansı gösterememesinin, siyasi müdahalelerden çok kurumun “özerk” bir yapıya sahip olmamasından kaynaklandığını düşünen ciddi bir kitle de söz konusu. Diyanet’in daha özerk olması gerektiği, bunun ilk aşamasının da başkanının seçimle işbaşına geçmesi olduğu savunuluyor. Özerklikle birlikte Diyanet’in saygınlığının da artacağı kanısı hâkim.

Bir diğer yaygın kanı ve beklenti de Diyanet’in daha aktif olması, hayatın içine girmesi yolunda. Diyanet’in görsel ve işitsel medyayı daha sık ve etkili kullanması, bu yolla topluma mesaj vermesi, bilgi sunması isteği çok sık dile getiriliyor.

Diyanet’in eğitim ve halkı aydınlatma konusunda yeterli olmadığı konusunda çoğunluk birleşiyor. Diyanet’in camilerde namaz kıldırımdan öte hizmetler vermesi, örneğin televizyonu daha iyi ve sık kullanılması gerektiği vurgulanıyor.

Çoğunluk merkezi hutbe uygulamasına yerel hassasiyetlerin, özelliklerin ve sorunların göz ardı edildiği iddiasıyla karşı çıkıyorlar. En azından bölge ya da iller temelinde bir merkezleştirmenin daha uygun olacağı görüşü hâkim.

Camilerin fiziki olarak yeterli olduğu konusundaysa tam bir mutabakat gözleniyor. Cuma ve bayram namazları dışında camilerin boş olduğu belirtiliyor. Bu arada namaz sonrası camilerin kapanmasına itirazlar edenler bulunuyor.

“Diyanet’in fetva ve açıklamalarına yüzde yüz güvenirim” diyen kişilerin sayısı da düşük bir oranda. Özellikle milli piyango ve faiz konusunda Diyanet’in bağımsız görüş veremeyeceği kanısı çok yaygın. Bununla birlikte Diyanet dışında herhangi bir otoriteye de güven yok. Diyanet’in fetvalarını “aklıma uyarsa, başka yerlere doğrularak güvenirim” diyenler çoğunluğu oluşturuyor.

Din görevlilerinin daha eğitilmiş olmalarının dışında, sosyal olarak kendilerini daha geliştirmeleri bekleniyor. Din görevlilerinin ibadetler dışında vakitlerini camide geçirmeyi pek tercih etmemeleri de eleştirilen konular arasında yer alıyor.

Görüşülen cami cemaatinin yaklaşık olarak yarısını oluşturan ve çoğunluk görüşü olarak değerlendirilebilecek yaklaşım “Aleviliğin Türkiye’nin bir gerçeği olduğu” şeklindeydi. “Onlar da bizim kardeşimiz”, “Onlar da Türkiye vatandaşı” sık tekrarlanan cümleler oldu. Alevi inancını yargılamaktan kaçınan çoğunluğu oluşturan bu grup, Alevilerin farklı inançları ve ibadet şekilleri olsa da bunun bir ayrılık değil zenginlik olarak görülmesi gerektiğine vurgu yaptı. Görüşülen cami cemaatinin diğer yarısıysa Alevilik inancını yargılayan bir anlayışa sahipti. Ancak yargılama konusunda farklılıklar vardı. Zaman zaman Alevilik hakkında sert, rencide edici değerlendirmeler de vardı ancak bunlar görüşülen kitlenin yüzde 10’u kadar bir niceliğe sahipti. Cami cemaatinin çoğunluğu Alevilerin Diyanet’te temsil edilmemesi yönünde görüş bildirdi. Görüşülen cami cemaatinin yaklaşık üçte ikisi; “Aleviler Diyanet’te temsil edilirse başka gruplar da böyle haklar isterler, bu durum tartışmalara ve kaosa neden olur” görüşünde.

Türkiye’de kadınlar camilerden büyük ölçüde mahrumlar. Bu noktada kadınların nasıl bir dini hayatı yaşadıkları, dini bilgilenmelerini nasıl gerçekleştirdikleri de saha çalışması sırasında araştırıldı. Genellikle evlerinde namazlarını kılan kadınlar, ev toplantıları aracılığıyla gruplar halinde dini bilgilenme yolunu tercih ediyorlar. Bu toplantılar, toplu ibadet olabildiği gibi sohbetler şeklinde gerçekleşiyor. Kadın dindarlar söz konusu toplantılara Diyanet görevlilerinin gelmediğinin, çünkü Diyanet görevlisi kadın tanımadıklarını belirtiyorlar. Dindar kadınların büyük çoğunluğu Diyanet’in kendilerine yönelik faaliyetlerinden tamamen habersiz durumda. Hatta Diyanet’in işleyişi ve verdiği hizmetler hakkında pek bir fikirleri bile yok. Öte yandan Diyanet’ten beklenti had safhada. Kadınlar, Diyanet’in, “camilerden çıkıp halkın içine girmesini”, çağrı yakalamasını, dini topluma sevdirmesini bekliyor. Neredeyse hiçbiri

Diyanet'te görevli bir kadın din görevlisi tanımlıyor. Dindar kadınlar tarikat ve cemaat örgütlenmeleri hakkında ciddi oranda bilgi sahibi çünkü Diyanet hizmetlerinin ulaşmadığı kadınlar cemaat ve tarikatlarla ilişki halinde. Yani bu yapılar Diyanet'in boş bıraktığı alanı dolduruyor. Kadınlar, cemaat örgütlenmelerine yakın ama bir o kadar da eleştirel. Dini konularda "akıl" danıştıkları, "hizmet" aldıkları cemaatlerin yapılanmalarına eleştirel bakıyorlar ancak onlardan yararlandıkları için de mahkûm edici bir dil kullanmaktan özenle kaçınıyorlar. Diyanet'in, üzerine düşen görevleri daha etkin ve yaygın şekilde yapması durumunda cemaat ve tarikatlara ihtiyaç duyulmayacağını düşünüyorlar.

Görüşülen tüm dindar kadınlar Sünni İslam anlayışına göre ibadet ediyorlardı. Bu kişilerin Aleviliğe yönelik yaklaşımları "son derece empatik" olarak değerlendirilebilir. Dindar erkeklere kıyasla dindar kadınların Alevilik inancına yaklaşımı alabildiğine yumuşak. Dindar kadınlar Alevileri farklı olarak tanımlamalarına karşın onların inançlarını yargılamıyorlar. Alevilerin "iyi insanlar" oldukları sık tekrarlanan bir ifadeydi. Alevilerin dinden uzaklaştıkları, "başka bir yolda" oldukları gibi yorumlar olsa da, onları da İslam içinde olarak tanımlamaya özen gösterdiler. Ezici bir çoğunluk kendileri istedikleri takdirde Alevilerin de Diyanet'te temsil edilmesi gerektiği görüşünde.

3.3. ÜST DÜZEY YÖNETİCİLERİ VE DİB

Araştırmada kurumun yedi üst düzey yöneticisiyle, her biriyle ayrı ayrı, en az birer saatlik görüşmeler yapıldı. Bunlar Diyanet İşleri Başkanı Prof. Ali Bardakoğlu, Başkan Yardımcısı Prof. Muhammet Şevki Aydın, Başkan Yardımcısı Doç. Mehmet Görmez, Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı Dr. Muzaffer Şahin, APK Daire Başkanı Hasan Demirağ, Teftiş Kurulu Başkanı Mahmut Sevgili ve Dış İlişkiler Daire Başkanı Dr. Ali Dere.

Yedi üst düzey görevliyle görüşmelerin ardından Diyanet'te "eski/yeni", "alaylı/mektepli" farkının ne derece gerçek ve önemli olduğu bir kez daha görüldü. Eskiler, var olana sıkı sıkıya sarılıp bunun üzerinde birtakım iyileştirmelere gitmeyi savunurken, yeniler daha atak ve "yenilikçi"ler, kurumun 80 yılına hayli eleştirel bakıyorlar. Ancak arada bir gerilim veya zıtlaşmanın olduğu söylenemez.

En azından tüm üst düzey yönetim, var olandan daha ileriye gidilebileceği, şartların bunu dayattığı ve aynı zamanda mümkün kıldığı; bunun da esas olarak kurum mensuplarının kalitesinin yükseltilmesiyle mümkün olduğu noktasında tam bir mutabakat içinde. Herkes din görevlilerinin yer yer cemaatlerinin gerisinde kaldıklarını düşünüyor ve bunu büyük ölçüde ekonomik durumlarının kötülüğüne ve İmam Hatip Liseleri ile ilahiyat fakültelerindeki kalite düşüşüne bağlıyor.

Bu açıdan "her işin başı eğitim" şiarının tüm Diyanet üst yönetimi tarafından benimsenmiş olduğu görülüyor. Eğitim bu kadar öne çıkınca/çıkarılınca, üniversite

kökenli yeni yöneticilerin meşruiyeti de artıyor ve böylece muhtemel çekişmelerin de önü alınmış oluyor.

Kuşkusuz görüştüğümüz yedi üst düzey yöneticiden hiçbirinin Alevilerin Diyanet'te temsiline sarı ışık bile yakmaması, bu tabu konunun eski/yeni, gelenekçi/yenilikçi ayrımını ortadan kaldırdığını da gözler önüne seriyor.

3.4. ALEVİLERE GÖRE DİYANET

Türkiye'de son yıllarda en çok tartışılan kurumlardan biri olan Diyanet İşleri Başkanlığı'na belki de en sert eleştiriler Alevi-Bektaşî kesiminden geliyor. Aynı şekilde, Diyanet'te mezhep ve tarikatların temsili söz konusu olduğunda ilk akla gelen Aleviler oluyor. Her ne kadar Alevi-Bektaşîler, Diyanet'te temsil hakkında farklı görüşe sahip olsalar da bu kurumun Sünnî –hatta Hanefî- olduğu, diğer inançlara ayrımcılık yaptığı tespitinde ve şu anki statüsüne itirazda birleşiyorlar. Alevilerin temsili konusunun sadece ülkenin içişlerini değil, Türkiye-AB ilişkilerini de çok yakından ilgilendirdiği sır değil. İlerleme Raporlarında Alevilere ilişkin yer alan ifadeler:

Türkiye tarafından tanınan dinsel azınlıklar kendi dinlerini icra etmekte serbesttirler, fakat (Sünnî) İslam'dan başka dinlerin icrası, örneğin dinsel mekânların mülkiyetini ve faaliyetlerin genişletilmesini etkileyen pek çok bürokratik kısıtlamaya tabidir... Türkiye'nin Alevi Müslümanları en az 12 milyon kişi olarak tahmin edilmektedir. Sünnî din adamlarının aksine, hükümetten maaş alan Alevi din adamları yoktur. (Avrupa Birliği Komisyonu, 1998)

Dini özgürlüklere ilişkin olarak, Ekim 2004'ten bu yana, gerek mevzuat gerek uygulama bakımından sadece çok sınırlı gelişme kaydedilmiştir. Sünnî olmayan Alevi toplum, ibadet yerlerinin tanınması ve ilgili devlet kurumlarında temsillerinin yanı sıra, zorunlu din eğitime ilişkin güçlükler yaşamaya devam etmektedir. (Avrupa Birliği Komisyonu, 2005)

Alevi cemaatinin durumunda hiçbir gelişme olmamıştır. Aleviler ibadet mekânlarını (Cemevleri) açmakta hala zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Cemevleri ibadet yeri olarak tanınmamakta ve devletten mali yardım alamamaktadır. (Avrupa Birliği Komisyonu, 2006)

Son yıllarda kültürel kimlikleri güçlenen Alevi-Bektaşîlerin istek ve taleplerine karşı ilgisizlik ve siyasi iktidarların ağırdan alan tutumları Alevi çevreleri talepleri konusunda daha keskin tavırlar almaya itiyor. Alevilerin her platformda sık sık tekrarladığı eleştiriler 1992 yılından itibaren Diyanet tarafından ele alınmaya başlandı. O tarihten itibaren Diyanet Aleviler ve Alevilik üzerine birtakım araştırma ve yayın faaliyetlerine girişti. Diyanet tarafından Aleviler üzerine yapılan yayınlar,

daha çok bu kesimin dağınık bir yapı arz etmesine vurgu yapan ve Alevi taleplerini, hali hazırdaki Diyanet'in faaliyet alanları ve anayasal çerçevesinin ötesinde talepler olarak değerlendiren birer reddiye olmaktan ibaret kaldı. Sonuçta Diyanet gerek Alevi kimliği ve inancını, gerekse bu kesimin taleplerini anlama ve kavrama konusunda, önyargılı yaklaşımı nedeniyle hepyetersiz kaldı. Diyanet'in ve onunla paralel düşünen bazı Sünni kişi ve çevrelerin temel sorunu, Aleviliği Alevilerin yaşadığı ve gördüğü şekilde değil de kendilerinin gördüğü ve hatta görmek istediği şekilde tanımlamak istemeleriydi.

TESEV araştırmasında Türkiye'deki Alevilerin DİB'e bakış açıları ve varsa DİB'den talepleri de incelendi. Bu bağlamda Alevilik konusunda görüşleriyle öne çıkan kişi ve kurumlardan görüşler derlendi. Çok sayıda kurum ve kişiden görüş alındı. Bunun nedeni Türkiye'de Alevi inancı taşıyan kesimlerin çok parçalı bir görünüm arz etmesiydi. Bu çok parçalılık Alevi inancını tanımlamaktan DİB'e bakış açısına kadar farklı alanlarda kendini gösterdi. Şu da ortaya çıktı ki Alevi kesimi Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmalarına karşın DİB'i Türkiye Cumhuriyeti'nin bir kurumu olarak benimsemiyorlar ve sert bir ton taşıyan eleştiriler yöneltmekten çekinmiyorlar.

Görüş alınan kurumlar şunlardır: CEM Vakfı, Hüseyin Gazi Derneği, Pir Sultan Abdal 2 Temmuz Kültür ve Eğitim Vakfı, Karacaahmet Sultan Eğitim ve Kültür Vakfı, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı, Pir Sultan Abdal Kültür Derneği, Alevi-Bektaşlı Eğitim ve Kültür Vakfı, Gazi Cemevi Hacı Bektaş Veli Kültürünü Tanıtma Derneği, Avrupa Alevi Birlikleri Konfederasyonu ve Almanya Alevi Birlikleri Federasyonu, Hamburg Alevi Kültür Merkezi, İstanbul Hacı Bektaş Veli Kültür ve Tanıtma Dernekleri, Gazeteci-yazar Reha Çamuroğlu, Gazeteci-yazar Cemal Şener, Gazeteci-yazar Rıza Zelyut.

Alevi kesimin Diyanet'in statüsü konusundaki görüşlerine geçmeden önce var olan algılama sorununun kaynağını tespit etmek gerekiyor. Bu açıdan Alevilerin Diyanet'in 80 yıl içerisinde verdiği hizmetlere bakışını incelememiz yerinde olacaktır. Aleviler Diyanet'i büyük ölçüde, Atatürk tarafından şeriatçı, radikal, anti-laik akımları engellemek ve "doğru dinin" halka yeniden öğretilmesi için bir kontrol mekanizması olarak kurulmuş; ama zamanla Alevileri yok sayan ve Sünni-Hanefi ekolünün temsilcisi haline gelen bir kurum olarak görüyor ve tasvir ediyorlar.

Türkiye'deki ve yurtdışındaki Alevi-Bektaşlı örgütlerinin büyük çoğunluğunun savunduğu görüşe göre;

Diyanet, devletin benimsemiş olduğu laikliğe aykırıdır. Bu idari yapı içinde yer aldığı müddetçe Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir devlet olduğu temelsiz bir iddia olarak kalacaktır. Dolayısıyla yapılması gereken teşkilatın lağvedilerek bu yanlışlığa ve çelişkiye son verilmesidir. (Üzüm, 1997, 130)

Bu yaklaşımı destekleyen örgütlerin başında Pir Sultan Abdal Dernekleri, Hacı Bektaş Veli Dernekleri, Semah Kültür Vakfı çevresi, Karaca Ahmet Sultan Dergahı ve Kürt-

Alevi çevreler geliyor. Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu da aynı görüşü destekliyor (Kutlu, 2001, 25). Eleştiri okları esas olarak Diyanet'in kadrolarına ve faaliyetlerine yöneliyor.

CEM Vakfı'na göre sorun şurdan kaynaklanmaktadır:

Siyasi iktidarlarca dinin bir oy malzemesi yapılması sonucunda, din sömürüsüne yönelen iktidarlar ve siyasi partiler halkın duygularını sürekli istismar etmenin yollarını aramışlardır. Diyanet İşleri Teşkilatı'nı da kendilerinin arka bahçesi olarak gören partiler, burasının personelini sürekli arttırıp, eklemeli düzenlemelerle tümüyle hükümete bağlı bir yan kuruluş haline getirmişlerdir. Zamanla kuruluş amacının dışında şirketlerle, vakıflarla hesapsız büyüyen bir yapıya ulaşan Diyanet giderek devlet içinde bir başka devlet görüntüsüne kavuşmuş bu ülke insanının yabancı olduğu yeni İslam anlayışı icat etmiş; Türkün İslam anlayışı yerine Arap/Acem İslam anlayışını benimseyip bunu uygulamaya yönelmiştir.⁴

Karaca Ahmet Sultan Dergâhı'na göreyse Diyanet'in yapmış olduğu faaliyetler kuruluş amaçlarına ve laikliğe aykırıdır. Anayasasında laik olduğu yazan bir devlet inançlar arasında taraf tutamaz. Diyanet bugüne kadar İslam dinine değil, Sünniliğin Hanefi mezhebine hizmet vermiştir. Laikliğe aykırı olarak bir fetva kuruluşu olarak çalışmıştır. Aleviliği yok farz etmiş, Alevileri asimile etmeye gayret göstermiştir. Aleviliği kendi mezhepsel görüşlerine göre tanımlamaya, yargılamaya, olduğunun dışında göstermeye, çarpıtmaya çalışmıştır.

Gülağ Öz, "Belki de Mustafa Kemal'in eksik bıraktığı, yanıldığı, durumlardan birisi Diyanet'tir" diyerek tartışmaya ayrı bir boyut katıyor:

Zaman içerisinde bu kurumun anti-laik bir kurum olduğu ortaya çıkmıştır. Çok fazla müdahaleci olmuştur. Halifelik döneminin fetvaları hâlâ bu kurumca uygulanmaktadır. Tek mezhebe hizmet etmektedir. Sadece Hanefilik için çalışmaktadır. Aleviliği adeta öcü olarak görmektedir. Yaptığı yayınlarda Alevilere hakaret bile vardır. Onu bir inanç olarak görmemektedir. Yönlendirmek, asimile etmek tek hedefidir.⁵

Bu konuda en keskin eleştirileriyse Pir Sultan Abdal Kültür Dernekleri (PSAKD) Başkanlarından Murtaza Demir getiriyor:

Diyanet uygulamalarıyla, aydın din adamları yetiştirmek, toplumu aydınlatmak, hurafelerden uzak tutmak, yurttaşların inançlarını öğrenmelerine yardımcı olmak ve onu özgürce yaşamalarını sağlamak konusunda kötü sınav vermiş ve başarısız olmuştur. Gerçek işlevi, çağdaş değerlere bağlılık olması gerekirken, kimi bölünmelere neden olmuş, bölücülük propagandalarını önleyememiş, bazı kesimlerin ve Alevilerin üzerindeki baskı daha da artmıştır. Diyanet, Aleviliği ve Alevileri yok saymış, cemevimizi

4 Cem Vakfı'nın Kasım 2004'te TESEV araştırmacılarına verdiği yazılı yanıt.

5 Gülay Öz ile yapılan görüşme

“cümbüş yeri” olarak tanımlamış, inançları koruyan ve onlara eşit davranan bir kurum yerine, Sünni devletin sözcülüğü görevini yapmış, siyasetin Aleviliğe hasmane ve inkâra dayalı bakışını “kitabına uydurmak” üzere fetvalar hazırlamış, bir bakıma Alevi inkârcılığını görev saymış, kamuoyunu yanıltmıştır.⁶

Yazar Reha Çamuroğlu ise Diyanet’in hizmetleri konusunda yer yer farklı görüşleri sürüyor.

Bugün din adamlarımız arasında, dini kesimde, ilahiyat kadroları içinde çok önemli yeni fikirlerin ortaya atıldığını görüyoruz. Yani klasik ilahiyatçılarla günümüz ilahiyatçıları arasında ciddi bazı yeni tartışmalar başladığını görüyoruz. Mesela, 3.Din Şurasında Ali Bardakoğlu ve İstanbul Müftüsü’nün “Kuran’da tarihsel bazı ayetler vardır -hatta tarihsel ayetlerin iki boyutu vardır biri zamanla kayıtlı biri de mekânla kayıtlı ayetler vardır” vurgusu yapmaları Türkiye’de din düşüncesi açısından önemli bir eşişe geldiğimizi gösteriyor... Bunlar 80 yıl sonra da olsa önemli bir ürün vermeye başladılar. Burada sivil katkısı da görmek lazım. Sivil katkı da bu gelişmeyi tahrik etti. İslamcılık bu kadar tartışılan bir konu olmasaydı, din konusunda bu kadar çok yayın yapan yayınevi olmasaydı çok büyük bir dinsel düşünce birikimi olamazdı. Benim bu noktada Alevilere, Diyanete ve ilahiyatçılara da söylediğim şey şu. Alevilerin bu teceddüt hareketine katılmaları lazım. Buraya katılırlarsa buraya farklı bir soluk getirirler. Hem Alevilerin kendi sorunlarının çözümünde bir anahtar olabilir hem iki kesimin birbirinden duvarla ayrılmasına engel olabilir. Hem de Aleviler böyle bir sürece katılmamak için haklı bir sebebe sahip değildir, çünkü Kuran’ın zamanla ve mekânla kayıtlı ayetlerinin lafzına bakmadıklarını yani zahirine değil batınına baktıklarını söylerler hep. Bugün hâlihazırda resmi ilahiyatçılar bunu kabul etmişken Aleviler bu tartışmayı derinleştirmekten niye kaçınınsın. Hem sosyal hem de dini olarak çok olumlu sonuçlar verebileceğini düşünüyorum.⁷

Gazi Cemevi’nin önde gelen isimlerinden Hıdır Elmas ise “Diyanet’in evrensel düşünmeyen, tek taraflı davranan, paylaşmaktan uzak, ayrımcılık yapan tavrı devam ederse olmaması memleket için daha hayırlıdır” şeklinde bir değerlendirme yapıyor:

İnanmak zorla olmaz, zorla ders kitabı okutarak olmaz... Bugün 100 bin tane cami olacağına herkesin ibadet edebileceği belli yerlerde camiler olsa ve kalanlar ilim, bilim, irfan işlerine kullanılsa daha iyi olur. Tanış olunmalı, evrensellik yakalanmalıdır.⁸

Lütfü Kaleli ise şöyle konuşuyor:

Diyanet’in kuruluşuyla, Atatürk’ün sayesinde ilk dönemlerdeki uygulamalarıyla iyi şeyler yapmıştır (ezanın, duaların, hutbelerin Türkçe olması, Kuran’ın Türkçeye çevrilmesi v.s.) ancak 1950’lerden sonra yobazlık almış yürümüştür. Avrupa ülkelerinde olan bir sistem değildir. Bu ülkelerdeki dini gruplar ihtiyaçlarını kendileri karşılarlar,

6 Murtaza Demir’in TESEV araştırmacılarına verdiği yazılı yanıt

7 Reha Çamuroğlu ile yapılan görüşme

8 Hıdır Elmas ile yapılan görüşme

devlet bunlara para akıtmaz. Akıtıyorsa da tek bir kesime hizmet etmez. Diyolar ki eğer Diyanet olmazsa camileri kontrol edemeyiz. Ama bu yeterli değil çünkü yakın tarihte gördük ki Hizbullah devlet camilerinde mevzilendi.⁹

Cemal Şener, Diyanet'in Aleviler ve diğer kesimlerden aldığı vergilerle tek bir kesime hizmet vermekte olduğuna dikkat çekiyor ve AB ülkelerinde her kesimin kendi dini kurumunu kendisinin finanse etmesi gibi bir modele geçilmesi gerektiğini savunuyor.¹⁰

Çamuroğlu, dışında DİB'e olan bu tek sesli sert yaklaşımlar DİB'in statüsü ve Aleviler'in DİB'de temsili söz konusu olduğunda farklılaşıyor. Kimi Alevi kuruluşları Diyanet'in tamamen kaldırılması gerektiğini savunurken kimi Alevilerse belli bir reform sürecinden geçtikten sonra özerk bir kurum olarak devam edebileceğini düşünüyor. Diyanet'in statüsü konusunu Alevilerin Diyanet'te temsili tartışmasıyla birlikte ele almak durumundayız. Öncelikle, Alevi-Bektaşilerin Diyanet'te temsil edilmesinin, bütün Alevi çevrelerce benimsenen ve savunulan bir öneri olmadığını belirtmek gerekli. Bu çevrelerin bu konudaki görüşleri ve beklentileri birbirinden oldukça farklı. Konuya farklı açılardan yaklaşan her bir Alevi-Bektaşî derneği, dergahı ve vakfının kendi görüş ve yaklaşımlarını tüm Alevi-Bektaşiler adına genelleyerek bugüne kadar ifade etmiş olması sorunun dile getirilip algılanmasındaki en önemli engel oluyor. Alevi çevreleri, Diyanet'in yapısı, işleyişi ve hizmetleri konusunda eleştiri ve talepte bulunmaya iten sebeplerse, otantik Aleviliğe yöneliş ve Diyanet'ten hizmet bekleme, Diyanet'in dini ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalışı, oy amacıyla bazı siyasi partilerin Alevi-Bektaşilere devlet bütçesinden pay ayıracaklarına ve cemevlerinin yapımına yardım edeceklerine dair vaatleri, siyasal İslam'ın karşısında bir blok oluşturma girişimleri, yasadışı örgütlerin tahakkümünden kurtulma arzusu ve temel hak ve özgürlükler konusunun, son zamanlarda yapılan uluslararası anlaşmalarla, devletin iç problemi olmaktan çıkarılıp uluslararası toplumun müdahalesine açık duruma getirilmesi olarak sayılabilir (Kutlu, 2001, 23) Diyanet'in bazı Alevi çevrelerce tepki, bazılarıncaysa takdirle karşılanan Tunceli'de cami inşa projesinin diğer Alevi dedeleriyle de görüşülerek 1995 yılından itibaren genişletilmesi fikri Diyanet'te temsil konusunu yeniden gündeme getirdi. Alevi çevreler içerisinde farklı duruşlar belirdi. Bu duruşların hepsinin de Diyanet'te revizyon ya da alternatifi sivil bir örgütlenme önermesi dikkat çekici. Bu konuda bugüne kadar dile getirilmiş belli başlı görüşlerden ilki Diyanet'in yeniden yapılandırılması, özerk bir statüye kavuşması ve Alevilerin de burada temsil edilmesi. Bu model, CEM Vakfı Genel Başkanı Prof Dr. İzzettin Doğan ve çevresiyle bazı dedeler tarafından savunuluyor. Diyanet yerine "Din Hizmetleri Teşkilatı" nı öneren Prof. Doğan ve çevresi, her fırsatta ve ortamda Diyanet'in yeniden yapılandırılması ve Alevilerin temsil edilmesi şeklindeki görüşlerini tekrarlıyor ve

27 Lütfü Kaleli ile yapılan görüşme

28 Cemal Şener'in TESEV araştırmacılarına verdiği yazılı yanıt

bildiriler yayımlıyor. CEM Vakfı, DİB'in lağvedilmesini "Diyamet'in ortadan kalkması ve onun yapacağı hizmetlerin cemaatlere devredilmesi daha büyük sıkıntıları beraberinde getirecek, bu Türkiye'nin birlik ve bütünlüğünü yok edecek gelişmelerle sonuçlanabilecektir" yaklaşımıyla tehlikeli buluyor.

Reha Çamuroğlu ise ihtiyaç duyulanın bir müzakere süreci olduğunu düşünüyor:

Müzakere edilip tartışılıp sindirilmesi gereken bir süreç öngörülmelidir. Diyanet'in bünyesini oluşturan şu veya bu şekilde doğrudan ya da özerk olarak Diyanet'e katılacak yeni bünyelerin tartışmaların ve görüşmelerin içine çekildiği uzun bir süreç öngörülmesi gereklidir. Özerk bir kurum haline gelmesi modeli demokratikleşmeyi gerçekten ciddiye alan bir siyasi iktidarla olabilir. Ve bunu gerçekten demokratikleşme gayretiyle başlatılacak süreçte elde edebiliriz. Cemaatlere bırakılmasını da pratik olarak mümkün görmüyorum.

..... Alevilik konusunda özerk bir geçiş kurumu devlet tarafından kurulabilir. Moderatörlük gibi bir şey yapabilir. Aleviliğin çok ihtiyacı olduğu temel din eğitiminin verilmesi, Alevi din adamlarının birbirlerini eğitebilecekleri bir ortamın sağlanması ve bunun devlet tarafından bütçelendirilmesi için moderatör bir kurum olabilir. Şu andaki Alevi cemaatinin kendisinin böyle bir işlevi üstleneceği kanaatinde değilim. Bir moderatör kurum olmalıdır başlangıçta, ama bu kurumun sivilleşme hedefi olmalıdır. Bu gidiş bir süreç olarak algılanmalıdır. Bunun sonucunda bu devlet kurumu kendini lağvedecekse bu da tartışılmalıdır. Ama şu anda Alevi meselesinde sorunu çözücü özerk bir kurum olarak düşünüyorum. Devletin aracılığı ve hakemliğinde kurulacak, devletin denetiminde olacak, hukuki olarak devletin kurumu olacak fakat içinde bulunduğumuz demokratiklik seviyesi açısından Alevi cemaatini tatmin edecek ölçüde kucaklayıcı, sivillliği barındıran Alevi kesimi bir çeşit müteveli gibi algılayabilecek bir yapı...

Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu'ysa din alanının tamamen cemaatlere bırakılmasından yana:

Devlet, genel çerçeve yasa ile din ve inanç gruplarının özerk çalışmasını garanti etmelidir. Özerk kurumlar topluma ve devlete karşı şeffaf bir yapı içinde çalışmalıdırlar. Şeffaflık isteğe bağlı değil, yasalarla ön koşul olarak belirlenmiş olmalıdır... Biz AABF olarak, hiç bir zaman "Diyamet'te Alevilere kontenjan verilsin" isteminde bulunmadık. İnanç özgürlüğü olan laik bir devlette Türkiye'deki gibi Diyanet İşleri Başkanlığı olmamalıdır.

Biz, Diyanet'in şu andaki şekliyle devletin güdümünde çalışması nedeniyle böyle bir oluşumun içinde yer almayı ülke çıkarları açısından ve demokrasi açısından doğru bulmuyoruz. Bunun yerine devletin "inançlar çerçeve yasası" hazırlamasını ve her inanç grubunun kendi kurumunu kurmasını ve finanse etmesini savunuyoruz.

Eğer Sünniler şu andaki Diyanet'in böyle kalmasını istiyorlarsa; onun yönetiminde söz hakları olmalı ve onun masraflarını da kendileri karşılamalıdırlar. İnanç giderlerini devlet bütçesinden karşılayan bir inanç topluluğu bağımsız kalmaz, o toplumun

bireyleri politikanın müsaade ettiği kadar ya da gösterdiği yolda inanmak ve ibadet yapmak zorunda kalırlar. Demokratik laik bir ülkede; inanç kurumlarının o inancın üyeleri ya da taşıyıcıları tarafından demokratik müeyyidelerle yönetilmesi ve devletten ya da başka bir dış kaynağın yardımı ile değil; kendi üyelerinin aidat ya da bağışları ile yaşaması gerekir.¹¹

Karacaahmet Sultan Derneği İkinci Başkanı Vahap Güngör üç farklı öneriyi de Türkiye gerçeklerine uygun bulmayanlardan:

Yeni bir örgüt modeli oluşturulması, bu örgütlenmenin alt yapısının (dinsel, mezhepsel, sosyal, siyasal, toplumsal v.b.) Türkiye'deki tüm inanç gruplarının katılımı ile yapılması, katılımcıların kimler olacağı konusunda hemfikir olunması, siyasetçilerin alt yapı oluşumuna karışmaması, alınacak olan kararların en az 2/3 oy çoğunluğu ile alınması gerekmektedir. Bunun sonunda oluşacak olan yeni diyanet/dini durum, faaliyetine başlamadan önce mevcut olan Diyanet İşleri Başkanlığı lağvedilmelidir.¹²

Hüseyin Gazi Derneği Başkanı Gülağ Öz'e göre din alanı tamamen cemaatlere bırakılmalıdır. Ancak bu modelde devlet cemaatlere para vermemelidir. Her cemaat kendi inanç vergisini vermek koşuluyla kendi inanç kurumlarını yaratmalıdır:

İkinci bir sıkısa var olan Diyaneti kaldırmak oldukça güç görünmektedir. Bu durumda bir üst kurul olmalı, Alevilik ve bugünkü kurum her ikisi de özerk olmalıdır. Devlet müdahalesi asla söz konusu olmamalıdır. Devlet dini inançları yönlendiremez, belirleyemez. İnanç kişi ile Tanrı arasındadır.

PSAKD Başkanı Murtaza Demir de din alanının devlet tarafından finanse edilmemesinden yana.

Burada devlet yardımı, sübvansiyonu, gayrimenkul yardımı gibi "inançsal" rüşvet olmayacak, tıpkı Alevilerde olduğu gibi gereksinimi olan yurttaşlar dede "hakkullahı" da dâhil olmak üzere inanç gereksinimleriyle ilgili tüm giderleri devlet hazinesinden değil, kendi kazançlarından karşılayacaklardır. Cami ya da cemevi mekânlarının zemin katları, bodrumu, kıyısı, köşesi ticari (mağaza, dispanser, hastane vb.) olarak değil, münhasıran ibadet mekânları olarak kullanılacaklardır. Devlet ise, laik devleti koruyup, kollama bağlamında sadece ve sadece uygulamanın, yani dini yaşamın gözlemcisi noktasında olacaktır. Ondan ötesinde hiçbir sorumluluğu ve manipülasyonu olmayacaktır.

Ali Balkız da devletin yasalar yoluyla dini düzenleyici role indirmediği sivil çözümü savunuyor ve "ancak" diye devam ediyor:

Bu düzenlemenin boyutu müdahale düzeyinde olmamalıdır. Her inançtan (ve inançsız) tüm yurttaşların hak ve hukukunu koruma gözetme biçiminde olmalıdır. Birçok AB

11 Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu'nun TESEV araştırmacılarına verdiği yazılı yanıt

12 Vahap Güngör'ün TESEV araştırmacılarına verdiği yazılı yanıt

üyeyi ülkede olduğu gibi “dinî vergi” ihdas edilmelidir. Bu vergi yurttaşlardan beyan esasına göre alınmalı ve ayrı ayrı havuzlarda toplanmalıdır (Sünni, Alevi, Hıristiyan, Yahudi, Nusayri vb.) Toplanan bu vergiler bu dinî grupların demokratik yöntemlerle oluşturacakları sivil toplum örgütleri’ne devredilmeli, bu örgütler de mensuplarına hizmet sunmalıdırlar. Bu modeldeki hassas nokta; dinî gruplar arasında olabilecek olası çatışma ve çelişmelerdir. Ki bu tehlike; devletin yansız olması; laikliğe sarılması, “T.C Yurttaşlığı” temel öğesini öne çıkarması ve her şeyin üstünde tutması halinde kolayca aşılabilecektir. Kaldı ki; Sünni’nin Sünni gibi, Alevi’nin Alevi gibi yaşamasının sağlanması toplumsal barışa da ayrıca hizmet edecektir.¹³

Hıdır Elmas da benzer görüşün altını çizerek şöyle konuşuyor:

Birileri tarafından tek bir kesim için finanse edilen bir Diyanet insanları çatışmaya ve ayrılığa götürecekse olmaması daha iyidir. Başkanın seçilmesi fikri bizi yine partilerdeki delege sistemine götürebilir ve sakıncalıdır, gruplaşmalara yol açar. İnanç bir sevgi bağı ve Allah ile kul arasında bir şey olmalıdır. İnsanların bir çatı altında birleşip tanış olduğu, herkesin birbirinin özgür iradesine saygılı olduğu bir Diyanet tabi ki istenir ancak bugüne kadar böyle bir şey olmamıştır.¹⁴

Elmas “eğer Diyanet sadece Alevilere değil her dini kesime (Yahudi, Ortodoks, Katolik, Süryani v.s) eşit kaynak aktaracaksa temsil söz konusu olabilir” diye düşünüyor:

Kaldı ki bugüne kadar tek kuruş Alevilere aktarılmamışken şimdi neden biz de yer alalım pay alalım deniyor bana çok anlamlı gelmiyor, böyle bir şeyin gerçekleşeceğine de inanmıyorum. Eğer camiler gibi cemevleri de çoğalırsa bunda sakınca vardır. Gerçekten istenen gelişme bu değildir. İhtiyaç ve özgür irade neyi gerektiriyorsa o yapılmalıdır.

Beyzade Özkahraman, Diyanet’in aşamalı olarak kaldırılmasının vaktinin AB süreciyle birlikte geldiği görüşünde:

Kaldırılırken pilot bölgeler seçilerek başlanabilir, geçiş süreci konabilir, 5-10 yıl içerisinde kademeli olarak kaldırılacaksa da bu dönemde demokratikleşmelidir. Ben kalmasını savunmuyorum ama eğer illa da kalacak deniyorsa demokratik yapı şarttır. Çeşitli inançlardan bilim ve din adamları, çeşitli üniversitelerden profesörler yapıya kazandırılarak rektör seçimi gibi seçim yapılması daha uygundur. Devlet müdahalesinden uzak olmalı ve bütçesi bu kadar yüksek olmamalıdır. Diyanet diye bir kurum olmamalıdır. Eğer demokratik bir kurum olacaksa o zaman Aleviler bunun içerisinde yer alabilir. Bu işler de Parlamento’dan geçer, kararlar burada alınır. Bu yüzden Aleviler de Meclis’te daha fazla sayıda temsil edilip etkili olmanın yollarını aramalıdırlar. Reformlar birileri istedi diye değil kendimiz tarafından yapılmalıdır. Kendi insanımız bunlara layık olduğu için yapılmalıdır.¹⁵

13 Ali Balkız’ın TESEV araştırmacılarına verdiği yazılı yanıt

14 Hıdır Elmas ile yapılan görüşme

15 Beyzade Özkahraman ile yapılan görüşme

Cemal Şener de meseleyi AB perspektifinden ele alarak dini anlayışların gönüllü bağış sistemiyle kendi vergilerini vererek cemaatlerini ayakta tutması görüşünü savunuyor: “Devlet Diyanet’e sponsorluk yapmamalıdır. Devlet hiçbir dinsel gruba sponsorluk yapmamalıdır.”

Şener’in temsil konusuna yaklaşımı Alevilerin AB ülkelerinde olduğu gibi farklı bir İslami yorum olarak kendilerini temsil etmesi (Protestanlık, Anglikanlık v.s gibi): “Diyanet, AB ülkelerinde benzerine rastlanmayan bir kurumdur. Süreç içinde tasfiye edilmelidir. Din işleri AB’de belirlenen din-devlet ilişkilerine göre yeniden yapılanmalıdır.”

Kürt kökenli Alevi kesimlerse öteden beri konuyla ilgili görüşlerini değişik platformlarda, Hedef ve Zülfikar gibi dergilerinde dile getiriyorlar. Bu çevrelere göre, Diyanet’in kaldırılmaması ve Alevilerin Diyanet içerisinde temsili, Aleviliği devletleştirecek ve bu da zamanla Sünnileşmeye dönüşecektir. Bu da Aleviliğe verilecek en büyük zarardır (Baldemir, 1994, 206-207).

Farklı Alevi kesimlerinin görüşleri bu şekilde. Bu kadar çok sayıda kişi ve kurumdan görüş alınmasının nedeni Alevilik konusunda Türkiye’de birden fazla algılayışın olmasıdır. Alevilik inancına ilişkin bu farklılık DİB söz konusu olduğunda tek bir kelime de özetlenebilir: Memnuniyetsizlik. Her biri Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan Aleviler Türkiye Cumhuriyeti’nin bu kurumuna ilişkin sert eleştirel görüşlere sahipler. Eleştirmede birleşen Aleviler çözüm konusunda farklılaşıyorlar. Türkiye’deki Alevi kesimlerinin kendi inançlarının örgütlenmesine ilişkin üç farklı görüş öne çıkıyor. Bunlar:

- 1- DİB içerisinde Alevi inancı da temsil edilsin.
- 2- Aleviler de DİB gibi ayrı bir kuruma sahip olsun.
- 3- Devlet hiçbir şekilde dini örgütlenmelere müdahale etmesin. Din hizmetleri cemaatlere bırakılsın.

4. DİB FOTOĞRAFI

DİB, 100 bine yaklaşan personeliyle büyük, yaygın ve kök salmış bir kurum. Bu kadar büyük bir kurumun sorunları da çok fazla. Türkiye’de din-devlet-toplum ilişkilerinin tam merkezindeki bir kurum olan DİB maalesef iyi bir fotoğraf vermiyor. Türkiye’de zaten sorunlu bir seyir izleyen din devlet toplum ilişkileri DİB’in sorunlarına el atılmasını da zorlaştırıyor. Bugün DİB’in ciddi bir kadro açığı sorunu var. Din görevlilerinin toplumdaki imajı ve dini bilgileri sorgulanıyor. Modern hayatın ortaya çıkardığı sorulara din görevlileri yanıt veremiyorlar, bilgilenme kaynakları son derece sınırlı. Ezan, hutbe ve vaazların merkezileştirilmesi din görevlilerinin imajını ciddi anlamda zedeliyor. DİB’in siyasi iktidarla olan ilişkileri de ciddi biçimde sorgulanıyor. İktidardan özerk bir yapıda olması gerektiği görüşü ağır basıyor. Özellikle Alevi

kesime açılım noktasında DİB üst yönetimi ve din görevlileri isteksiz. DİB'in kurum olarak erkek egemen bir yapıda olması dindar kadınlara hizmet götürmemesi ciddi eleştiri alıyor.

4.1. KADRO AÇIĞI SORUNU

DİB'in çok ciddi bir kadro açığı var. AKP hükümetinin ilk dönemlerinde Diyanet'e 15 bin kadro tahsis edeceğini belirttiğinde o kadar büyük tepki geldi ki; hükümet geri adım atmak durumunda kaldı. Diyanet İşleri Başkanlığı Personel Dairesi verilerine göre 19 bin 717 camide Diyanet'in herhangi bir görevlisi bulunmuyor.

Bilindiği gibi 28 Şubat (1997) sürecinde bütün camiler resmen Diyanet'e bağlandı. Yine bilindiği gibi, Hizbullah¹⁶ olayının ardından, devletin tüm camileri sıkı bir şekilde kontrol altına alması gerektiği noktasında bir tür toplumsal mutabakat da sağlanmıştı. Bütün bunlara rağmen Diyanet'in yeni kadro alımına itirazlar, bu kurumun zaten çok büyük olduğu tespitinden güç alıyor.

Gerçekten de, üst düzey bir yöneticinin tabiriyle Diyanet "obez" bir kurum, hantallıktan sıyrılması, daha aktif olabilmesi için zayıflaması şart. Ancak devlet halkın cami yapımını sınırlamayıp, üstelik her yapılan camiye Diyanet bünyesine katınca kurum iyice şişiyor ve sorunları da katlanıyor.

4.2. DİN GÖREVLİLERİNİN İMAJI

Diyanet çevrelerinde iyi bir imam için "mihrabı dolduruyor" ya da "caminin değil mahallenin imamı" gibi benzetmeler yapılıyor. DİB içerisinde kendini böyle tanımlayan din görevlisi sayısı oldukça az. Ciddi sayıda din görevlisi "cemaat bizi namaz kıldırma memuru olarak görüyor" yakınması içerisinde. Bu aslında cemaate yönelik bir suçlama değil, bir hayıflanma. Din görevlilerinin yeterince itibarının olmamasının başta gelen nedeni, hiç tartışmasız ekonomik şartlarının elverişsiz olması. Bugün Diyanet mensupları, devlet memurları içinde en düşük maaş alanlar arasında yer alıyor. Ayrıca özlük hakları konusunda da çok geri durumdadır. Mesai günleri ve saatleri belirsiz; izin yapmada bir dizi sorunla karşılaşılıyorlar. İlginç bir şekilde din görevlileri yargılanma durumunda memur olarak kabul edilmiyorlar. Yani Memurun Muhakemat Kanunu'nun kapsamı dışındalar.

Din görevlilerinin ezici bir çoğunluğu işlerinden son derece memnun olduklarını söylüyor, ancak istatistikler DİB'den devletin diğer birimlerine kayma yolunda yoğun bir ilgi olduğunu gösteriyor.

16 Türkiye'de 17 Ocak 2000 tarihinde güvenlik güçleri, İstanbul'da bir eve yaptıkları baskında Türkiye Hizbullahı olarak anılan örgütün lideri Hüseyin Velioğlu'nu öldürdü. Ardından gelen operasyonlarda bu örgütün işlediği çok sayıda cinayet ortaya çıkarıldı. Hizbullah'ın işkence yaparak öldürdüğü kişilerin görüntü kayıtlarının ele geçirilmesi, öldürülen kişilerin cesetlerinin evlerin altında kazılı bulunması tüm ülkeyi şoka soktu. Elde edilen bulgular Hizbullah örgütünün bazı camileri örgütlenme ve lojistik amaçlı olarak kullandığını gösterdi.

Elverişsiz ekonomik şartlar iki açıdan imamların imajını doğrudan etkiliyor:

- 1) Kendilerini sosyal, bilimsel ve kültürel açılardan yenileyip geliştirmek için yeterli imkânları olmuyor;
- 2) Ek gelir ihtiyacı onları cemaatlerinin “eline bakar” duruma sokabiliyor.

Ekonomik zorluklar bir yana Türkiye’de din görevlilerinin zaten bir imaj sorunu var. Laikler tarafından “mürteci”, İslamcılar tarafından “devletin emir kulu” görülen din adamları çareyi genellikle sessiz kalmakta, hassas alanlara girmemekte buluyorlar.

4.3. DİYANET VE BAĞLI VAKIFLARIN ŞEFFAFLIĞI

Çalışanları ne kadar geçim sıkıntısından yakınırsa yakınsın, Diyanet’in bütçesinin büyüklüğü öteden beri eleştiri ve tartışma konusu olmaktadır. Özellikle Alevilik ile ilgili tartışmalarda sık sık Diyanet bütçesine atıfta bulunulmakta ve bunun, birçok bakanlığın bütçesinin toplamından daha fazla olduğunun altı çizilmektedir. Oysa, bütçenin yaklaşık yüzde 90’ı personel maaşlarına gitmekte, geri kalanıyla da ülke genelindeki 76 bin 445 caminin bakım ve tefrişi yapılmaktadır. Bütün bunlara rağmen Diyanet’in şeffaf bir kurum olduğu söylenemez. Kurumun değişik kademedeki yetkilileri zaman zaman, doğrudan ya da dolaylı olarak usulsüzlük ve yolsuzlukla suçlanmışlardır. Tartışmalar, genel bütçeden Diyanet’e ayrılan payın değil, “ek gelirler”in kullanımıyla ilgili çıkmaktadır. Cuma ve Bayram namazlarında toplanan paraların akıbetinden Diyanet Vakfı’nın hac gelirlerini nasıl değerlendirdiğine ilişkin birçok soru, kurumun yeterince şeffaf olmaması nedeniyle cevaplanmamıştır.

Diyanet Vakfı çok büyük bir işletme görünümündedir. Hac gelirlerine ek olarak hayırsever vatandaşların aynı ve nakdi bağışları da Diyanet Vakfı’nın gücüne güç katıyor. Ve bu geniş imkânlar çok ciddi çıkar çatışmalarını da beraberinde getiriyor.

Diyanet üst yönetimi, kurumu yeniden yapılandırma üzerine kafa yorarken, bir zamanlar olduğu gibi, en azından büyük camilerin vakıflar aracılığıyla finanse edilmesi önerisini de ciddi bir şekilde değerlendiriyorlar. Ama var olan vakıf deneyimleri nedeniyle, kamuoyunu ve devletin ilgili birimlerini bu konuda ikna etmek pek de kolay olacağına benzemiyor. Çünkü Diyanet Vakfı, İSAM ve İslam Ansiklopedisi gibi başarılı projelere imza atmış olmakla birlikte şeffaf bir kurum değil.

4.4. EZAN, HUTBE VE VAAZLARIN MERKEZİLEŞTİRİLMESİ

Diyanet’in ezan, hutbe ve vaazları merkezileştirmesi de din adamlarının imajına olumsuz katkıda bulunuyor. Bilindiği gibi Diyanet ezanı “gürültü kirliliği”; hutbeleri imamların seviyesinin yetersizliği; vaazları da yeterince vaiz bulunmadığı için merkezileştirdi. Ezan ve vaazlar bölgesel olarak tek bir yerden okunup teknoloji sayesinde tüm camilere aynı anda dağıtılıyor; hutbeler ise Diyanet’in aylık dergisinde yayınlanıyor, imamlar da cemaate bunları okuyor.

Aslına bakılacak olursa din görevlilerin çoğu bu uygulamalardan memnunlar. Böylece üzerlerindeki iş yükü ve bu arada siyasi sorumluluk azalmış oluyor. Fakat hutbelerin merkezileşmesine, her caminin farklı cemaati olduğu; her bölgede farklı sorunlar bulunduğu gerekçesiyle itirazlar da geliyor.

Merkezi vaaz, vaazda göz temasının ve vücut dilinin önemli olduğu; cemaatin vaizi görmek istediği gibi gerekçelerle eleştirilebiliyor. Merkezi ezanaysa, az sayıdaki “dinsel” argüman dışında çok fazla tepki yok.

Öte yandan bütün bu uygulamalar, zaten kalitesi hakkında şüpheler bulunan din görevlilerini iyice tembelleştiriyor, özellikle gençlerin şevkini kırıyor. Bazı cemaatler ve İslamcıların hutbe ve vaazların esas olarak siyasi nedenlerle merkezileştirildiğini ileri sürmesi sorunu daha da karmaşılaştırıyor. Sonuçta bu merkezileştirmeler –ister profesyonel, ister siyasi gerekçelerle olsun- Diyanet’in kendi personeline güvenmediğinin kanıtı olarak algılanabiliyor. Bu da din görevlilerinin imajını daha fazla zedeliyor.

4.5. CAMİ CEMAATİNDEKİ NİTELİK ARTIŞI

Din görevlisi ve cami cemaati arasındaki ilişkilerde göze çarpan üç nokta var. Bunlar;

- 1) Türk toplumu, camiye gitse de gitmese de, ibadetlerini yerine getirirse de getirmese de genel olarak dindar, din adamlarına saygıda kusur etmiyor;
- 2) Camilere sadece yaşlılar gelmiyor, özellikle son dönemlerde gençlerin sayısında artış var;
- 3) Dindarların ekonomik, kültürel vb. birçok açıdan seviyesi yükseldi. Buna bağlı olarak, artık daha fazla okuyarak, sorgulayarak iman ediyor ve ibadetlerini yapıyorlar.

Dindarların eğitim ve kültür düzeylerinin yükselişi Diyanet’in hizmetlerinin ve bunu veren görevlilerinin kalitesinin artmasını da zorunlu kılıyor. Kurumun buna tam olarak cevap verebildiği söylenemez. Öyle ki bazı Diyanet yöneticileri, cemaatin yer yer din görevlilerinin ilerisinde olduğunu itiraf edebiliyorlar.

4.6. DİYANET’İN DIŞA AÇILMASI

Din görevlileri DİB merkezinin, toplumun dini konulardaki beklentilerini yeterince karşılamadığını düşünüyor. Medyanın, özellikle televizyonun yaygınlaşıp etkisinin artması, buna paralel olarak özel televizyon kanallarının dinle ilgili –çoğu spekülatif- konuları tartışmaya açması Türkiye’de toplumun din bilgisi ve kültüründe altüst oluşlara yol açıyor. Diyanet’in, bu tartışmaların hemen hiçbirinde aktif olarak yer almaması, mahalle ve köylerde DİB personeli zor durumda bırakıyor. Diyanet

merkezinden tartışma konularıyla ilgili yapılan açıklamalar veya verilen fetvalar ise ya çok geç kalıyor ya da kamuoyunun beklentilerine tam olarak cevap veremiyor.

Din görevlilerinin büyük bir kısmı, Diyanet'in medyada daha aktif olmasını, yaşanan tartışmalara müdahale etmesini; buna ek olarak kendi medyasını yaratmasını talep ediyor.

Her durumda kurumun kabuğunu kırması, topluma cami dışında da ulaşması veya camilerde ibadetin dışında birtakım kültürel, bilimsel ve sosyal faaliyetler düzenlenmesi yolunda bir beklenti giderek artıyor.

Camilerin ibadet saatleri dışında kapatılması cami cemaatinin tepkisini çekiyor. Cami cemaati bundan rahatsız ve bunun sorumlusunun cami görevlileri olduğunu düşünüyor. Görevliler de camiye sürekli açık tutmanın, zaten yoğun olan mesailerini daha da artıracığını; böyle bir talebin karşılanması için ek kadroya ihtiyaç olacağını söylüyorlar. Hırsızlık olayları ve dilencilerin sayısının çokluğu camilerde bir "güvenlik sorunu"na yol açmış durumda.

4.7. ERKEK EGEMEN ZİHNİYET

DİB teşkilatında görevli kadınlarla yaptığımız görüşmeler, 1980'li yıllar sonrasında kadın din görevlilerinin ve İslami hareket içinde yer alan kadınların kısmen de olsan feminist perspektiften etkilendiği söylenebilir. Bu kişiler, "erkek egemen zihniyet" ile yönetildiğini ileri sürdükleri Diyanet'in kadınlar lehine açılımlar yapmasını istiyorlar. İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakültelerindeki kız öğrenci sayısının artışı istatistiklere yansımışken DİB'in kadın din görevlisi istihdamını daha bir ciddiye alması gerektiği ortada. Kadın sorunu Diyanet'te iki ayrı boyuta sahip:

- 1) Kurum içinde kadınların daha fazla ve etkili bir şekilde istihdamı;
- 2) Kadınlara yönelik hizmetlerin yaygınlaştırılması ve kalitelerinin yükseltilmesi.

DİB Türkiye'de dindar kadınlara ulaşmıyor. Kadınlara din hizmetini cemaatler ve tarikatlar veriyor. DİB'in kadınlara yönelik hizmetlerinin azlığı, buna bağlı olarak kadın çalışan sayısının düşüklüğü, kadınların erkekler kadar camiye gitmiyor olmasıyla meşrulaştırılmak isteniyor. Kadınların daha fazla camiye çekilmesiyle, birtakım dini argümanlarla da desteklenerek, bir misyon olarak benimsenmiyor. Geriye bir tek, kadınlara cami dışında, özellikle evlerinde, ulaşma seçeneği kalıyor ki bu da –hele cemaatlerin kadınlara yönelik köklü etkinlikleri göz önüne alınırsa- bir dizi ek olanak ve finansman gerektiriyor. Bu noktada, Diyanet'in medyayı yeterince ve etkili bir şekilde kullanmadığı eleştirisi, kadınlar söz konusu olduğunda bir kez daha gündeme geliyor.

4.8. DİYANET'E SİYASİ MÜDAHALE VE ÖZERKLİK TARTIŞMALARI

Kamuoyunda, DİB'e devletin değişik kurumlarının, hükümetlerin ve siyasetçilerin müdahale ettiği görüşü çok yaygın. Özellikle cami cemaatinde bu kanı çok kuvvetli bi şekilde var. Din görevlilerinin çoğu da siyasetçilerin müdahalesi olduğunu kabul ettiler, ama bunun daha çok atama konularında olduğunu altını çizdiler.

Devletin DİB'e dini konularda baskı yapıp yapmadığı konusundaysa farklı değerlendirmeler var. Öncelikle başkanın atamayla gelmesi, kanunen Başbakanlığa, fiilen bir Devlet Bakanı'na bağlı olması başlı başına devletin müdahalesinin kanıtı olarak gösteriliyor. Statü böyle olmakla birlikte, özellikle son yıllarda hükümetlerin Diyanet İşleri Başkanlarına doğrudan müdahale ettiğine dair elimizde fazla iddia ve bulgu yok. Hatta 28 Şubat sürecinde Diyanet'in "Başörtüsü Allah'ın emridir" diye fetva vermiş olduğu gerçeği de ortada.

Diyanet'in siyasi müdahalelerden arındırılması için öteden beri dile getirilen özerklik önerisine, din görevlileri ve cami cemaati içinde geniş bir bölümün sahip çıktığı görülüyor. Burada çok önemli bir ayrıntının altını çizmek kaçınılmaz: Kamuoyu ve din görevlilerinin nezdinde Diyanet İşleri Başkanı, bütün kurumla özdeşleşmiş bir halde. Dolayısıyla o ne kadar özgür olursa Diyanet'in de o kadar özgür olacağı düşünülüyor. Bu nedenle başkanın seçimle gelmesi fikri epey taraftar buluyor.

Ancak arzulanan bir "bağımsızlık" değil de "özerklik" olunca, bu seçim sürecine yürütme ve/veya yasama organlarının bir şekilde dâhil olmasının da mümkün olabileceği belirtiliyor. Bu bakımdan, seçimler sonucu örneğin üç aday seçilmesi ve Cumhurbaşkanının bunlardan birini ataması ülkenin değişik bölgelerindeki din görevlileri ve dindarlar tarafından önerildi. Kimileri, buna ek olarak Diyanet'in başbakanlığa değil de cumhurbaşkanlığına bağlanmasını da savundu.

Diyanet'in TRT, YÖK, RTÜK gibi bir özerkliğe kavuşması, başkanın da seçimle işbaşına gelmesi önerisinin hemen ardından "Peki kim seçecek?" sorusu geliyor. Bu öneriye sıcak bakan din görevlilerinin cevabı belli: Öncelikle ve ağırlıkla Diyanet çalışanları. Bu cevap sahipleri, bu sayede kurumun başına akademisyenlerin değil, onu çok iyi tanıyan, çalışanların sorunlarını yakından bilen "çekirdekten" din görevlilerinin gelecek olmasını umuyorlar. Ancak din görevlilerin bu ısrarı, Diyanet'te olması muhtemel seçimlerin, üniversiteler, Futbol Federasyonu gibi diğer "özerk" kurumlarda her seçim öncesi yaşanan gruplaşmalara –kimilerinin deyimiyle "çeteleşmelere"- yol açmasının mukadder olduğunu ipuçlarını barındırıyor.

4.9. DİYANET'İN LAĞVI TARTIŞMALARI VE CEMAATLERE BAKIŞ

DİB'e siyasetçilerin müdahalesinden rahatsız olan ve bu nedenle DİB'in özerkleşmesini isteyenlerin önemli bir kısmının Türkiye'de dinin devletin kontrolü

altında olmasına itiraz etmemeleri, hatta alkışlamaları ilk başta şaşkırtıcı gelebilir. Kimileri bu tutuma tarihten dayanak buluyor; Osmanlı, hatta daha öncesinden beri Türklerde aynı sistemin işlediğini ileri sürüyor. Kimileri, yine tarihe dayanmakla birlikte Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının Diyanet ile Genelkurmay'a eşit önem verdiğini söyleyip kuruma bir nevi dokunulmazlık atfediyorlar.

En yaygın gerekçelendirme İslam dininin ve Türkiye'nin "özel şartları". Gerek din görevlileri, gerek cami cemaati DİB'i "olmazsa olmaz" bir kurum olarak görüyor, "birlik ve beraberliğimizin harcı, sigortası, teminatı..." vs. şeklinde yüceltiyorlar. Kendilerini bir İslami cemaate bağlı kabul eden bazı dindar vatandaşlar da DİB'siz bir Türkiye'yi hayal bile etmek istemediklerini söylediler.

Din görevlilerinin özgüven eksikliği Sünni cemaatler söz konusu olduğunda yerini büyük ölçüde kendine aşırı güvene ve karşısındakileri küçümsemeye bırakıyor. Bir kısmı cemaatlerin varlığından bile habersiz olduğunu söylerken önemli bir bölümü var olduklarını ama önem arz etmediklerini savunuyor; çok az bir bölüm din görevlisiyse bazı cemaatlerin hizmetlerinden övgüyle söz ediyor.

Din görevlilerinin önemli bir bölümü cemaat gerçekliğini yadsımanın mümkün olmadığını, onlarla "samimi ama mesafeli" bir ilişkinin kurulması gerektiğini düşünüyor. Ancak hiçbirisi "eşit" bir ilişkiden söz etmiyor. Diyanet'in cemaatleri "eğitmesi, doğru yola sevk etmesi, terbiye etmesi, asimile etmesi, kontrol etmesi" isteniyor. Tekke ve Zaviyeler ile İlgili Kanun'un değiştirilmesinden yana olan küçük bir grup da, yasallık kazanan cemaatlerin DİB'e bağlanmasını savunuyor.

4.10. YURTDIŞI HİZMETLERİ

DİB, 1985 yılından bu yana, başta Almanya olmak üzere yurtdışındaki Türklere din hizmeti veriyor. Bu amaçla 20 yıldır yurtdışına din görevlisi gönderiliyor. DİB'in Avrupa'ya geç gittiği, çünkü yurtdışındaki Türklerin "cemaat ve tarikat yapılanmaları tarafından çoktan parsellenmiş" olduğunu, bizzat Diyanet yetkilileri itiraf ediyor. Şu anda gerek dünya konjonktürü, gerekse söz konusu cemaatlerin derin prestij kaybı nedeniyle Diyanet'in Avrupa'da eli güçlenmiş durumda.

11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından, "medeniyetler çatışması" senaryolarının dile getirildiği bir ortamda İslam'ı Batı'ya tanıtmaya noktasında DİB görevlilerine büyük görev düşüyor. Örneğin Almanya'da İslam'ı öğrenmeye yönelik büyük bir arayış olduğu, Alman okullarından çok sayıda öğrencinin gruplar halinde camilere götürüldüğü, fakat buralardaki din görevlilerinin İslam'ı Almanca olarak anlatabilecek donanımına sahip olmadığı bir gerçek. 1985 yılında, yurtdışındaki Türklere hizmet verecek din adamı yetiştirmek amacıyla, öğrenim dili Almanca olan Beykoz Anadolu İmam Hatip Lisesi açılmıştı. Ancak bu okul daha sonra İngilizce eğitime ağırlık verip Kartal İmam Hatip Lisesi adını aldı ve Türkiye'deki İslamcı seçkinlerin çocuklarını

yolladığı, üniversite birincileri çıkartan bir okula dönüştü, yani işlevinden uzaklaştı. Şimdi Diyanet din görevlilerini 6 aylık bir yabancı dil kursunun ardından yurtdışına gönderiyor. Her görevlinin yurtdışında belli bir süreyle yaşamaması nedeniyle de Diyanet'in yurtdışında çok iyi düzeyde dil bilen görevlisi pek bulunmuyor.

4.11. ALEVİLER VE DİĞER İNANÇ GRUPLARINA BAKIŞ

Din görevlileri ve cami cemaati hiç kuşkusuz Aleviler söz konusu olduğunda katı tutumlar alıyolar. Çok sık duyulan aşağıdaki sözler cami cemaatine ve din görevlilerine ait.

- 1) Alevilik Hz. Ali'yi sevmekse biz de Aleviyiz;
- 2) Aleviler bizim kardeşimiz, aramızda hiçbir sorun yok;
- 3) Hatta içlerinde namaz kılan, hacca gidenler de var;
- 4) Diyanet'te Alevi personel bulunmadığı iddiası doğru değil, kaldı ki İmam Hatip ya da İlahiyat mezunu herkes kurumda çalışmak için başvurabilir;
- 5) Aleviler kendi içlerinde bin parçaya bölünmüş durumda, hangisini muhatap alabiliriz ki?
- 6) Bazıları Aleviliğin İslam dışı olduğunu bile söylüyor;
- 7) Cemevleri bir ibadethane değildir, caminin alternatifi olamaz;
- 8) Diyanet'te temsilcileri söz konusu olamaz, çünkü Diyanet tüm Müslümanların üst kurumudur; herhangi bir mezhebin güdümünde değildir;
- 9) Eğer Aleviler temsil edilirse Nakşîler, Kadiriler ve başkaları da gelir...

Aleviliğe hiç de sıcak bakmayan bazı din adamlarının da, "Diyanet'te temsil edilsinler de kendilerine gerçek İslam'ı öğretelim" sözleri, Aleviliğe karşı ayrımcı bakışın bir diğer çarpıcı örneği olarak dikkat çekti.

Din görevlisi, DİB yöneticisi ve cami cemaatiyle, Türkiye'nin Sünni dindarlarının çoğunun Alevi kimliğini tanıma ve onların taleplerine saygı gösterme konusunda çok geri bir pozisyonda olduklarını açık ve net bir biçimde ortada. Buna göre:

- 1) Aleviliğin Türkiye'nin gerçeği olduğu konusunda cami cemaati ve din görevlileri arasında bir mutabakat var;
- 2) Fakat iş Aleviliğin ne olduğu sorusuna gelince, kendi tanımlarını dayatmaya, yani Alevilere Alevilik öğretmeye çalışmakta ısrarlılar. Alevi kesimin Aleviliğe nasıl baktığıysa, aralarında farklı yaklaşımların bulunması nedeniyle göz ardı ediliyor;
- 3) Bu bağlamda, Hz. Ali'yi sevmekten ibaret bir Alevilik öne çıkarılmak isteniyor.
- 4) Alevilerin DİB'de temsili önerisi, nerdeyse Diyanet'in lağvı kadar büyük ve sert tepki topluyor.

Burada çok önemli bir parantez açıp, kadınların (ister din görevlisi, ister kendi halinde dindarlar olsun) ve Diyarbakır'daki din görevlileri ve cemaatin çoğunun Alevilere

çok sıcak yaklaştığının, buna karşılık Aleviliğe öfke kusanların çoğunlukla İstanbul, Ankara gibi Büyükşehirlerde yaşadığının altını çizmek gerekiyor.

5. DİB FOTOĞRAFININ ARDINDAN

DİB'in yukarıdaki fotoğrafının hiç iç açıcı olmadığı ortada. Yakın gelecekte Türkiye din-devlet-toplum ilişkilerinde farklı kurumsal bir açılım yaratamayacağına göre DİB kurumunun masaya yatırılmaya ihtiyacı var. Bunun için 2005 yılında hazırlanan; ancak 2007'nin başlarında hâlâ TBMM'de görüşülme şansı bulamayan DİB Yasa taslağı bir açılım yaratabilir. DİB'i Türkiye'nin gündemine sokabilir, tartıştırabilir. DİB tarafından da ciddi katkı verilerek hazırlanan yasa taslağı metnine göre DİB daha özerk bir kurum haline geliyor, başkan belirlenmesinde seçim sistemi öneriliyor. Yasa taslağı DİB'e yönelik en sert eleştirileri yöneltten Alevi kesimi için herhangi bir açılım getirmiyor. Bu nedenle bu kesimlerin tepkisini çekeceğine kuşku yok.

Mart 2006'da İstanbul'da TESEV bünyesinde DİB'e ilişkin bir gün boyunca süren bir yuvarlak masa toplantısı yapıldı. Bu toplantının katılımcıları arasında DİB üst düzey yetkilisi, bazı akademisyenler ve Alevi kesiminden temsilciler vardı. Akademisyenler arasında İslami duyarlılığı yüksek olanların yanı sıra laik duyarlılığı yüksek olan isimler de vardı. Hedef, TESEV tarafından 2005 Şubat'ında yayımlanan *Sivil Şeffaflık ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?* başlıklı raporun ardından gelinen noktayı anlayabilmektir. Tartışmanın odağındaysa DİB ve Alevilik yer aldı. Katılımcılar arasında farklı Alevi gruplarından isimler vardı.

Toplantıda özellikle Türkiye'deki Alevilerin inançlarını yaşama ve devletten talepleri konusundaki farklılıkları net bir biçimde ortaya konuldu. İlk görüşe göre, devlet Alevilerin taleplerine kayıtsız kalamaz, uluslararası sözleşmeler ve AB normları Alevilerin taleplerinin devlet tarafından karşılanmasını gerektiriyor. Bu görüş sahiplerine göre, devlet nasıl DİB üzerinden Sünni inancına sahip vatandaşlarının dini ihtiyaçlarını karşılıyorsa aynı şekilde Alevilerin de dini inançlarını karşılamaları için finansman ayırmalı. Diğer Alevi temsilcisinin görüşü ise devlet nasıl DİB üzerinden bir "Resmi Sünnilik" yarattıysa aynı şekilde de devletten yardım karşılığında "Resmi bir Alevilik" inancı yaratabilir bu da inancın sivil özelliğini zedeler bu nedenle devlette olabildiğince bağımsız olmak gereklidir. Bu görüşe, Sünni inanca sahip akademisyenlerden de destek gelmesi Türkiye'deki son zamanlarda gelişen Alevi tartışmalarının boşa gitmediğini farklı açılımlarının olabileceğini göstermesi açısından ilginçti.

Türkiye'de Alevilik sorunun çözülmesi için gerekenin diyalog olduğu her kesimin buna açık olduğu ve olması gerektiği sözleri onay alan yaklaşımdı.

Türkiye'de Alevi kesim ile DİB arasındaki kırılma noktasının cemevi olduğu gerçeğinin altı yine kalın bir şekilde çizildi. Özellikle cemevi inşaatlarında yerel makamların DİB'e cemevleri hakkında görüş sorması ve DİB'in de resmi yazışmalarda cemevlerinin

ibadethane olmadığını belirtmesi iki kesim arasındaki en temel kırılma noktası. Bu konuda tarafların anlaşamadığı noktaysa DİB'in bu görüşü, 1925 yılında çıkan "Tekke ve Zaviyeler Kanunu"na dayandırması, yani devrim kanunlarına atıf yapması. Alevi kesimlerinin görüşüne göreyse bu yaklaşım doğru değil ve DİB, kendi görüşünü zorlama bir hukuki kılıfa büründürüyor. Alevi temsilcileri uluslararası hukuku referans göstererek "Devletin insanların dini inanç ve pratiklerini takdir yetkisi yoktur" görüşünü öne sürüyor..

DİB'in yeniden yapılanması konusu başta DİB temsilcisi olmak üzere herkesten destek aldı ancak öneri geliştirme konusunda Türkiyeli entelektüellerinin hazır olmadığı tespitini de DİB temsilcisi yaptı. Özellikle Alevilik konusunda çok fazla konuşulmaya ve tartışılmaya ihtiyaç olduğunu savunan DİB temsilcisi, Alevilerin de kendi içlerinde ciddi tartışma süreçleri yaşamasından yana. Yanıtı hâlâ havada kalan soruya Türkiye Alevi meselesiyle yüzleşecekse, tartışacaksa bu hangi platformda yapılmalı. Yıllardan beri derin yarılmalar yaşanan ve kurumsal önyargıların ve kırınlıkların olduğu bu mesele nerede ve nasıl masaya yatırılacak?

5.1. DEĞİŞİM ÇABALARI

2004 yılında TESEV tarafından hazırlanan *Sivil, Şeffaf , Demokratik bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?* başlıklı araştırma raporunun yayımlanmasının üzerinden yaklaşık 2 yıl süre geçti. Rapor sonrasında DİB yetkilileri 1965 yılında çıkarılan 633 Sayılı DİB Yasası'nın yerine geçecek yeni bir yasa taslağının son noktasını koymak üzereydiler. Son rötuşlar yaklaşık bir buçuk yıl önce yapıldı. DİB yetkililerinin çok önemsedığı bu yasa, AKP Hükümeti tarafından Meclis gündemine getirilmedi. Diyanet İşleri Başkanı seçiminden kadrolaşma yapısına kadar ciddi yenilikler getirecek olan yasa Türkiye'de din - devlet - toplum ilişkileri bağlamında yeni tartışmalara gebe.

Diyanet İşleri Başkanlığı yeni yasasına kavuşmasa da son bir yıldır aslında bir takım yeniliklerin ve anlayış farklılıklarına da imza atmaya başladı. Bunu daha "etkin olma" isteği biçiminde özetleyebiliriz. 2004 tarihli raporda DİB'e yönelik eleştirilerden ciddi bir bölümünü kurumun içe kapalı olması, bir takım dini tartışmalar da görüş bildirmemesi, meydanın cemaat temsilcilerine veya din konusunda yetkin olmayan kişilere kaldığı oluşturuyordu. 2006 yılı Eylül ayı içinde Katoliklerin Ruhani lideri Papa XVI. Benedict'in İslam dini ve Hazret Muhammed'i eleştiren konuşmalarına DİB tepkisiz kalmadı. Diyanet İşleri Başkanı Ali Bardakoğlu, sertlik derecesi yüksek bir demeçle Papa'yı eleştirdi.¹⁷ DİB'in bu eleştirisi Türkiye'deki birçok kesimi şaşırttı.

17 Bu düşünceleri sarf eden biri, medeniyetler barışı girişiminden sonuç alamaz. İslam dünyasını ziyaretinden fayda beklemiyorum. Bunun için Papa'nın aynayı kendine tutması, kendi iç dünyasındaki duygularını zaptetmesi, barış, sevgi, ötekine saygı gibi kavramları özümsemesi gerekir... Zaman zaman dillerine vuruyor, kendilerini tutamıyorlar. Karikatür kriziyle, deniz aşırı ülkenin devlet başkanının sözünde bu hastalık ortaya çıkar hep. Buna karşın İslam dünyası Hıristiyanlığın kutsalına dil uzatmıyor. Papa'nın sözlerini geri alması ve İslam dünyasından özür dilemesini bekliyoruz, <<http://www.milliyet.com.tr/2006/09/15/siyaset/axsiy01.html>>.

Bardakoğlu'nun bu demeci DİB'in daha "aktif" olma yolundaki niyetlerini göstermesi bakımından çarpıcı bir gelişmeydi.

DİB'in bir diğer önemli değişim çabasıysa hutbeler konusunda oldu. DİB, 9 Haziran 2006'da il müftülüklerine bir yazı göndererek Cuma hutbelerinin artık merkezden hazırlanmayacağını duyurdu. Hutbeleri hazırlama sorumluluğunun il müftülüklerine bırakıldığını içeren yazı şu şekildeydi:

Toplumu dini konularda aydınlatmak üzere yapılan önemli faaliyetlerden birisi olan hutbelerin hazırlanması, hutbe konularının mahalli ihtiyaçlara cevap verecek ve cemaati yakından ilgilendiren konulardan seçilmesi, yazılması ve değerlendirilmesi Haziran 2006 tarihinden itibaren il müftülüklerinin sorumluluğuna bırakılmıştır, <<http://www.diyabet.gov.tr/turkish/Duyuru.asp?id=218>>.

Hutbelerin merkezden hazırlanması nedeniyle yerel sorunların ihmal edildiği yolundaki eleştirileri DİB bu kararıyla savuşturuyordu. Bu karar aynı zamanda "DİB kendi imamlarına ve müftülerine güvenmiyor onları hutbe hazırlama yeterliliğinde görmüyor" eleştirilerine de bir karşı duruştu. Bu tarihten önceki uygulamada din görevlileri Diyanet'in aylık dergisinde ve DİB'in web sitesinde yayınlanan hutbeleri aynen okuyorlardı.

DİB'in bir diğer değişim çabasıysa kadınlara yönelik din hizmetlerinde oldu. 2004 Tarihli TESEV Raporu'nda DİB'in dindar kadınlara ulaşamadığı kadınlara din hizmetlerini İslami cemaatlerin verdiği elde edilen net bulgular arasındaydı. DİB yetkilileri de yapılan söyleşilerde bu tespiti doğrulamış bu yönde çalışmalar yapacaklarını söylemişlerdi. 2006 Eylül ayı itibarıyla Türkiye'de 7 ilin müftü yardımcılığı görevini kadın din görevlileri yürütüyor hale geldi. Hatta kadın bir il ya da ilçe müftüsünün uzak olmadığı DİB çevrelerince dile getirilmeye başlandı. Yurtdışınaysa 6 yeni kadın din görevlisi 2006 yılı içinde gönderildi.

DİB'in yurtdışındaki Türklere hizmet veren din görevlilerinin buldukları ülkelerin dillerine ve kültürlerine hâkim olmamalarından dolayı hizmette ciddi aksamaların yaşandığı 2004 tarihli raporun tespitleri arasındaydı. Bu amaçla DİB Avrupa'da Türk nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Almanya için bazı Alman kuruluşlarıyla işbirliğine gitti. Bu amaçla Alman Goethe Enstitüsü ile ortaklaşa olarak Almanya'ya gönderilecek din görevlilerini hazırlık kurslarına tabi tutulmaya başlandı. Hatta Katolik Kilisesi papazlarından Felix Körner din görevlilerine Almanya'daki dini hayat ve din kültürü hakkında dersler verdi. Bu dersler her ne kadar medyada "İmamlara Papaz'dan ders" şeklinde spekülatif bir yaklaşımla ele alındıysa da DİB yaptığı uygulamanın arkasında durdu. Aynı tür bir çalışma Fransa'nın Ankara'daki Kültür Merkezi ile de yapılmaya başlandı.

5.2 SON SÖZ

AB sürecinde Türkiye bir dizi reforma imza attı, bundan sonra da atacağı açık. Reforma muhtaç alanlardan biri de din-devlet-toplum ilişkileri. Her reformda olduğu gibi bunu da hiç kuşkusuz “AB istiyor diye değil, kendi toplumumuzun hayrına olduğu için” yapmamız gerekiyor. Artık Türkiye, istese de istemese de din-devlet-toplum ilişkilerini, buna bağlı olarak da DİB’i de masaya yatırma durumunda. DİB sadece Alevi kesimin yüksek sesle dile getirdiği eleştirilerin ötesinde tartışılmayı hak ediyor. Diyanet, gerek AB süreci, gerekse nüfus bileşimi, eğitimdeki gelişmeler, kimlik arayışları, modernleşme gibi faktörler sonucu farklı kesimlerin dile getirdiği ve bundan sonra getirebileceği “dinde değişim” arayış ve beklentilerine de hazırlıklı olma durumundadır. “Dinde değişim” talebinin, kurumun ve yöneticilerinin reklâmı için basit bir “halkla ilişkiler” sloganına dönüştürülüp içinin boşaltılması deneyimini Türkiye’nin bir kez daha yaşaması hiç iyi olmayacaktır

Kaynakça

- Abay, A. R. 1989, *Cumhuriyet Dönemi Diyanet İşleri Başkanlığının Organizasyonu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Organizasyon ve İşletme Politikası Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ahmad, F. 1996, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, Hil Yayın, İstanbul.
- Akbarzadeh, S. ve A. Saeed, (der.) 2003, *Islam and Political Legitimacy*, RoutledgeCurzon, New York.
- Aktaş, A., 'Kent Ortamında Alevilerin Kendini Tanımlama Biçimleri ve İnanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi', *I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998)* içinde, (Tablo: 15)
- Albayrak, S., 1973, *Türkiye'de Din Kavgası*, Medrese Yayınları, İstanbul.
- Altunsaray, M., 2000, *İmam-hatip Liselerine Talebi (İstemi) Etkileyen Etmenler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, <http://tez.yok.gov.tr/YokTezSrv?PAGE=YOKSRV_S...53&OPER=FROMLINK&ATLPR=REFERANS|94805>.
- Armağan, S., 2003, *Din-Vicdan Hürriyeti ve Laiklik*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Arslanpay, N., 1973, *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluşu Çalışması ve Birimlerinin Tanıtılması (1924 -1973)*, DİB Yayınları, Ankara.
- Atalay, A. A., 1992, *Bektaşilik ve Edebiyatı*, Haz.Vedat Atilla, Ant Yayınları, 2. Baskı, İstanbul,
- Ateş, S., 1992, 'Anayasa Değişikliği ve Diyanet Yasa Taslağı Üzerine', *Cem Dergisi*, yıl 2, sayı 15, Ağustos.
- Avrupa Birliği Komisyonu, 1998, 'İlerleme Raporu' <http://www.deltur.cec.eu.int/_webpub/documents/1998ilerleme.pdf>.
- Avrupa Birliği Komisyonu, 2005, 'İlerleme Raporu' <http://www.deltur.cec.eu.int/_webpub/documents/2005_ilerleme.pdf>.
- Avrupa Birliği Komisyonu, 2006, 'İlerleme Raporu' <http://www.deltur.cec.eu.int/_webpub/documents/2006_ilerleme.pdf>.
- Baldemir, H., 1994, *Din ve Alevilik Üzerine*, Nam Yayınları, İstanbul,
- Balkız, A., 2001, 'Almanya'da Alevilik Dersleri', *Pir Sultan Abdal Derneği Kültür Dergisi*, yıl 9, sayı 42 Ocak/Şubat.
- Baloğlu, A. B., 1998, 'Bazı Müslüman Ülkelerin Yönetim Modeli: Suudi Arabistan Örneği Üzerine', Ö. Turan (der.) *İslam ve Demokrasi* içinde. Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Basın Açıklaması, 2001, 'Diyanet Alevileri Nasıl Tanıdı?', *Pir Sultan Abdal Derneği Kültür Dergisi*, yıl 9, sayı 42, Ocak/Şubat.
- Başgil, A. F., 2003, *Din ve Laiklik*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- Bauberot, J., 2003, *Dinler ve Laiklik*, Ufuk Kitapları, İstanbul.
- Bayrakdar, M. 1995, *İslam Gerçeği Kitabı Üzerine*, Fecr Yayınevi, Ankara.

- Birdođan, N., 1996, 'Din Derslerinin Alternatifi Akıldır', *Pir Sultan Abdal Derneği Kùltùr Dergisi*, yıl 4, sayı 20, Eylül/Ekim.
- Bulut, M., 1997, *Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitimi'ndeki Yeri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Cebeci, S., 1989, *Orta Öğretimde Mesleki Din Eğitiminden Mezun olanların Yönelişleri ve Sebepleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
<<http://tez.yok.gov.tr/YokTezSrv?PAGE=YOKSRV...S...53&OPER=FROMLINK&ATLPR=REFERANS|10840>>.
- Cebeci, S., 1993, 'İmam-Hatip Liselerinden Mezun Olanların Yönelişleri ve Sebepleri', *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi* içinde, İslam Medeniyeti Vakfı Yayınları, İstanbul, s 109-115.
- 'Cumhuriyet Halk Partisi Yedinci Kurultay Tutanağı, 1948, Ankara.
- Cumhuriyet Gazetesi*, 1951, 3 Ocak.
- Çakır, R., İ. Bozan, B. Talu, 2004, *İmam Hatip Liseleri: Efsaneler ve Gerçekler*, TESEV Yayınları, İstanbul.
- Çamuroğlu, R., 1994, 'Zorunlu Din Eğitimi Üzerine', *Nefes Dergisi*, yıl 2, sayı 12, Ekim.
- Danişmend, İ. H., 1972, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul.
- Demir, M., 1995, 'Dinsel Görevlerimizi Helal Edilmiş Paralarla mı Yapıyoruz?', *Nefes*, III, Aralık.
- Demirkol, B., 1996, *Diyanet İşleri Başkanlığı'na Bağlı İmam ve Müftülerin Liderlik Davranışları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara
- DİB Yayınları, 1997, *Kuruluşundan Günümüze Diyanet İşleri Başkanlığı*, DİB Yayınları, Ankara.
- 'Diyanet İşleri Başkanlığı Kaldırılsın', 1996, *Pir Sultan Abdal Derneği Kùltùr Dergisi*, yıl 4, sayı 18, Mayıs/Haziran.
- 'Diyanet Bildirisi', 1992, *Cem*, I sayı 8, Ocak.
- Dursun, D., 1992, *Siyasi İdari Sistemlerle İlişkileri Açısından Din Bürokrasisi Yapısı Konumu ve Gelişimi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Dursun, D., 1995, *Laiklik, Değişim ve Siyaset*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Elçiođlu, İ., 1998, 'Tartışılan Alevilik ve Diyanet', *Pir Sultan Abdal Derneği Kùltùr Dergisi*, yıl 5, sayı 25, Ocak/Şubat.
- Ertunç, A. C., 2004, *Cumhuriyetin Tarihi*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Esposito, J. L., (der.) 1997, *Political Islam*. Lynne Rienner: Colorado.
- Falk, R., 2003, *Küreselleşme ve Din*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Gazalçı, M., 2001 'Almanya'daki Türk Çocuklarına Din Dersi Okutma Hakkı', *Pir Sultan Abdal Derneği Kùltùr Dergisi*, yıl 9, sayı 42, Ocak/Şubat.
- Göksoy, İ. H., 1998, 'Bazı Müslüman Ülkelerin Yönetim Modeli Endonezya ve Malezya Örneği', Ö. Turan (der.) *İslam ve Demokrasi* içinde. Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Gülçiçek, A. D., 1993, *Alevi-Bektaşî Yolu*, İkinci Ofset, İstanbul.
- Gün, F., 2001, *Din-Siyaset Laiklik (1948-1954)*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Haddad, Y. Y., (der.) 1991, *The Muslims of America*, Oxford University Press, New York.
- Hak-İş Dergisi*, 1994 'Din ve Devlet' sayı 29, Mayıs.

- İflazoğlu, N., 2006, 'Katsayı Kalkacak', *Radikal*, 23 Eylül.
- İskele Sancak Programı, 2004, *Kanal 7*, 16 Ocak.
- İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- İslamiyat* 2001, 'Diyanet Özel Sayısı' cilt 4, sayı 1, Ocak/Mart.
- İştıyak, A., 1990, 'Pakistan, İslam ve Demokrasi', *İslam ve Demokrasi* içinde. TÜSES Vakfı, İstanbul.
- Jahanbakhsh, F., 2001, *Islam, Democracy and Religious Modernism in Iran*. Brill, Köln.
- Kaleli, L., 'Örgütlü İnsan ve Diyanet'in Tuzağı', *Cem Dergisi*, yıl 2, sayı 9, Şubat.
- Kara, İ., 2000, 'Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı', *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 18, İstanbul.
- Karaman, L., 1998, 'Pakistan Örneğinde Demokrasi Tecrübesi', Ö. Turan (der.) *İslam ve Demokrasi*. Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kaya, K., 1994, *Sosyolojik Açısından Türkiye'de Din Devlet İlişkileri ve Diyanet İşleri Başkanlığı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Yapı-Sosyal Değişme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Kaygusuz, İ., 2001 'Alevilik Eğitimi ve Alman Okullarında Alevilik Dersleri', *Pir Sultan Abdal Derneği Kültür Dergisi*, yıl 9, sayı 42 Ocak/Şubat.
- Keçeli, Şakir, "Alevilik ve Bektaşılık Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri", *Pir Sultan Abdal Derneği Kültür Dergisi*, yıl 4, sayı 20, Eylül/Ekim.
- Kılıç, N., 1991, 'Eğitim ve Alevilik', *Cem Dergisi*, yıl 1, sayı 7, Aralık.
- Kılıçbay, M. A., 1996, 'Laiklik Herkese Gerekli', *Cem Dergisi*, yıl 6, sayı 59, Nisan.
- Kırımlı, M., 1997, *Almanya'da Diyanet İşleri Türk İslam Birliği'ne (DİİB) Bağlı Camilerde Çalışan Din Görevlilerinin Sorunları Kuzey Ren Westfalen Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Kitap Dergisi*, 1989, sayı 33, Kasım.
- Kocadağ, B., 1995, 'Seçim Rüşveti', *Nefes*, III, sayı 26, Aralık.
- Koçer, H. A., 1970, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Konrad Adenauer Vakfı, 2003, *Devlet ve Din İlişkileri- Farklı Modeller, Konseptler ve Tecrübeler*, Konrad Adenauer Vakfı, Ankara.
- Kutlu, S., 2001, 'Alevi-Bektaşiliğin Diyanet'te Temsil Problemi', *İslamiyât*, IV, sayı 1, 2001.
- Layish, A., 1984, 'Ulema and Politics in Suudi Arabia', M. Heper ve R. Israeli (der.), *Islam and Politics in the Modern Middle East* içinde, Londra.
- Limbert, J. W., 1987, *Iran*, Westview Press: Colorado.
- Mardin, Ş., 1969, 'Religion as Ideology', Prof. Dr. Yavuz Abadan'a Armağan içinde, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Mardin, Ş., 1991, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Oğuz, S. ve R. Çakır, 2000, *Hatemi'nin İmanı*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Öktem, N., 1995, *Laiklik, Din ve Alevilik Yazıları*, Der Yayınları, İstanbul.
- Öktem, N., 1991, 'Devlet ve Din', *Cem Dergisi*, yıl 1, sayı 2, Temmuz.
- Özdemir, H., 1994, 'Türkiye Üzerine Aykırı Tezler', *Yeni Dergi*, sayı 1, Şubat/Mart.

- Özek, Ç., Tarihsiz, *Din ve Devlet*, Ada Yayınları, İstanbul.
- Özgül, A., 2003, *Cumhuriyet ve Din*, Ufuk Kitapları, İstanbul.
- Pehlivan, B., 1995, *Aleviler ve Diyanet*, Pencere Yay., İstanbul.
- Polat, F., 1996, *Diyanet İşleri Başkanlığı Çerçevesinde Din Toplum İlişkisine Bir Bakış*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Resmi Gazete*, 1983, sayı 18081, 16 Haziran.
- Sarıbay, A. Y., 1995, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Savcı, B., 1965, 'Diyanet İşleri Başkanlığı Görevleri Üzerine Bir Kanun Tasarısı' *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 20. cilt, sayı 3.
- Selamet Mecmuası*, 1947, sayı 8, 11 Temmuz.
- Selmanpakoğlu, M., 1995, 'Diyanet ve Aleviler', *Nefes*, III, Mayıs.
- Seyfettin, E., *Bilinmeyen Yönleriyle "Diyanet"*, Araştırma. Servisi, Ankara.
- Sitembölükbaşı, Ş., 1995, *Türkiye'de İslam'ın Yeniden İnkişafı*, İSAM Yayınları, Ankara.
- Sofuoğlu, C. ve A. İlhan, 2004, *Alevilik, Bektaşilik Tartışmaları*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Soysal, M., 1992, *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, 8. Baskı, İstanbul.
- Şener, C., 1996, *Yaşayan Alevilik*, Ant Yayınları, İstanbul.
- Tarhanlı, İ. B., 1993, *Müslüman Toplum "Laik" Devlet*, Afa Yayınları, İstanbul.
- Taş, K., 2002, *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- T.C. 1982 Anayasası, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2001.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996, *Birinci Avrasya İslam Şurası*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 1998, *İkinci Avrasya İslam Şurası*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2000, *Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2000, *Üçüncü Avrasya İslam Şurası*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2001, *Dördüncü Avrasya İslam Şurası*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003, *Beşinci Avrasya İslam Şurası*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003, *Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Balkan-Kafkas Ülkeleri Camiler ve Eğitim Merkezleri Albümü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- T.C. *MEB Tebliğler Dergisi*, 2000, sayı 914, Ekim.
- Toprak, B., 1981, *Islam and Political Development in Turkey*, Leiden.
- Toprak, B. ve A. Çarkoğlu, 2000, *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*, TESEV Yayınları
- Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, *Yurtdışı Camiler Albümü*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Türkiye Günlüğü*, 1990, 'İslam, Siyaset ve Laiklik Tartışmasında Eski Cevaplara Yeni Sorular', sayı 13, Kış.

- Türkmen Gül, E., 1998, *İmam-hatip Lisesi Öğrencilerinin Beklenti ve Sorunları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, http://tez.yok.gov.tr/YokTezSrv?PAGE=YOKSRV__S__53&OPER=FROMLINK&ATLPR=REFERANS|74012.
- Uludağ, S., 1998, *İslam-Siyaset İlişkileri*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- Ulus Gazetesi*, 1948, 21 Mayıs.
- Üstün, İ. S., 1998, 'İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi', Ö. Turan (der.), *İslam ve Demokrasi* içinde. Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Ünsür, A., 1995, *Kuruluşundan Günümüze İmam Hatip Liseleri*, Önder Yayınları, İstanbul.
- Üzüm, İ., 1997, *Günümüz Alevliği*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- Vergin, N., 2000, *Din, Toplum ve Siyasal Sistem*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Yazıcıoğlu, H., 1993, *Bir Din Politikası: Laiklik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Yeni Şafak*, 1996, 'Din-Devlet İlişkileri Uluslararası Sempozyumu', 3-4-5-6 Nisan.
- Yıldız, C., 1999, *Din Görevlilerinin Sorunları ve Beklentileri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Elazığ Uygulaması*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.
- Yıldız, S., 2002, *Alevilerin Din Eğitiminden Beklentileri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı/Din Eğitimi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Yıldız, Ü., 1999, *İmam-hatip Lisesi Öğrencilerinin Beklenti ve Sorunları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, <http://tez.yok.gov.tr/YokTezSrv?PAGE=YOKSRV__S__53&OPER=FROMLINK&ATLPR=REFERANS|87343>.
- Zelyut, R., 1994, 'Darbeci Eğitim', *Nefes Dergisi*, yıl 2, sayı 11, Eylül.
- Zelyut, R., 1993, *Aleviler Ne Yapmalı?*, Yön Yayınları, İstanbul.
- 'Zorunlu Din Derslerine Hayır Paneli', 1996, *Pir Sultan Abdal Derneği Kültür Dergisi*, yıl 4, sayı 21, Kasım/Aralık.

İrfan Bozan

1970 yılında Almanya’da doğdu. İTÜ Uçak ve Uzay Bilimleri Fakültesi mezunu. 1996 yılında gazeteciliğe başladı. *Radikal* gazetesi ve *CNN Türk*’te muhabir olarak çalıştı. 2002 yılında gittiği Londra’da yerel gazetelerde çalıştı. TESEV bünyesinde Ruşen Çakır ve Balkan Talu ile birlikte *İmam Hatip Liseleri Efsaneler ve Gerçekler* (2004), yine TESEV bünyesinde Ruşen Çakır ile birlikte *Sivil, Şeffaf ve Demokratik Bir Diyanet İşleri Başkanlığı Mümkün mü?* (2005) başlıklı raporları hazırladı. Halen *NTV Haber Merkezi*’nde muhabir olarak çalışıyor. *NEDEN* adlı tartışma programının da yapım ekibinde yer alıyor ve Maltepe Üniversitesi’nde Radyo - Televizyon Haberciliği dersleri veriyor.

